
LISA 1

Sisukord

<i>4.1.1. Hagaste baptistikoguduse palvemaja (1922. a) .....</i>	<i>1</i>
<i>4.1.2. Jausa priikoguduse palvemaja (1923. a) .....</i>	<i>9</i>
<i>4.1.3. Nõva Peraküla baptistikoguduse palvemaja (1928. a) .....</i>	<i>17</i>
<i>4.2.1. Palivere Evangeeliumi Kristlaste vabakoguduse palvela (1933. a) .....</i>	<i>23</i>
<i>4.3.1. Lauka baptistikoguduse palvela (1932. a) .....</i>	<i>28</i>
<i>4.4.1. Kärkla baptistikoguduse palvemaja (1884, 1939. a) .....</i>	<i>33</i>
<i>4.6.1. Rakvere Karmeli koguduse palvemaja (1933. a, 2021. a).....</i>	<i>41</i>
<i>4.6.2. Tartu Kolgata baptistikoguduse palvemaja (1931. a).....</i>	<i>56</i>
<i>4.7.1. Palade priikoguduse palvemaja (1921, 1976. a).....</i>	<i>65</i>
<i>4.7.2. Ridala baptistikoguduse palvemaja (1900, 1988. a).....</i>	<i>70</i>

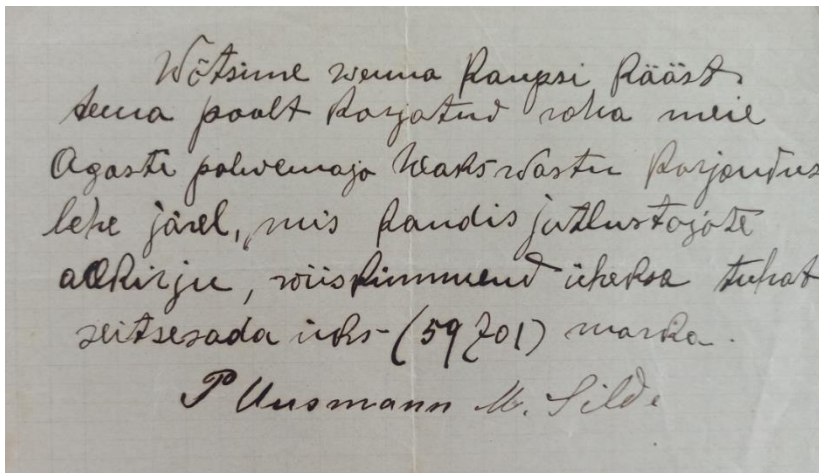
4.1.1. Hagaste baptistikoguduse palvemaja (1922. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Hagaste (Agaste) küla asub Hiiumaal Pühalepa kihelkonnas. Usuline tegevus selles piirkonnas algas aastakümneid enne ametliku koguduse moodustamist. Esimese usklikuna Hagaste koguduse piirkonnas tunti Peet Havi, Värssu küla Paavli talu peremeest, kes sai usklikuks 1886. a. Peet Havi ristiti 28. augustil 1887. aastal vend A.R. Schiewe poolt Suursadamas. Koosolekuid peeti ümbruskonna külade talutubades: Värssu külas Peet Havi Paavli talus, Vahtrepa külas Laasi-Mihkli talus, Arukülas Sakru popsitalus ja mujal. Hagaste kogudus oli Kärkla koguduse osakond ja kui 1905. aastal oli suurem ärkamine, siis ristitud kuulusid Kärkla kogudusse. Usklike arv kasvas ka renditalude ostmise ajal ja mujalt sisserännanute arvel aastatel 1909–1915. Ühtlasi said uuteks maaomanikeks M. Männamaa ja Mihkel Silde, kes olid usklikud Käina kandist. Silde hankis endale 1917. aastal okupatsioonivõimudelt koosolekute pidamise

loa ja nii muutus Silde talu Hagaste osakonna keskuseks.¹ Koosolekuid kodutaludes peeti seega ka 1. maailmasõja ajal, kui need keelatud olid. Koos vaimuliku ärkamisega tekkis vajadus oma palvemaja osas, sest rahva osavõtt talutubades peetavatest koosolekutest oli elav ja rohkearvuline.²

1919. aastal moodustati ametlikult Kärkla Baptistikoguduse Hagaste osakond, kelle juhatajaks jäi esialgu Mihkel Silde. Esimesi plaane palvemaja ehitamiseks Hagastesse hakati pidama juba 1921. aastal, mõtte algataja oli Mihkel Silde, kelle algatusel peeti selles küsimuses nõupidamine tema enda talus Karl Kaupsi juhatusel. Mihkel Silde valiti koguduse poolt palvela ehituse üldkorraldajaks ja Peeter Uusmann tööde juhatajaks. Võimalikuks maja asukohaks pakuti taluperemeeste Mihkel Silde ja Peet Lunteri poolt välja kaks krunti, hääletuse teel valiti sobilikumaks Lunteri krunt. Peet Lunter kinkis kogudusele palvemaja ehituseks kakssada ruutsülda maad koguduse jäädavaks omandiks. Maa kuivatuse, tee korrashoiu ja kinnistu kulud jäid koguduse kanda.³ Rahaliselt oli Hagaste kogudus aga vaene. Palvemaja ehituse heaks tehti eraldi korjandus ja just mitteusklikud annetasid tuntava osa. Karl Kaupsi eestvedamisel tehti erikorjandus ka Tallinna ja muude koguduste juures (ill 1), samuti abistas rahaliselt Kärkla kogudus ise.⁴

1. Koguduse kassa sissetuleku akt, erikorjandus Karl Kaupsi poolt summas 59 701 marka. Foto: Hagaste koguduse kassaraamat, Kärkla baptistikoguduse arhiiv.

Nurgakivi panek toimus 1921. aasta märtsis. Küll aga ei läinud ehitus ilma konfliktideta, nii kajastab Kärkla baptistikoguduse protokolliraamat järgmist: „Arusaamatuse tõttu palvemaja ehituse asjus, mis wenna Mihkel Silde poolt tekkinud, sünnitas pikemaid tõsiseid läbirääkimisi

¹ Aednikupoisist jutlustajaks. Eduard Heinla mälestusi. Toim T. Pilli. Tallinn: Allika kirjastus, 2006, lk 138.

² Evald Hanikat, Hagaste koguduse ajalooline ülevaade 1905–1983. a. Käsikiri E. Veevo erakogus.

³ Usklikult ristitud koguduse protokolliraamat Hiiumaal, alustatud 1884. aastal A. R. Schiwe poolt Peterburgis, lk 176.

⁴ Evald Hanikat, Hagaste koguduse ajalooline ülevaade 1905-1983. a.

wendade vahel. Tagajärjeks oli, et wend M. Silde koguduse osakonna juhatuselt tagasi astus ja teda paluti esiti kolmeks nädalaks kuulutus järele jätta.⁵ Osakonna juhatajaks valitakse Willem Männama, hiljem lubatakse M. Sildel jälle jutlustada. Palgid hoone ehituseks tuli vedada 20-25 km kauguselt. Kogu ehitusmaterjal veeti hobustega Suuremõisa saeveski ja sealt jälle tagasi palvemaja ehitusplatsile. Abiks olid nii usklikud kui uskmatud ümbruskonna talumehed, samuti teiste koguduste mehed. Tööd tehti suure ohvrimeelsusega: „Materjali veoga tuli mõnel vennal kokku üle saja tasuta tööpäeva. Paluti Jumalat ja ohverdati palju selleks, et hinged päästetud saaks“. Palvemaja õnnestus avada 1. oktoobril 1922. aastal, ukсед avas ja avakõne pidas Karl Kaups.⁶

Alguses ei olnud palvemajal ahju ega mingeid kõrvalruume. Majanduses olid 1930. aastate algus kriisiaeg ja raha oli inimestel vähe, kuid vajadus nõudis kõrvalruumide juurde ehitamist. Nii alustati juurdeehitusega 1931. aastal, millega sai hoone juurde väikese palve- või koosoleku saali, paar väikest abiruumi ja ka ahju suurde saali. 1936. aastal sai palvela välisvoodri ja veidi hiljem sisemise viimistluse. Suur saal, mis mahutab ligi 200 inimest, sai uued pingid.⁷

Nõukogude perioodi kajastavaid ehitus – või korrastustöödeid pole palju andmeid. Teada on, et 1967. aastal asendati õlgkatus eterniidiga ja 1975. aastal ehitati uus ahi suurde ruumi. Säilinud kassaraamatu põhjal tehti 1967. aastal lisaks katusetöödele ka siseruumi korrastustööd (ill 2), väljaminekuid on tehtud nii naeltele, tõrvapapile, tapeedile ja tapeediliimile.⁸

1967		Väljaminek		66.	
Üldsumma	Kulu	Sisa	Väljaminek	Kulu	Üldsumma
Rah. kog.	pa.	nr.		Rah. kog.	Rah. kog.
144.15	juuni	7	ostitud tapeeti	-7.2	
22.65	1	8	ostitud tapeedi liimi	3.90	
	3	9	ostitud naelu	1.40	
	7.	10	ostitud naelu	4.58	
	7	11	ostitud tapeeti	40.87	
	26.	12	ostitud lammi vari	5.-	
	27.	13	ostitud tapeeti	2.20	
166.80			jään		58.67
					108.13
					166.80

2. Hagaste koguduse kassaraamat kajastab siseremonti 1967. a, Foto: Hagaste koguduse kassaraamat, Kärddla baptistikoguduse arhiiv.

⁵ Usklikult ristitud koguduse protokolliraamat Hiiumaal, alustatud 1884. aastal A. R. Schiewe poolt Peterburgis, 1921. aasta 28. märtsi protokoll, lk 175.

⁶ Evald Hanikat käsikirja, Hagaste koguduse ajalooline ülevaade 1905-1983. a

⁷ Samas.

⁸ Hagaste Baptistikoguduse kassaraamat, Kärddla Baptistikoguduse arhiiv, 1967-1972. a

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

3. Hagaste palvemaja oktoobris 1922, rist katuseharjal retušeeritud, E. Veevo erakogu.

4. Hagaste palvemaja välisvaade, 1959. a. Foto: EEKBLA.

5. Hagaste koguduse ühispilt palvemaja ees, dateerimata. Foto: E. Veevo erakogu.

Tegu on ristküliku kujulise põhiplaaniga viilkatusega hoonega, mis on ehitatud kahes etapis: põhjapoolne hooneosa 1921. aastal ja lõunapoolne juurdeehitus 1931. aastal. Tänaused hoone mõõdud on 9 x 19 meetrit. Algselt oli tegu väikese viilkatusega saalhoonega, mille sissepääs asetses sümmeetriliselt pikiseina keskel. Kuid 1931. aasta laiendusega pikendati hoonet

abiruumide ehitusega tüüpiliselt kolmeruumiliseks: suur saal, väike koosolekute saal ning köök-abiruum. Palvemaja krundi suurus on 399 m², millest hoone alla jääb 181 m², krundi täisehituse protsent on 45. Tegu on seega suhteliselt kitsa maa-alaga, mis asetseb Heltermaa-Kärdla maanteed Värssu külaga ühendava tee ääres.⁹

Hoones toimunud ehitustööde kohta annavad mõningase ülevaate koguduse kassaraamatud, kuhu on tehtud sissekandeid ehitustööde maksumuse, töö teostaja, metsamaterjalide väljaveo, maamõõtmise, ehitusmaterjalide jms kohta (ill 6).

Sept				
8		Kojamehe palgaks	5	
8		Kirikku vein ja sai	1	
8		Tutlustajale palgaks	40	
		Väeraste veevõtmise		
		juures katki läinud		
		Sou sti kaan	2	40
		Palvemaja reemonturi-		
		misest ja materjali ostmiseks	105	95
15		Omiga palvemaja ehitamiseks	10	
17		25 juudi ehvri aud		
		Lindu tassale	24	93
		Salla	5	3
			173	91

6. Agaste kassaraamat 1928-1946, väljavõte 1929. aasta septembrist. Foto: autor.

Viilkatus oli kaetud algselt rooga, seejärel laastuga (ill 3, 4) ning siis eterniidiga. Seinad on kaetud rõhtlaudisega, viiluosas püstlaudisega. Laudist on osaliselt vahetatud lõunapoolsel küljel. Viimase hooldusvärvimisega 2000. aastate alguses on hoone saanud endale rootsipunase üldtooni ja valged piirderaamid.

8. Hagaste palvemaja välisvaade, 2021. a august

⁹ ERA LAMA.174HI.1.4053, Hagaste küla, Palvela; ER kood 115011352, inventariseerimise joonis 1952. a.

Siseruumi kirjeldus

Palvemaja koosolekutesaal jätab väga avara mulje, lagi kõrgub 4,4 m kõrgusel ja ruum on ligi 13 m pikk, 9 m lai. Saaliosal on kõrged 7-ruudused ristküliku kujulised aknad, juurdeehituse otsaseinas on laiemad aknad ning viilul ka kaks rombakent. Saal on lai, pingid tsentraalse paigutusega (põikisuunaliselt). Ukse suhtes vasakul küljel asub lahtise trepiga siserõdu, millel on üks kandepost. Uksest paremal asetsevad abiruumid.

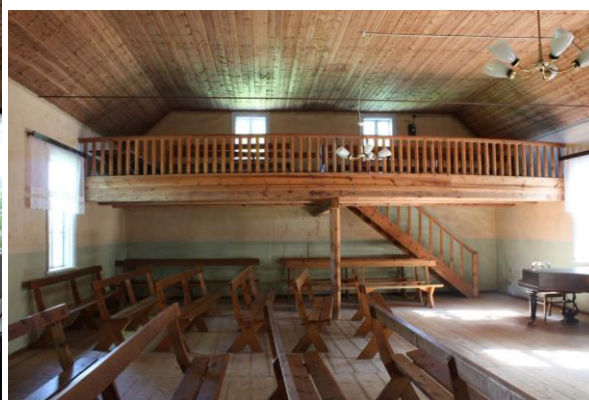
9. Hagaste palvemaja sisevaade, E. Veevo erakogu.

10. Hagaste palvemaja sisevaade, 1959. aasta EEKBL-i 75nda aastapäeva juubelialbumist.

11. Hagaste palvemaja sisevaade, 2021. a august.

12. Hagaste palvemaja sisevaade, 2021. a august.

Eriomaselt Hagaste palvemajale on ruumi paigutus põikisuunaline, nagu on harilikult vennastekoguduse palvemajades. Lõunapoolse seina ääres asub kaheastmeline kõrgendatud kõnepult, mis oma lihtsa iseloomu järgi otsustades on ehitusaegne. Pingid ümber kõnepuldi asuvad tsentraalselt, kõnepuldi külgedel istusid jutlustajad ja tunnistajad vennad. Hetkel ruumis olev klaver on pärit Harju koguduse (vanast) palvemajast¹⁰.

Kantsli kohal asub gooti kirjas seinatekst „Tulge minu juurde kõik, kes teie vaevatud ja koormatud olete, ja mina tahan teile hingamise saata. Matt 11, 28.“ (ill 13). Enn Veevo info

¹⁰ E. Veevo märkus 26. VII 2022. Kirjavahetus autori valduses.

kohaselt oli salm seinalt eemaldatud. See leiti 2018. a EEKB Liidu suvefestivali ettevalmistuste käigus pööningult ja uuesti seinale kinnitatuna otsustati see sinna jätta.¹¹ Kantsli ees paikneb madalam laud linikuga. Pinke on mitmes mõõdus pikkuses 2–4 m ja seljatugedega. Lage katab kahesoonealine naturaalne männilaudis, põrandat naturaalne viimistlemata kuuselaud. Seintel on 1960.–70. aastate tapeet, mille heledamat ülaosa ja tumedamat alaosa poolitab triibubordüür. Seitsmeruudulisi akende ülaosa kaunistab tänapäevane sünteetiline kardinapits.

13. Piiblitekst Hagaste palvemaja seinal, 2021. a august.

Askeetlikus ruumis (ill 11, 12) on muljetavaldavad saali mõõtmed. Sakraalsust lisab ruumile 4,4 m kõrgune kumer trapetsikujuline võlvlagi. Pikk palkhoone kehand on kahe tõmmitsaga kokku tõmmatud. Saali laes on õhutusluuk, mis on pööningul ühendatud viiluseinas oleva tuulutusaknaga – nii toimis ventilatsioon. Hagaste palvemaja saaliruumi kaunistab maalähedane lihtsus, ometi on selles rustikaalses tagasihoidlikuses oma esteetika.

Hoone ehitustehniline ülevaade

Kunagi ilmastiku kaitseks istutatud puud on tänaseks liiga kõrgeks kasvanud, asuvad hoonele liiga lähedal ja on ohtlikud.¹² Puud hoiavad niiskust, takistavad tuule liikumist ja päikese valguse jõudmist hooneni ning on ohtlikud murdumisel. Seda eriti krundi lõunapoolsel piiril, kus võsa ei luba hoonel tuulduda, kõrged kuused varjavad päikese. Puudest tulenev lehesodi kasvatab katusel biomassi, mis on kasvupinnaseks samblikule. Puude eemaldamisel saaks samblik päikest ja kuivaks.

¹¹ E. Veevo märkus 26. VII 2022. Kirjavahetus autori valduses.

¹² Ülevaatus 2021. a augusti seisuga.

Vaja oleks teostada vertikaalplaneering. Pinnas on võrreldes hoone ehitusajaga märgatavalt tõusnud. Hetkel kaldub vihmavesi hoone poole, tuleks tekitada kalle hoonest eemale kuni 1,5–2 m ulatuses. Alt tuulduva põranda õhuavad on hetkel maapinnaga tasa. Peaksid asuma ca 15 cm ülalpool pinnast.

Katuse ülevaatusel ajal (23.08.2021) oli kuiv ilm ning läbijooksu kohti ei täheldanud. Katusele tuleks sammal eemaldada siis, kui puud on maha võetud. Pöörata tähelepanu vihmavee ärajuhtimisele. Hoone põhjapoolsel viilul asetsevast ventilatsiooni luugist pääseb sisse vihmavesi. Vee äravoolu juhtimiseks tuleks paigaldada katuseeluugile veeplekk nii luugi ülaku kui alaserva.

Veelalul puudub soon, vesi valgub soklile. Ehitustööde ja soklilaua vahetamise puhul pöörata sellele tähelepanu.

Hoonel on ees vaid suvised aknaraamid, sisemised raamid on eemaldatud. Hoone kütmine külmal ajal tekitab akendele kondensvee, mis on kahjustab akende puitosa ja vale kalde puhul voolab vesi ka konstruktsiooni vahele. Nii hoone esiüks kui aknad vajavad hooldustööd kittimise, paranduste ja värvimise näol. Vana värvi täielik eemaldamine pole vajalik, lihvida vaid lahtine värv. Akna veelalul puuduvad veeplekid. Vee äravoolu juhtimiseks on veeplekid vajalikud, hetkel voolab vesi aknaklaasilt alla veelaua ja voodrilaua vahele. Fassaadil kasutatud sünteetilist värvi, mis ei lase puidul hingata ja eraldub kilejate tükkidena. Parim kaitse puitmaja akendele, ustele ja fassaadilaudisele oleks linaõlivärv.

Interjööris on säilinud originaalne värvimata laudis nii laes kui põrandal. Hoida autentsust, katmata laudis on heas seisukorras, mingit hooldust ei vaja. Interjööris on selgelt nähtav hoone vajumine (rõhtpalk seinad). Samaaegselt ei ole järgi lastud rõduposti, mis tekitab pinget rõdu kandekonstruktsioonis. Soovitav on rõdu kandetala alla poole lasta, et pinget õgveneks. Laelaudis on saali kesktelje suhtes kaardu vajunud, põhjus vaatluse käigus ei selgunud.

Välisukse esine põrandalaua on ära vajunud seetõttu, et treppialune vundament on sademetevee poolt ära uhitatud ning trepp on vajunud. Koos vertikaalplaneerimise ja pinnase koorimisega tuleks juhtida trepi juurest kõrvale ka sademetevesi.

Hoone idanurgas vundamendi all asub sipelgapesa, millest pool on väljas ja pool hoone sees. Pesa kujutab endast niiskuse kogumit ning on hoonetele hävitav. Tuleb välja kaevata ning teistsaldada. Kontrollida küttekolde vastavust kehtivatele ohutusnormidele. Korstnapitsile tuleks panna plekist krae, mis hoiaks korstna müüritist märgumast.¹³

---

¹³ Ehitustehniline ülevaatus ajaloolistele tarinditele, ülevaate teostaja Muinsuskaitseameti restaureerimisnõunik D. Lukas ja M. Pugri, dokumenteerija M. Pugri, 23. VIII 2021.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Et hoone on säilinud üsna algupärasena ja omab selliselt nii ajaloolist kui kultuuriväärtust, tuleks seda säilitada võimalikult autentsena ilma uuendamata ning hoone korrastamisel kasutada pigem konserveerivat lähenemist. Väärtuslikuks tuleks lugeda nii autentset algupärast materjali kui vormi: hoone mahtu, katusekuju, fassaadi laudist, akna-ja ukseavasid. Kindlasti rikastab Hagaste palvemaja piirkondlikku identiteeti ja eripära. Et palvemaja võiks olla mõlemas suunas maanteelt nähtav, on hea avada hoonele vaatekoridorid. Selleks tuleb teepoolsel küljel eemaldada vaadet varjavad kõrged puud. Samuti tuleks kehtestada hoone ümber kaitsevöönd, et säilitada iseloomulikku maastikku ja keskkonda kultuuriväärtusliku objekti ümber.

Hoone ajaloolise eripära säilitamiseks tuleks siseruumi detailidest lugeda väärtuslikuks: palvelasaali ruumijaotus ja paigutus (pikisuunalisus), trepp ja rõdu koos võre ja käsipuuga, kogu siseviimistlus koos pinnatötlusega, põrandalauad, laelauad, ukсед ja aknad koos manustega, valgustid, mütsinagid, pingid ja toolid, kantsel ja astmestik, laud, seinatekst. Kõrvalruumid on rohkem muudetud ja ei oma nii suurt tähendust, kui palvemaja suur saal. Oluline oleks leida hoonele aktiivsem kasutus, samaaegselt säilitada selle pühakoja identiteet. Hagaste baptistikogudus likvideeriti 2000. aastate alguses ja palvemaja seisab enamuse ajast tühjana. Hoone on Kärkla baptistikoguduse omanduses ja hooldada, seda kasutatakse paar-kolm korda aastas kontserdi pidamiseks.

4.1.2. Jausa priikoguduse palvemaja (1923. a)

14. Jausa priikoguduse palvemaja, 20. saj. keskpaigas, 1959. a. Foto: EEKBLA.

15. Jausa priikoguduse palvemaja, november 2021. Foto: autor.

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

See oli 18. sajandi teine pool, kui üks Jausa küla Tooma talu peremees ostnud 1739. aastal ilmunud esimese eestikeelse Piibli ja andnud suusõnalise korralduse: “Müüsin musta härja ja

ostsin Piibli ning keelan selle majast väljaviimise!” Uus äratusliikumine jõudis Jaussa 1890. aastal. Koguduse alguseks loetakse 1891. aastat, mil tulid usule esimesed Jausa küla inimesed ja algasid palvetundide pidamised talutubades. Koosolekuid peeti enamasti Tellerite, Jaaksoni ja Sergo taludes, hiljem ka Niidu, Toomahansu Hansu, Vananigula Jaani, Vananigula Siimu ja Toomahansu Mihkli taludes. Esimesed ristimised toimusid aastatel 1891–1892, kuid need viidi läbi Haapsalus.¹⁴

Alul kuulusid Jausa usklikud Suurevalla koguduse alla¹⁵, ka leivamurdmist käidi toimetamas seal kuni 1894. aastani, kui Peet Sauer hakkas seda kohapeal Juhan Telleri talus läbi viima.¹⁶ Kui talutoad kitsaks jäid, andsid vennad Kristjan ja Oskar Vähejaus koosolekute pidamiseks poolelioleva ruumi Mardina talust. 1918. a algasid Siim Teekeli eestvedamisel Mardina ümberehitustööd ja 1919. a teisel nelipühäl peeti esimene jumalateenistus Mardinal (ill 16).¹⁷

16. Jausa priikoguduse Mardina maja, juuni 2021. a. Foto: autor.

Mõne aastaga jäi ruum kitsaks ja hakati mõtlema oma maja ehitamise peale. Teiseks põhjuseks oma palvemaja ehitamiseks oli Oskar Vähejausi soov oma maja koos kogudusesaaliaga ära müüa. Nii alustati 1923. aasta kevadel ehitustöödega, tööde juhiks sai Harjult pärit ehitusmeister Rudolf Wahtra (ill 17).¹⁸

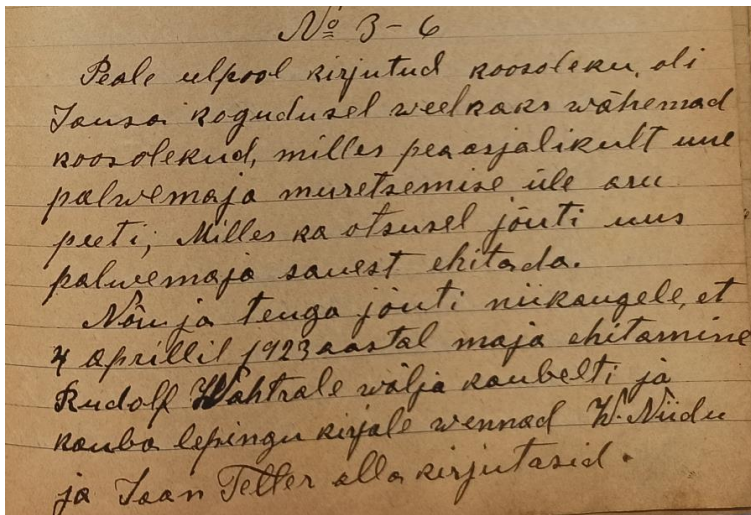
¹⁴ P. Tatter, Jausa koguduse ajalugu. Käsikiri 1972, lk 23; K. Kant, 95. aastat Jausa palvemaja. – Hiiu Leht 9. XI 2018, <http://www.hiuleht.ee/2018/11/95-aastat-jausa-palvemaja/>.

¹⁵ Priidik Tatter kirjutab, et kuuluti Suurevalla alla, Riho Saard andmetel aga Hiiessaare koguduse alla. Mõeldud on sellega Palade priikogudust, mille esialgne nimi oli Suuremõisa valla ehk Suurevalla koguduse. Hiiessaare oli aga Peet Saueri kodupaik. (E. Veevo märkus 26.VII 2022)

¹⁶ R. Saard, Hiiumaa ja hiidlased, usutuultest tormatud ja piiratud. Tallinn: Riho Saard, lk 276.

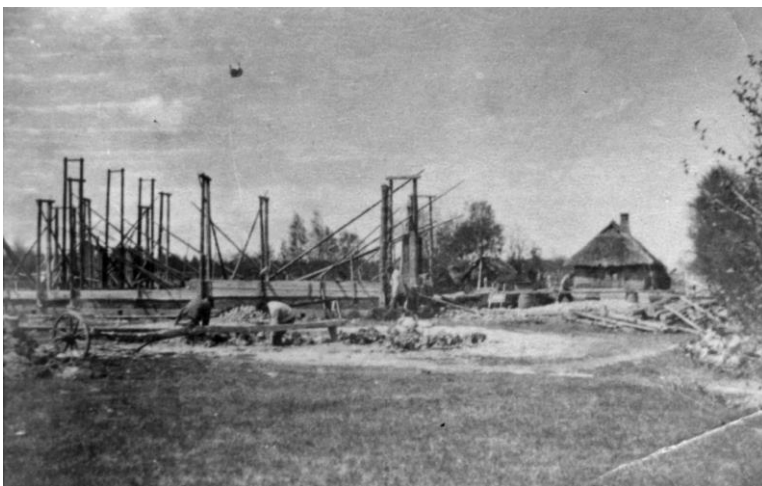
¹⁷ K. Kant, 95. aastat Jausa palvemaja. – Hiiu Leht 9. XI 2018.

¹⁸ J. Kr. Ev. Koguduste ühenduse Jausa osakonna protokolliraamat 1920- 1933, protokoll 1923. No 3-6.

17. Jausa osakonna protokolliraamat 1920- 1933, protokoll 1923. No 3-6, otsus hoone ehituse kohta. Foto: autor.

Palvemaja ehitati Vähejauside krundi peale Mardina majast üle tee. Et metsamaterjali saada ei olnud, kuid savi käepärast, siis otsustati uus maja savist ehitada (ill 18). Savi kasutamine ehituses oli piirkondlik eripära, seda saadi rannakarjamaadelt. Utu küla äärealadel Kleemos asus telliskivivabrik, asutatud 1921. a. Jausa palvemaja ehituseks annetas savi kohalik talumees Jaan Steinberg oma saviaugust. Ehituseks püstitati palgid ja vahele kinnitati saalungid, savi pressiti kanarbikuga segi tugevalt kokku ja lasti kuivada. Seejärel tõsteti saalungeid kõrgemale, kõige peale paigaldati murispuu sarikate toetuseks.¹⁹

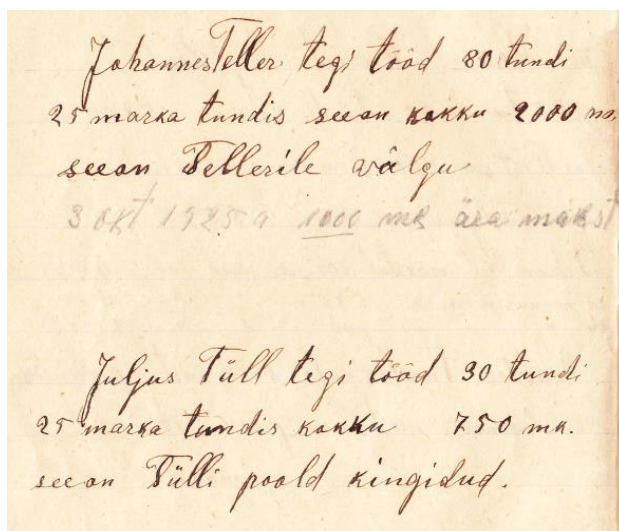
18. Jausa priikoguduse palvemaja ehitamine 1923.aastal. Foto: J. Teller erakogu.

Ka katusematerjal ja õled saadi annetuseks, põrand ja lagi toodi vanast majast Mardinalt. Hoone ehituseks koguti raha, mida annetasid külaelanikud aktiivselt, samuti osalesid nad ühistöödel. Ehitustööd tehti osaliselt tasustatuna, osalt vabatahtlikuna. 1923. aasta Jausa koguduse protokoll ütleb ehituse tööraha kohta: „5. dets. 1923. a. pidasiwad Jausa koguduse wennad

¹⁹ J. Telleri intervjuu autoriga 10. VII 2021, salvestus autori valduses.

Niido, Wähejaus, Jaakson, Sergo ja Waus, Jausa palvemaja arvet, milles wennad järgmised arvud saivad: Makstud tööraha 60, 103. 25, armastuse töö 54, 900 marka wäärtuses, kokku 115, 003.25.²⁰

Vastvalminud majas olid sisetööd suures osas tegemata, nendega alustati hiljem. Säilinud on Anton Telleri põhjalik arvepidamine aastast 1925, kust on näha, kuidas panustati pühakoja ehitusse oma armastust, aega ja raha (ill 19).

19. väljavõte Jausa rahaarvelduse raamatust, 1925. aastast. Foto: autor.

Esimesed sissekanded näitavad: 6300 marga eest on ostetud 21 tündrit lupja, millest 955 marka on Jaaksoni Willemile võlgu. Utust, Kaevandi Willemi käest on toodud 120 marga eest 12 koormat liiva, mis on Anton Tellerile võlgu. Lae värvimise värnits ja seina värv on ostetud “mitmest poodist”, kõik kokku 4034 marga eest. Kirja on pandud arvestus meeste töötundide üle, millest osa tasustati, osa aga tehti tasuta. “Johannes Teller tegi tööd 80 tundi, 25 marka tundis, see on kokku 2000 mk ja on Tellerile võlgu. 3. okt. 1925. a on 1000 marka sellest ära makstud. Juljus Tüll tegi tööd 30 tundi 25 marka tundis, kokku 750mk. See on Tüllile poolt kingitud.”²¹ Tööraha arvepidamise sissekandeid on mitmeid. Kirjas on rahaarvelduse raamatus ka Jausa küla meeste Julius Tüll, Artur Juurmanni, Kristjan ja Voldemar Vähejausi, Mihkel Vausi, Johannes Pomerantsi ning Aleksander Sergo rahasse arvestatud töötunnid, mille juures on märge: “see on tema poolt kingitud”²² Sisse on kantud ka metsamaterjali ost, saagimise raha, lubja ost, annetused, korjandused ja võlgade tagasimaksed. Hoone õnnistamine toimus 11. novembril 1923. aastal.²³

²⁰ J. Kr. Ev. Koguduste ühenduse Jausa osakonna protokolliraamat 1920- 1933, protokoll 1923. No 9, lk 37.

²¹ J. Kr. Ev. Koguduste ühenduse Jausa osakonna rahaarvelduse raamat, 1925.a. Jausa Priikoguduse arhiiv.

²² K. Kant, 95. aastat Jausa palvemaja. – Hiiu Leht 9. XI 2018; Jausa rahaarvelduse raamat, 1925. a.

²³ P. Tatter, Jausa koguduse ajalugu. Käsikiri 1972

Valminud palvemajas toimusid pühapäevased jumalateenistused kaks korda päevas, oli hommikune ja õhtune koosolek. Lõuna aeg käidi kodus söömas. Kohale tuldi enne koosoleku algust „soojaks laulma“, siis lauldi alguslaul, Jumala kiitmisel ja tunnistustel oli suur osa koosolekust. „Priikoguduse laul oli ühehäälnene, lihtsa meloodiaga ja laulmisviisilt väga võimas.“²⁴ Lihtsus oli vooruseks, eriti riietuses, aga ka ruumis. Kogudus hoidis kokku kui üks perekond, palvemaja eest kanti ühiselt hoolt. Kord aastas korraldati ühine põrandapesu, kus naised teineteise võidu harjade ja lapiga põrandat küürisid ja siis võrdlesid, kellel puhtam sai (ill 20).²⁵

20. Jausa priikoguduse naised põrandapesu päeval koguduse hoone ees. Foto: K. Kant erakogu.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

Nagu kõikidel palvemajadel, nii ka Jausa krundi pind on suhteliselt kitsuke, ühtekokku 390 m². Hoone enda mõõtmed on 15,3 x 9,46 m, räästa kõrgus 3,92 m. Tegu on väga lihtsa viilkatusega kaetud pikliku hoonega, mis koosneb kolmest ruumist: palvelasaal, väike saal ja esik. Hoonel on mõlemal küljel 6-ruudulised aknad, palvemaja tahveldatud esiukse kohal on viiluga varikatus. Nagu varasemalt mainitud on seinatarindid savist, mis on nii seest kui väljast krohvitud. Pidades silmas hoone ehitusaastat ja selleaegset materjalikasutust, siis ilmselt oli hoone algsest väljast kaetud lubikrohviga. Hilisema remondi käigus vana väliskrohv eemaldati ja kaeti lubi-tsement pritskrohviga, mille pealekandmine käis käsitsi luuaga. Selleks tööks tuli meister külast.

Viimane remont toimus hoone juures 1994–1997, selle eestvedajad olid Emil Vaus ja Aasav Lige, toleaeagsed koguduse juhid. Praegune hoone välisilme ongi sellest ajast. Algselt oli hoone

²⁴ K. Kant, Esiisade laulud ja priilaste lood. – Teekäija 7/ 2008.

²⁵ A. Lige, H. Lige ja K. Kant intervjuu autoriga 10. VII 2021. a, lindistus ja märkmed autori valduses.

kaetud õlgkatusega, siis asendatud 1950–60. aastatel kivikatusena, mis oli praakpartii ja hakkas kiiresti lagunema. Kõrval asetseval Mardina maja kivikatus pärineb Eesti Vabariigi esimesest perioodist ja on tänini hästi säilinud²⁶. Viimase remondiga toimus palvemaja katusevahetus, hoonele paigaldati eterniit, sellega koos on kinni ehitatud ka räästas. Katusepealne on soojustatud saepuruga.²⁷

Viimase remondiga vahetati ka põrand ja laagid, samuti aknad. Kui katusetööde raha oli koguduse enda poolt annetustest korjatud, siis põrandaremont tehti Rootsi emigreerunud ja sealt hiljem Vancouverisse siirdunud Erich Tökke kaudu tulnud annetuse eest. Kuna hoone asub madalal kohal ja hoone krunti ääristavate kraavide tase on kõrgem kui meretaseme pind, siis vesi ei jookse merre ära. Põranda alla valgunud vee tõttu on tekkinud põrandalaagide mädanemine, mida on tunda õõtsuva põrandana ruumi sees.²⁸

21. Viimane Jausa palvela remont, sisevaade aastatest u 1994–96. a. Foto: K. Kant erakogu.

Ka siseruumis lõhuti lahtine krohv ja kinnitati laastumatid uue krohvi paremaks püsimiseks (ill 21). Vahetati välja vana silinderahi ja paigaldati uued plekkahjud. Tagumisest ruumis lõhuti välja pliit. Kuna katuses oli läbijooksud, siis plommiti katusesarikaid ja ka saali lae külgmist osa.²⁹

Siseruumi kirjeldus

Jausa palvemaja esindab kõige tüüpilisemat priikoguduse siseruumi oma rõhutatud vaoshoitusega, vooruseks peetud lihtsus peegeldub ka ruumis. Vaadeldes 1959. a fotot (ill 22),

---

²⁶ Mardina maja katusekivid on eeldatavalt Jausas tehtud, sest 1930ndate algul hakati Jausa veski juures valmistama tsemendist katusekive. Samas valmis ka palvemaja kivikatus (K. Kant märkus 28. VII 2022).

²⁷ K. Vaus, K. Kant intervjuu 11. VII 2021.a lindistus ja märkmed autori valduses.

²⁸ K. Vaus, K. Kant intervjuu 11. VIII 2021.a lindistus ja märkmed autori valduses; S. Lige intervjuu autoriga 22. VII 2021. a, lindistus ja märkmed autori valduses.

²⁹ Samas.

siis aknaavadel puudusid pitskardinad (võis olla targeldatud õhuke riba ülaservas), laudlinagi oli ilma ilustuseta, põrandal puudus vaip. Ainuke kaunistus ruumis oli vaas lõikelilledega.

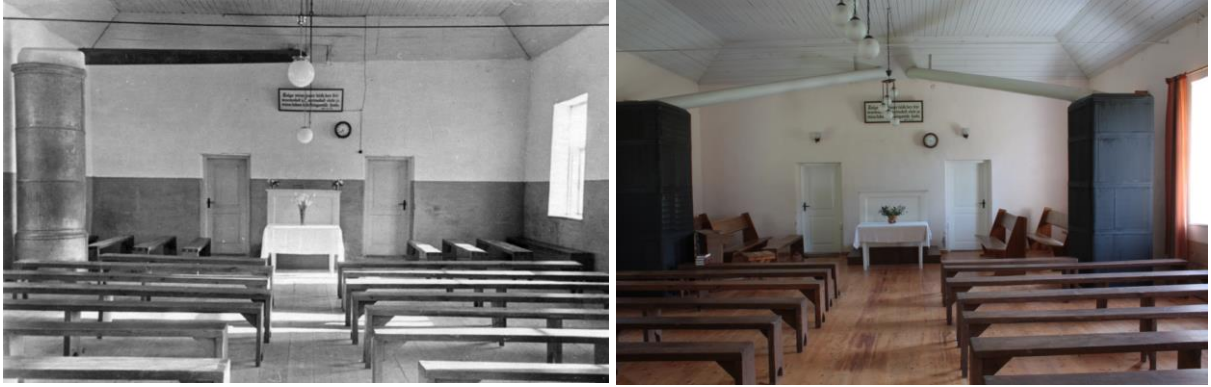
Iseloomulik on puitlaudadest põrand ja kõrgendatud võlvlagi, mille keskel asub ventilatsiooniluuk. Seinad on krohvitud ja värvitud. Sellisena on ruumis väga hea akustika. Ruumi paigutus on pikisuunaline, vasaku ja parempoolse pingirea vahel on käigutee peasissepääsust otse kantslini. Vasakul pool istusid naised (rätikud peas) ja paremal pool mehed (mütsid nagis). Kantsli külgedel paiknevates parempoolsetes ridades istusid jutlustajad-tunnistajad vennad ja teisel pool „tegasamad“ õed, kes ka laule ütlesid.³⁰ Teenistustel oli ühislaul, priilased pille ei mänginud ja mitmehäälne koorilaul oli ilmalikkuse tunnus, kuid ajajooksul suhtumine pehmenes. Kantsel on tõstetud 2-astmelisele kõrgendusele, millel on ilmselt sümboolne tähendus – Jumalasõna kui kõrgem autoriteet. Kantslis rääkija pidi olema hästi kuuldav ja nähtav. Lainelise külgeinaga kantsel oli värvitud valgeks, sellel puudusid kaunistused või sümbolid, samuti tekstiilkate. Kantslitagusel seinal oli seinatekst piiblisalmiga ja paremal pool seinatekstist asetses ümmarguses puitraamis kell. Peale seinal rippuva piiblisalmi „Tulge minu juurde kõik, teie waevatud ja koormatud olete ja mina tahan teile hingamise saata. Mat 11p. 28s., puudub ruumis muu viide sakraalsusele.

Kui algselt viis silinder-plekkahjust suitsu korstnasse ruumi vasakul pool jooksev pikk musta värvi slepe, siis hilisema ümberehituse järel on uued plekkkestaga ahjud mõlemal pool ruumi ja slepesid on lausa kaks. Esimesel pilgul on ahjud ja sleped ruumis dominantsed ja lausa häirivad.

Väga oluliseks ruumi elemendiks on priilaste kogudusele iseloomulikud seljatoeta pingid. Nimelt oli priilaste jumalateenistus täis sellist rõõmu, et löödi käsi kokku ja hüpati ka üle pinkide. Kuid teiseks oleks seljatugi tähendanud mugavust, mis priilaste hingelaadiga kokku ei sobinud. Jausa vanad pingid on enamjaolt säilinud, mõned täna ruumis olevad seljatoega pingid ei kuulu algsesse ruumi (need on toodud vanast Kärkla palvelast).

---

³⁰ K. Kant märkus 28. VII 2022, kirjavahetus autori valduses.

22. Jausa priikoguduse palvemaja sisevaade, 1959. a. Foto: EEKBL-i 75. aastapäeva juubelialbumist, EEKBLA.
 23. Jausa priikoguduse palvemaja sisevaade, juuni 2021. a. Foto: autor.

Hoone ehitus-tehniline ülevaade

Kõige suuremaks probleemiks on see, et hoone asub madalas kohas, seega vee äravool pinnasest ja ebapiisav kraavisüsteem krundi ümber tekitab pideva ujutuse hoone all. Varasemalt juhiti vesi palvemaja taha suurte kolhoosi põldude magistraalkraavidesse, praegu on see ühendus kinni ja kraavid ei tööta.³¹ Vajadusel tuleks luua eraldi drenaaž, mis vee hoonest ära juhiks ja tegeleda vertikaalplaneeringuga. Lisaks on sokli tuulutusavad osaliselt suletud, mis ei luba põrandal tuulduda ega kuivada. Et pinnas on tõusnud, siis asetsevad tuulutusavad liiga madalal.

Katusealusel pööningul on näha, et sarikate harja osa on plommitud või toestatud viimase katuse ehitamise ajal. Tuleks üle vaadata katuse kandekonstruktsioonide hetke olukord. Kontrollida tuleks katuse sademekindlust, eriti korstna läbiviigu ja harja kohal, kus puudub kaitsev plekk. Hoone ukse- ja aknaavad vajavad hooldust ning korstnapits parandamist. Akende puhul oleks soovitatav kasutada linaõlivärvi ja klaaside tihendamisel kitti, sest liistud ei ole piisavalt veetihedad. Välisukse puhul tuleks kasutada alküüdivaba naturaalselt või toonitud kaitseõli. Kontrollida tuleks küttekollete tuleohutust.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Ehkki hoone juures on tehtud 1990. aastatel remont, siis on palvela säilitanud oma eripära. Hoone väärtuslikeks detailideks on savikehand, samuti hoone ajalooline maht ja katusekuju. Katuse vahetuse puhul võiks kaaluda materjalina rookatuse taastamist ja räästa uuesti avamist. Välistarindeist on veel väärtuslikud korstnapits, murispuuotsad, välisused ja aknad koos manustega, varikatus koos ristiga ja piirdetara. Interjööri väärtuslikud detailid on võlvlagi ja laelaudis, tuulutusluuk, seinte krohvipinnad, aknad ja ukсед oma piirderaamide ja manustega, valgustid. Põrand on 1990. aastate ehituse käigus vahetatud ning lauad kitsamad kui

³¹ K. Kant märkus 28. VII 2022, kirjavahetus autori valduses.

originaalpõrand. Uue põranda ehitamisel on soovitatav jälgida algupäraste laudade läbilõiget ja laiust. Vaimse pärandi sümbolväärtusteks on algupärased seljatoeta pingid, kantsel, laud, seinakell ja piiblisalmiga seinatekst. Lisaks füüsilisele poolele on Jausa kogudusel oma vaimne pärand priilaste laulutradsiooni näol.³²

Krundi kuju ja suurust arvestades ei tohiks abihooned olla tänasest suuremad ja nende paiknemine krundil peab jääma varjatuks. Säilitada tuleb hoone vaadeldavus ja talle omane ümbritsev maastik. Selleks, et säilitada hoone ajaloolist, priikoguduste ruumile omaste identiteedi- ja asukohaväärtust, tuleks võimalusel säilitada hoone algne funktsioon või koguduse kadumisel leida otstarve, mis respektieriks algupärast ruumi kui priilaste pühakoda.

4.1.3. Nõva Peraküla baptistikoguduse palvemaja (1928. a)

24. Nõva palvemaja välisvaade, 1959. aasta EEKBL-i 75nda aastapäeva juubelialbumist. Foto: EEKBLA.

25. Nõva palvemaja välisvaade, oktoober 2021.a. Foto: autor.

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Enne baptistikoguduse tekkimist Nõva Perakülla oli seal juba varem aktiivne usuline tegevus. Käidi kohalikus Nõva luterliku kiriku kabelis (Püha Olavi kirik ehit 1636. a), mis oli Harju-Risti koguduse abikirikuks. Palvetunde pidasid Harju-Risti luteri kiriku õpetaja P. Roderich Bidder (töötas aastatel 1917–1923) ja ka vennastekoguduse vennad. Õpetaja Bidder käis kord kuus ka Nõva kirikus jutlustamas ja pidas õhtul talutoas palvetundi. Ta lubas ka Haapsalu baptistikoguduse vendi kabelisse kõnelema ja laulukoori laulma. Palvetunde peeti ka talutubades. Õpetajaid ja jutlustajaid võeti vastu Põlluotsa talus. Selline läbikäimine kestis kuni Harju-Ristile tuli õpetajaks Vilhelm Schwarts, siis lõppes ka koostöö. Tekkinud lahkkelid viisid usuristimise pooldajad oma koguduse rajamiseni.³³

³² 2008. a juulis toimus Jausa palvelas EEKB Liidu suvefestivali raames priilaste laulutradsiooni elustav „Esiisade laulud“ üritus, mis tõi kokku sadu lauluhuvilisi. Ürituse eestvedajad olid S. Teekel ja K. Kant.

³³ O. Targama, Ülevaade Nõva Baptisti koguduse ajaloost ühenduses palvemaja 50. a. juubeliga 17. detsembril 1978. a, masinkirjas käsikiri, Haapsalu Baptistikoguduse arhiiv.

Lihtsad talumehed pidasid esiti palvetunde kohalikes talutubades: Jaagu talus Aadu ja Mari Järve juures, Naissaare baptistikogudusest pärit Paul Lutheri kodus Rannakülas, Tiiduma talus Andres ja Leena Takkise juures, samuti Põlluotsa talus, Paali talus ja Söödi talus, kus olid suuremad toad. 1925. aasta sügisel, peale esimest ristimist Nõval, moodustati Nõvale Tallinna I Baptisti koguduse osakond, mille jutlustajaks sai Paul Luther.³⁴

1920. aastate lõpuks oli usuletulnuid nii palju, et talutoad jäid väikeseks, ei vastanud nõuetele ega vajadustele ning päevakorralt kerkis oma palvemaja ehitamise küsimus. Ehituse jaoks sobivaimaks kohaks valiti Tiiduma mägi, sest Tiiduma talu oli lähedal ja seda sai kasutada ühise toidu valmistamiseks. Palvemaja ehitamise eestvedajateks olid August Targamaa, Toomas Koppelmann ja August Takkis, viimane eraldas ka oma maast palvemaja ehituseks krundi. Ehituseks vajaminev metsamaterjal saadi enamjaolt Paali, Põlluotsa ja Tiidumaa talude metsast, vajadusel osteti riigi metsast mõni hästi pikk palgi puu, ka teised talumehed annetaskid mõne palgi. Ehitus algas 1926. aasta talvel laudade saagimise ja materjali ettevalmistamisega, 1927. aastal tehti valmis aknad ja ukсед. Et Targamal ja Koppelmannil oli oma saeveski, siis polnud materjali ettevalmistamise eest vaja tasuda, see oli oma meeste töö. Nurgakivi pani palvemajale Adam Podin 1928. a augustis. Septembris 1928. a tulid Hiiumaalt ehitajad vennad (ehk ehitusmeistrid) Joonas Sadul, August Post ja Joosep Post. Palvemaja ehitati kiiresti, lisaks hiidlastele olid abiks kohalikud inimesed. 16. detsembril 1928. a õnnistas A. Targama palvemaja pidulikult sisse (ill 24).³⁵

Arnold Mitt kirjutab ajakirja Teekäija 1929. a jaanuarinumbris uuest palvemajast Nõval järgmist: „Ilus palvemaja metsast ümbritsetud mäekünkal. Vaevalt võisin loota, et siin vaikses maakohas nii maitsekas palvemaja ehitatud. Juba väljast jätab hea mulje: ilusad aknad, plekkkatus j.n.e. Seest: valgeks värvitud lagi, seinad maitsekalt tapetseeritud, põrand värvitud, seljatagustega pingid, ahi sees, kõik nii mugav ja kodune. Maja suurus 5x 3 ½ sülda. ... Oli 16. detsember. Juba vara hommikul oli taludes ja teedel elevust märgata. ... Nüüd keerab v. Lipstok ukse lahti ja mõne minutiga on maja rahvast täis valgunud. Sisse astudes asetab v. Lipstok piibli lauale (kõnetooli veel ei olnud), soovides, et piibel oleks kuulutusaine siin majas. L.H. Luther tõstab piibli üles öeldes: “levigu Piibel Nõva rahva seas“...“³⁶

1995. a alguses oli koguduse liikmetest elus viis inimest, teenistused toimusid üle nädala ja kohal käijaid oli üks-kaks (peale Jaanus Niinemetsa Helene Koppelmaa ja Haavi Koppelmaa).

---

³⁴ A. Pajuste, Kirjeldus usulisest elust Nõval, käsikiri, Haapsalu Baptistikoguduse arhiiv.

³⁵ A. Pajuste, Kirjeldus usulisest elust Nõval, käsikiri, Haapsalu Baptistikoguduse arhiiv

³⁶ A. Mitt, Uus Palvemaja Nõval. – Teekäija 15. I 1929

Kuna kohapeal enam kogudust ei olnud ja jäädi hiljaks õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise taotluse sisseandmisega, jäi palvemaja 2004. a Nõva vallale kui omanikuta vara (hetkel omanik Lääne-Nigula vald). Kogudus on tänaseks likvideeritud ja hoonet kasutab rendilepingu alusel Haapsalu Baptistikogudus, kuid aktiivset tegevust palvemajas ei toimu.³⁷

Haapsalu Baptistikogudus on esitanud avalduse Nõva palvemaja tasuta võõrandamiseks, mis on ka vallavalitsuses arutlusel olnud kui „Vallavara võõrandamine otsustuskorras“, kuid peatatud.³⁸ EELK Nõva Püha Olevi kogudus on teinud ettepaneku oikumeeniline kristliku MTÜ Peraküla Palvemaja loomiseks, mille eesmärgiks oleks säilitada ja hoida töös Peraküla palvemaja sakraalhoonena ning arendada koostööd nii kohaliku kogukonna, koguduste kui teiste konfessioonidega. Ühenduse loomise algatus pole seni teoks saanud, aktiivne töö Nõva palvemajas puudub. Hoone seisab tühjana ja aktiivse kasutusega, esmavajaliku hoolduse eest kannab hoolt Haapsalu Baptistikogudus. Nõva valla ja Haapsalu Baptistikoguduse vahel on Nõva palvemaja kasutamiseks pikaajaline rendileping, mis aga jätab hoone omandisuhte küsitavaks ja ei rahulda osapooli.³⁹ Nõva Peraküla baptisti palvemaja puhul on tegu olulise esivanemate pärandiga ja omaette miljööväärtsliku maamärgiga küla maastikus, mistõttu hoone säilimise eesmärgil tuleks leida koostöö ja kokkuleppe kohti, mis arvestaks mõlema osapooli huvidega.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

Tegu on viilkatusega rõhtpalk-konstruksiooniga puithoonena, mis koosneb ainult palvela saalist ja tuulekojast ehk on üheruumiline. Laudis on horisontaalne, viilul on vertikaalsed teravikustatud lauad. Muidu võiks hoonet pidada tüüpiliseks 1920.–1930. aastate palvemajade näiteks, kuid lõunapoolses seinas asuvad vernakulaarsele palvelale ebatüüpilised ümarkaarsed kolmikaknad, mis annab hoonele erilise sakraalsuse. See ümarkaarsest kolmikakendest koosnev valgimiku osa omab sisevaates puidust ehisraami, mida kaunistavad kahelt poolt sambad ja üleval keskel ristliilikulaadne rist (ill 28). Asukoht kantsli tagaseinas täidab sümboolselt altariseina rolli ja muudab lihtsa hoone eriliselt suursuguseks. Kuna Peraküla on rannarootslaste küla, võib akende kujunduses oletada rootsi mõjutusi. Mõlemal otsaküljel on neli akent, mille ruudujaotus on tihe ja ülemine prossirida esiletõusvalt dekoratiivne (ill 29).

---

³⁷ J. Niinemets intervjuu autoriga 9. XII 2021; E. Rahkema intervjuu autoriga 16. X 2021, märkmed autori valduses.

³⁸ Nõva Vallavalitsuse otsus 43, 16. 08. 2004. a. S. Silveri intervjuu autoriga 25. IX 2021.

³⁹ E. Rahkema intervjuu autoriga 16. X 2021, K. Kopli intervjuu autoriga 18. XII 2021, S. Silveri intervjuu autoriga 9. X 2021, J. Niinemets intervjuu autoriga 9. XII 2021. Märkmed ja salvestus autori valduses.

Hoone valmis küll 1928. aastal, kuid juba 1936. aastal plaaniti palvemaja remonti: „V. J. Koppelman esitab nõukogu ettepaneku pidada sel aastal lõikustänapüha ühes loterii-allegriiga. Pileteid oleks 400, võite sama palju. Pileti hind a 21 senti. Puhas sissetulek läheks palvela sisemise remondi katteks. Algatatud mõte leidis elavat vastu kaja ja lahtisel hääletusel ühel häälel otsustati nõukogu ettepanekuga nõustuda, valides vastutavaks korraldajaks v. A. Targamaa, abideks J. Koppelmanni ja J. Pajuste.,”⁴⁰ See väljavõte näitab, et suhteliselt värske hoone vajab 8 aastat peale valmimist sisemise palvela ruumi korrastamist. Millises olukorras ruum oli või millised töid tehti, see antud allika põhjal ei selgu. Võimalik, et oodati palkhoone vajumist enne viimistluse tegemist.

Järgmine teadaolev ehituslik etapp puudutab juba 1960. aastaid, sõjaaegsest ja järgsest ajast ei ole infot säilinud. Kauaaegse koguduseliikme Alviine Pajuste mälestuste järgi ehitati 1962. a palvemajale uus ahi ja aasta 1972 suvel tehti palvemaja suur siseremont. Seintelt sai eemaldatud vana papp, asendatud kipsplaatidega ja sellele uus tapeet pandud. Samal ajal tehti ka elektritööd. Sisemine interjäär sai uue värvkatte – nii aknad, ukсед, lagi kui põrand. Peamine remondi tegija oli Eduard Pajuste, teised abilised olid väljaspoolt kogudust. Paar aastat hiljem värviti maja valtsplekk katus ja 1970. a tehti uus piirdeaed. Tänapäevane traataed on rajatud 1989. a Silvi ja Heinrich Koppelmaa algatusel, viimase poja Vaavo abiga. Tallinna Oleviste koguduse lastelaagritega seoses sai palvemaja juurde puuritud kaev ning ehitatud suveköök abihoonena⁴¹, mis tänaseks on amortiseerunud. 1990. aastate keskel ehitas pastor Jaanus Niinemets koos Vello Rahkemaga uue välistrepi ja värvis lõunapoolse külje fassaadi.⁴²

Siseruumi kirjeldus

Siseruum koosneb täies mahus palvelasaalist, millel on kõrgendatud moldvõlv lagi ja puidust palkikehandit koos hoidvad tõmbtalad. Tihedaruudulised dekoratiivsete prossidega aknad on kõrged ja kitsad, kaheksa akent saali külgedel ja hoone kantslitagune valgusmikaken muudavad üheskoos ruumi helgelt valgustatuks. Põrandat katab algupärane pruuniks värvitud põrandalaudis ja lage valge profileeritud laudis. Ruumiasetus on pikkisuunaline. Pingid näivad oma iseloomu ja ajajälje tõttu algupärased. Tapetseeritud seina ja laelaudise üleminekut kattev liist on kuldseks värvitud, ruumis on tunda ilu taotlust, mis muudab iseenesest lihtsa ruumi rohkem kirikupärasemaks ja kõrgarhitektuuri järeleaimavaks.

---

⁴⁰ Tallinna I Baptisti Usuühingu Nõva jaoskonna protokolliraamat, EEKBL arhiiv, lk 3.

⁴¹ A. Pajuste, Kirjeldus usulisest elust Nõval, käsikiri, Haapsalu Baptistikoguduse arhiiv.

⁴² J. Niinemets intervjuu autoriga, 9. XI 2021. Lindistus autori valduses.

26. Nõva palvemaja sisevaade, 1959. aasta EEKBL-i 75nda aastapäeva juubelialbumist. Foto: EEKBLA.
 27. Nõva palvemaja sisevaade, oktoober 2021. Foto: autor.

Varaseima siseruumi kajastava 1959. aasta foto järgi ruumi analüüsid (ill 26 ja 27) näeb seal veel elemente, mis tänaseks on ruumist kadunud. Tapetseeritud seiniosa ja laelaudise üleminekut kattev iluliist on olnud oluliselt dekoratiivsem, kaetud kas tapetseeritud või maalitud bordüüriga. Kõnepuldi taga seinas kolmikaknast vasakul on asetsenud Jeesust kujutav maal ning akendest paremal on asunud baptisti-ja priikogudustele nii omane puidust raamiga ümar seinakell. Alumisel seinaosas on tumedam lainetav tapeet, mis justkui moodustas lambrii. Nüüd katab sama tapeedipaani seinapinda maast kuni laelaudiseni. Ruumi keskosas on olnud välisuksest kantslini ulatunud põrandavaip, mis tänaseks on hävinenud.

Kantsel on alati asunud ruumi keskel kõrgendatud poodiumil, mille vasakpoolsem osa on olnud koori ja muusikute, samuti harmooniumi asukohaks. Kantsel on ilustuseta naturaalsest puidust, hilisemal perioodil on see saanud tekstiilist katte. 1959. a fotolt järeldub, et väike laud ei asetsenud ruumis mitte kantsli ees, vaid sellest vasakul. Sümbolse tähendusega on seitsmeharuline lambijalg kantslil ja lõikelilled laual.

28. Kolmikaken ja kantsel Nõva palvelas, oktoober 2021. a. Foto: autor.
 29. Peene prossijaotustega palvela aknad, oktoober 2021. a. Foto: autor.

Ruumi on toonud olulise muutuse küttekolde vahetus, varasemalt kasutatud silinder plekkahi on olnud mõõtudelt väiksem ja suitsu ärajuhtimiseks on läbinud ruumi pikk slepetoru. Hilisema kandilise plekkahju ehitamisel on rajatud küttekolde kõrvale suitsulõõr, mis teeb selles ruumi osas pinkide kasutamise võimatuks ja muudab ruumi asetust.

Hoone ehitus-tehniline ülevaade

Kõige akuutsem probleem hoonel on katus. Katusekattena on säilinud ehitusaegne valtsplekk, mille seisukord ja sademete kindlus vajaks kontrollimist ning kindlasti parandamist, samuti vajab katus hooldusvärvimist. Hoonel puuduvad vihmavee süsteemid, sademetevee hoonest eemale juhtimiseks oleks vaja paigaldada vihmaveerennid ja -torud.

Sokli osa on saanud teadmata ajal tsementkrohvkatte, säilitatud on põranda tuulutussavad. Välislaudis on enamjaolt algupärane, v.a lõunakülje laudis. Välisvärv on valguse ja ilmastikumõjudel laudiselt hävinenud ning see vajab kiiremas korras üle värvimist. Säilinud on algne klaasitud välisuks, suurem osa välisvoodrist (v.a lõunakülje fassaad), dekoratiivsed murispuu otsad.⁴³ Välistrepi osa, mis ulatub varikatuse alt välja, on otseselt avatud ilmastikumõjudele ja seetõttu kergelt lagunev. Hoone põhjapoolsel katuseharjal on asunud rist, mis on sealt alla kukkunud, mistõttu on hoone kaotanud pühakoja tunnusmärgi.

Interjööri on säilinud ehitusaegne laelaudis ja põrandalaudis heas seisukorras. Küll on laelaudise sooned laiali vajunud ning sealt vahelt pudeneb alla saepuru. Tapeet on vahetatud nõukogude perioodil, kuid omab tänaseks ajaloolist väärtust.

Krunt ise on hästi hooldatud, kuid seda piiravatel kinnistutel tuleks teha hooldusraiet ja võsa eemaldamist. Hetkel jääb hoone liigselt puude varju, tarvilik oleks avada vaatekoridorid, mis tooksid hoone ilu maastikul esile.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Üldiselt võib hinnata Nõva palvemaja hästi säilinuks oma arhitektuurses vormis ja eripäras. Hoone väärtustena nimetan esiti asukoha olulisust. Hoolimata sellest, et kogudus on lakanud olemast, toimib palvela kui mälupaik ja märk maastikul, olles osa kohaliku küla identiteedis. Nii mõnedki külaelanikud omavad põlvkondlikku sidet palvemajaga oma esivanemate kaudu. Oluline on säilitada palvela ümber olevat väljakujunenud looduskeskkond ja hoolitseda palvela ligipääsetavuse ja vaadeldavuse eest. Kultuuriväärtuslikud ajaloolised detailid ja tarindid on: hoone väline kehand sh konstruktsioon, samuti algupärane välislaudis, katusekate, murispuu

---

⁴³ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, alusuuring, Tallinn, 2012, lk 138.

otsad, aknad ja uksed koos nende suluste ja piirderaamidega. Interjöõri olulisteks ja kultuuriväärtuslikeks elementideks on põrandalaudis, seinakate, laelaudis, vana harmoonium, värvimata naturaalne puidust kõnepult, istepingid ja seinatekst „Jeesus armastab kõiki“. Algne kirjatekst seinal on olnud teine („...on armastanud kogudust“), ilmselt on see asendatud 1970ndate siseremondi käigus.

4.2.1. Palivere Evangeeliumi Kristlaste vabakoguduse palvela (1933. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Palivere Evangeeliumi Kristlaste vabakoguduse algus on osa Noarootsist Paslepa seminarist alguse saanud Läänemaa ärkamisest, suur mõju oli ka priilaste liikumisel ja Karl Leopold Marley tegevusel.⁴⁴ Vaimulik ärkamine puudutas ka Palivere piirkonda, kuid omaette kogudust seal ei olnud kuni 1930. aastateni. Vaimulikke koosolekuid peeti koolimajas, vallamajas ja talutubades. Neid viisid läbi Mihkel Tohver, õpetaja Kaarel Krabi ja kohalik sepp Sakkeus. 1920. aastal tuli Haapsalust Paliverre elama metodisti liikumise vend Mihkel Tõnso, kes oli elukutselt rätsep. Ta ehtas oma elamu raudtee vahetusse lähedusse eesmärgiga hakata selles pidama vaimulikke koosolekuid. Selleks otstarbeks ehitati maja otsa ka palvelasaal. Mihkel Tõnso eluhoone valmis ehitisregistri andmetel 1927. a, koguduse palvelahoone 1930. aastal.⁴⁵ Suure töö palvemaja akende ja pinkide valmistamisega tegi Aleksander Havalt. Koguduse alguseks peetakse 25. maid 1930. aastal, kogudus registreeriti alguses Tallinna Immanueli vabakirikku osakonnana. Koguduse avapäeval olid seda sisse õnnistamas toleaeagsed Evangeeliumi Kristlaste vabakirikku juhid, vennad Karl Leopold Marley ja Johannes Laks. 1933. a Evangeeliumi Kristlaste häälekandja kirjutab: „Paliveres avati 25. mail koguduse uus osakond. Külalisi oli 60 ümber tulnud Tallinnast ja Pääskülast kahel veoautol ja rongiga. Oli neid Haapsalust, Noarootsist, Piirsalust ja mujaltki“⁴⁶ ja “Palivere jaama juures, vend Tõnso palvelas on Issand kinkinud ilusa ärkamisliikumise. 100 inimese ümber on tulnud Jeesuse juure.“⁴⁷ Peale Tõnso maja valmimist elavnes ka usuline tegevus, sest palvelat hakkasid külastama ka ümberkaudsete külade elanikud, eriti Turvalepast. Mihkel Tõnso suri 2. jaanuaril 1935. a, tema töö jätkajaks sai poeg Alfred Tõnso.⁴⁸

---

⁴⁴ J. Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiu maal*, Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001, lk 176.

⁴⁵ R. Kaustel masinkirjas käsikiri, *Palivere Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduse ajalugu*. Koopia autori valduses.

⁴⁶ *Evangeeliumi Kristlane: Tallinna Immanueli Evangeeliumi Kristlaste vabausuühingu häälekandja*, 6 1933.

⁴⁷ *Evangeeliumi Kristlane: Tallinna Immanueli Evangeeliumi Kristlaste vabausuühingu häälekandja*, 4 1933.

⁴⁸ R. Kaustel masinkirjas käsikiri.

Hoone natsionaliseeriti 1940. a esimese NSV Liidu okupatsiooni ajal⁴⁹ ja tagastati Saksa okupatsiooni ajal, kogudus jätkas tööd ka 1941. a alanud II maailmasõja päevil. 1945. a nõukogude võimu kehtestamisega soovis uus riigivõim mitmeti palvela koguduse käest ära võtta ja palvela ruume kasutada teisel otstarbel. Hoone päästis see, et maja kuulus Alfred Tõnso eraomandisse, kes palvela osa kogudusele välja üüris.⁵⁰ Täielikult läks hoone koguduse omandisse alles 1985. aastal peale Alfred Tõnso surma.⁵¹ Palvemaja on aktiivsest kasutusest väljas kehva tehnilise seisukorra tõttu, kogudus kasutab selle asemel Raba tn 7 hoonet.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

36. Palivere palvemaja välisvaade, dateerimata. Foto: R. Kausteli erakogu.

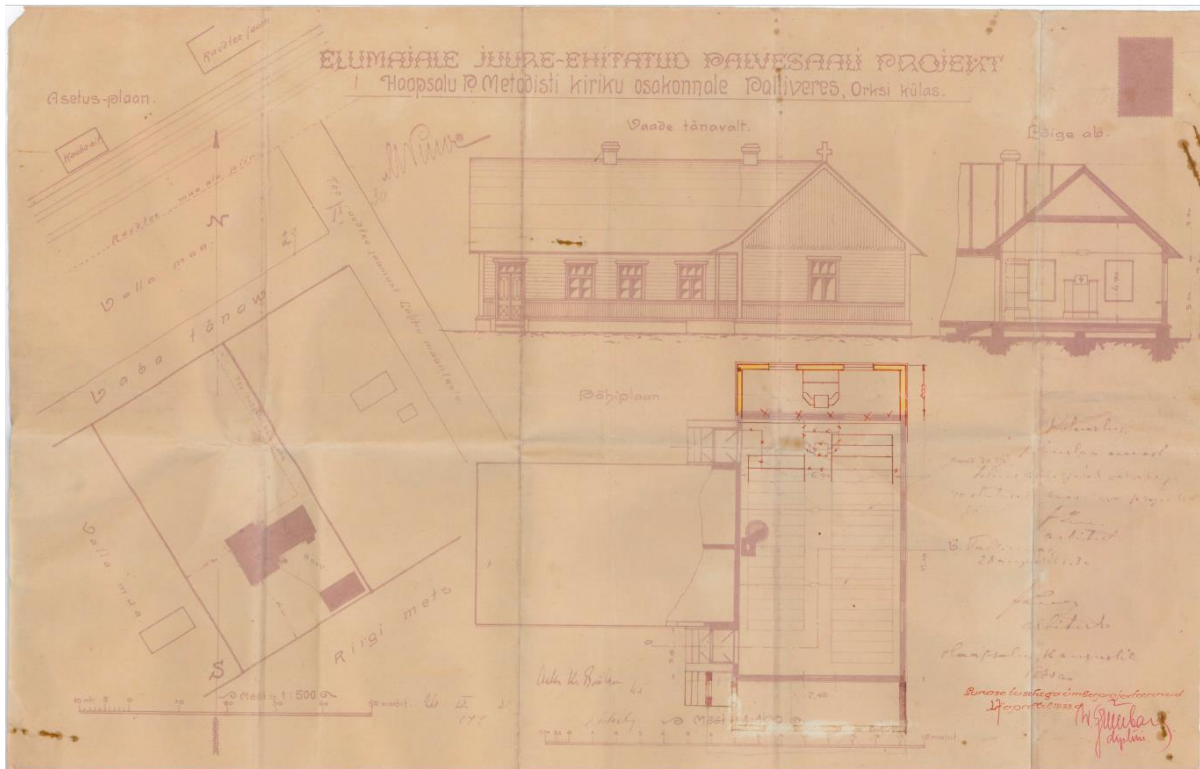
37. Palivere palvemaja välisvaade, juuli 2021. Foto: autor.

⁴⁹ ERA.R-1271.1.224, Toimik Alfred Tõnso ja Tallinna Immanueli Evangeeliumi Kristlaste Vabausühtingu Palivere osakonna natsionaliseeritud maja kohta, 1940. a.

⁵⁰ R. Kaustel masinkirjas käsikiri.

Tegu on maakivist soklile ehitatud rõhtpalk hoonega, kaetud puitlaudisega ja katusekatteks on valtsplekk. Hoone on oma plaanilt liigendatud, mis on vabakoguduste palvemajade puhul ebatüüpiline. Ehitatud Mihkel Tõnso pereelamuks aastal 1927, millele on kohe algsest põikisuunaliselt juurde projekteeritud palvela saal, mis valmis aastaks 1930 (vt ill 38).

38. Palivere palvemaja projekt 1930. aastast ja ümberehitus 1933. aastast. Digikoopia: Palivere koguduse arhiiv.

Hoone on ehitatud mitmes etapis: 1933. aasta projekti lisast lähtub, et elumajaga risti asetsevat palvelasaali on nimetatud aastal nii lõuna kui põhja suunas pikendatud, millega sai kogudus endale palvemaja otsa ka abiruumid, kantseleiruumi ja väikese külaliskorteri. Teistel andmetel valmis külaliskorter alles 1940. aastal.⁵² Palvelasaal mahutas küll 100 istekohta, samas puudus ruum koori esinemiseks, ehkki koguduses toimus aktiivne muusikatöö mandoliini- ja laulukoori näol. Koos juurdeehitusega sai palvelasaal endale üheastmelise poodiumiosa, millel koor esineda sai. Rahaline toetus palvemaja laiendamiseks saadi vabatahtlikest annetustest, ehitajateks olid Aleksander Haavalt ja A. Pikkjalg.⁵³

II maailmasõja lahingtegevuse ajal sai kannatada palvelahoone katus – sõjaaegsed kuulirahe augud on tänaseni katuseplekis näha. Kaks süütekuuli olevat sattunud ka pööningule, üks jahukotti ja teine riidekappi tihedalt pakitud pesu vahele, kuid mõlemad kustusid seal kahju

⁵² ERA.R-1271.1.224.

⁵³ R. Kaustel masinkirjas käsikiri.

tekitamata.⁵⁴ Katust on välise vaatluse põhjal mitmeti paigatud ja parandatud, ilmsel mitte alati professionaalset oskustööjõudu kasutades.

Koos uue ja noore pastori, Raivo Kausteli, tulekuga 1983. aastal, võeti ette maja remont ning sise- ja välisilme uuendamine. Ehituse tarbeks sai tehtud erikorjandus. 1985. aasta rahaline aruanne kajastab remondifondi kulu 917, 86 rbl. Teadaolevalt ehitati 1985. aastal piirdeaed. 1986. aastal osteti materjal siseremondi jaoks, samal aastal värviti ka piirdeaed ja parandati hoone katust. II maailmasõja pommirünnaku ajal tekkinud augud katuses olid halvasti parandatud ning katuses oli läbijooks. Alul tegi katustetöid pastor ise, hiljem olid abiks Lammi koguduse mehed, kes ka katuse üle värvisid. Suureks abiks oli Elmar Heiman Ristilt. Maja sai värvitud vana pastori ostetud värviga, täpne aasta teadmata. Kui 1983. a põles palvemaja kõrvalhoone, siis selle korrastamis-lammutamistöde käigus leiti kuuri alt sinna peidetud Eesti lipp.⁵⁵ Seega on palvela interjäär nõukogude perioodil ümber ehitatud ja mitmeti muudetud.

Siseruumi kirjeldus

1959. aasta interjööri fotot analüüsisides on näha, et algselt kattis saali seinu umbes meetri kõrguselt puitlambrii, seina ülaosa oli kaetud väikesemustrilise tapeediga. Saali lage kattis pikisuunaline puitlaudis, 13 meetrit pika palvelasaali palkseinad on nelja tõmmitsaga kokku tõmmatud, tõmmitsate külge olid riputatud valgustid. Kaarjas lagi oli valgeks värvitud. Ruumi keskosas uksest kantslini kattis põrandat manilla vaip, mis on tänini säilinud. Kantslitaguses seinas oli kaks akent, nende vahel maal palvetava Jeesusega ning selle kohal kaarjal plekkalusel seinatekst „Meie kuulutame Kristust“, mis oli omaaegne kingitus Haapsalu metodisti koguduse poolt. Seinal ei puudunud ka ümar puitraamis kell.

1990. aastatel tegutses Palivere koguduse juures Soome luterliku kiriku taustaga misjonär Marja Leino, kes oli üks eestvedajaid ja organiseerijaid hoone ehituslike tööde juures. Tema ideekavandi põhjal ja algatusel valmistas soome puutöömeistri Jorma Pihlajamäki altarivõre ja palvepingi kantсли ümber.⁵⁶ Sellega seoses muutus ka leivamurdmise kord: edaspidi põlvitati armulauda vastu võttes altaripingile, mis on pigem omane luterlikule kirikule, mitte niivõrd evangeeliumi kristlaste traditsioon.

1986. a tehti remont väikeses toas, siis 1991. aastal teostati palvelasaali suurem siseremont. Ehituses olid abiks Valter Karp (Oleviste majandusjuht), Jaan Ugam, Vello ja Aare Tingas. Puidust seinalambrii eemaldati ja kaeti soome papiga, mis sai halli vesiemulsioonvärvi

---

⁵⁴ V. Övel intervjuu autoriga 18. IX 2021, salvestus autori valduses.

⁵⁵ R. Kaustel ja L. Kaustel intervjuu autoriga 9. IX 2021 ja 19. XII 2021, salvestused autori valduses.

⁵⁶ V. Övel ja P. Padu intervjuu autoriga 18. IX 2021, salvestus autori valduses.

viimistluse. Katuse läbilaske tõttu oli rikutud laelaudis, ka see kaeti soome papiga originaalse laudise peale. 1990ndate keskel tekkisid sõpruskogudused – Kotka vabakogudus, Lammi nelipühikogudus, Vantaakoski Luterikogudus – ning toetust saadi töödeks ka neilt. Kotka kogudus annetas oma vanad toolid Paliverele, algupärased pingid paigutati kuuri ja kasutati lastelaagrite ajal õues.⁵⁷

Algse küttekohana oli ruumis ümar plekkahi, mis aga oli amortiseerunud. Kogudusel oli Bullerjan ahju ehitamise mõte, kuid selle asemel ehitas Heino Meri tellistest kamin-ahju.

39. Palivere palvemaja sisevaade, 1959. a EEKBL-i 75nda aastapäeva juubelialbumist. Foto: EEKBLA.

40. Palivere palvela sisevaade, peale 1991. a remonti koos altarivõre ja põlvituspingiga. Foto: R. Kausteli erakogu.

41, 42. Palivere palvemaja sisevaated, 2021. a septembris. Fotod: autor.

Viimased tööd interjööris viis läbi Palivere koguduse tolaeagne juhatuse esimees Eha Siller. Kogu palvelasaali seinaviimistlus ja lagi on eemaldatud kuni palgi ja sarikateni. Eesmärgiks oli peatada katuse läbijooks ning tuvastada niiskuse tekitatud kahju, kuid kahjuks võeti tööd ette laiaulatuslikult ja omaalgatuslikult ilma professionaalset abi kasutamata ning sellega tekitati rohkem kahju, sest hävinenud on kogu ajalooline interjäär.

⁵⁷ V. Övel ja P. Padu intervjuu autoriga 18. IX 2021; R. Kaustel ja L. Kaustel intervjuu autoriga 9. IX 2021 ja 19. XII 2021, salvestused autori valduses.

Hoone tänane ehitus-tehniline ülevaade

Hoone on tehniliselt ebarahuldavas olukorras. Kõige suurem probleem on katusekate, mis vajaks täies mahus uue plekk-katte paigaldamist, uut roovitust ja pööninglae soojustamist. Koos katuse vahetusega vajab hoone varikatuste ja vihmavee süsteemide väljaehitamist. Katuse läbijooksust on kahjustusi ka palkseinal, mis vajab eraldi kontrollimist ja vajadusel palkide väljavahetamist. Korstnjalal on praod, see vajab parandamist. Välislaudis ja avatäited vajavad hooldust ja värvimist, samuti hoone ümber olev maapind koorimist ja sokli osa korrastamist. Palvelasaali ajalooline interjäär on hävinenud, kuid osaliselt on seda säilinud kõrvalsaalis ja ka pastoraadi eluhoone osas. Palvemaja korrastamine vajaks suurt investeringut, kuid kogudus on väike ja puudub ettevõtlik eestvedaja.

Väärtuste hinnang ja soovitused restaureerimiseks

Hoone on säilitanud oma algse kehendi ja 1933. aasta proportsioonid, mis on vabakoguduste palvemajadele ebatüüpilise arhitektuurse lahendusena väärtuslik. Kui hoone eksterjööris on hoone säilitanud oma algupärase väljanägemise, siis interjööris on palvemaja saal kaotanud oma autentse materjali. Kõige õigem oleks hoonet määratleda mitte kui ümberehitatud taasiseseisvumise perioodil, vaid kui radikaalselt lammutatud. Palvelasaalis on 20. saj algusest ehedana säilinud vaid palkkehand ja põrandalauad, kuid kogu viimistluse osa on seest välja lõhutud. Kuna palvemaja saal on viimast ehitustegevuse käigus suurelt jaolt oma ajaloolise substantsi kaotanud, tuleks see taastada ajaloolist dokumentatsiooni ja fotosid aluseks võttes. Säilinud on algupärane põrand, originaalaknad ja enamus uksi, mis vääri restaureerimist ja säilitamist. Samuti on väärtuslikud harmoonium ja mandoliinikogu, uskkonnale sümbolse väärtusega maal „Jeesus Ketsemani aias“ ja seinasalm „Meie kuulutame Kristust kui ristilöödud Kristust“. Taastada tuleks saali ruumipaigutus, suunalisus ja pinkide asetus.

Kõrvalruum ehk väike saal on säilinud oma algse 1930ndate alguse interjööriga – laelaudis, põrandalauad, laekarniis, vanad siseuksed – heas seisukorras ning on oluline säilitada. Kahjuks on hävinenud sajandi alguse kantsel ja pingid, kuid säilitatud on 1990. a ehitatud uus kantsel ja põlvituspink.

4.3.1. Lauka baptistikoguduse palvela (1932. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Peale äratusmeelse misjonärist luteripastori Henrik Kokamägi lahkumist Hiiumaalt 1923. a jäi Kõrgesaare valda kolm tema tõsist järgijat: Villem Laid, Gustav Üla ja Arseni Tall, kes

koondusid Kurisuule ja asusid vendlusse baptistikogudusega. Lauka baptistikogudus tekkis Kärkla koguduse Kurisuu osakonnast 1924. a hilissügisel, selle piirkonna töö koondati Lauka osakonnaks 1932. a pärast külla ehitatud palvela avamist. Kurisuult kümnekond kilomeetrit edasi paiknes Paopa küla samanimelise osakonnaga ja tekkis küsimus Paopa külla palvela ehitamisest. Kuid kuna nelipühalastel oli sama plaan, siis baptistikogudus nihutas oma palvemaja asukohta viie kilomeetri võrra ja otsustati ühiselt Kärkla kogudusega rajada palvemaja Lauka külla.⁵⁸

Sealse rannapõllu omanik Johan Särnglepp kinkis palvela ehitamiseks 15 ha suuruse krundi. Ehituse eestvedajaks ja projekti autoriks oli Eduard Heinla, inseneriks E. Landesens⁵⁹. Hoone valmimise nimel tegid paljud koguduseliikmed tasuta tööd, ehitajaid oli umbes 7 meest. Rahalised annetused algasid kolmest sendist ja ulatusid kuni 130 kroonini, ehituse algkapitaliks oli ligi 200 kr. Palvemaja avati 27. detsembril 1932. aastal, jäädes esialgu ilma voodrilauata ja talveakendeta, selliselt oli hoone maksumuseks 2260 kr.⁶⁰ Et peale ehituse lõppu oli rahadega väga kitsas käes, annab tunnistust ka koguduse protokoll 1933. a algusest, kus mainitakse 1000 kr võlga, mida tasuda ei suudeta ja Kärkla koguduselt abi palutakse.⁶¹ Lauka osakonda jäi juhtima Villem Laid. Sageli toimusid palvetunnid ka Gustav Ulale kuuluvas Sepa talus, mis oli suurte ruumidega postitalu.⁶² Lauka kogudusele kuulus ka Juhan Särnglepa poolt päranduseks saadud Rannapõllu talu ja maad, mille korrashoid koguduse rahalist ressursi nõudis. Koguduse liikmearvu kahanemise ja vananemise tõttu ühineti 2005. a Kärkla Baptistikogudusega, millega läks neile üle ka Lauka palvemaja.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

1932. a valminud hoone on tüüpiline viilkatusega palvemaja, mille rõhtpalkkehandi põhimahu moodustab saal ja tagaosas asuvad väikesed abiruumid.

---

⁵⁸ Aednikupoisist jutlustajaks, lk 126–146.

⁵⁹ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, lk 26

⁶⁰ Eduard Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärkla baptistikoguduse arengust. Masinkirjas käsikiri, lk 31–32. Kärkla baptistikoguduse arhiiv. Koopia autori valduses.

⁶¹ Kärkla Baptisti Usuühingu (koguduse) Lauka osakonna protokolliraamat, 11. jaan 1933, protokoll nr 1. Kärkla baptistikoguduse arhiiv.

⁶² R. Saard, Hiiumaa ja hiidlased, usutuultest tormatud ja piiratud. Tallinn: Riho Saard, lk 254.

30. Lauka baptistikoguduse palvemaja, foto dateerimata, ilmselt ehitusjärgne pilt peale 1932.a. Foto: EEKBLA.
 31. Lauka baptistikoguduse palvemaja, foto dateerimata, u 1950. aastad. Foto: E. Veevo erakogu.

Hoolimata rahaliste vahendite nappusest, valmis Lauka palvemaja kõrgete ja kitsaste teravkaarsete akende ja uksevalgimikuga. Teravkaarased aknad oma prosspulkadega aimavad järgi kõrgarhitektuuri ehisraamistikku vernakulaarses võtmes. Kui algselt jäi hoone ilma laudisvoodrita, siis 1936. aasta protokoll järgi võeti ette talveakende valmistamine, aga ka palgivahede samblaga tihendamine ja laudisega vooderdamine. 1950. aastate fotodel on hoone välisfassaad laudisega kaetud. Peasissepääsu tahveldatud ukse kohal puudub varikatus, ehkki algsel joonisel on see olemas (ill 32).

Kärdla Koguduse Lauka jaoskonna uus palvela.

32. Kärdla Koguduse Lauka osakonna palvemaja joonis. Ajalehe väljalõige. Foto: EEKBLA.
 33. Lauka baptistikoguduse palvemaja, 2021. a suvi. Foto: autor.

Ilmastikule ja sademetele avatus on põhjustanud välisukse kiire hävinemise ning see on hiljem kaetud väljast püstlaudisega. Hoonel oli algselt laastukatus, hiljem on see vahetatud eterniidi vastu. Sellega koos on kinni ehitatud ka räästas, säilinud on dekoratiivsed murispuu ja viilusarika otsad. Viilulauad on hammaslõikeliste otstega ja viilu keskel asub puidust rist. Viimane remont koos katusevahetusega toimus 80. aastate lõpus 1990. aastate alguses.

Siseruumi kirjeldus

34. Lauka baptistikoguduse sisevaade, 1959. a 75. aastapäeva juubelialbumist. Foto: EEKBLA.

35. Lauka baptistikoguduse sisevaade, 2021. a suvel. Foto: autor.

Moldvõlviga saal oma teravkaarsete aknaavadega annab siseruumile erilise sakraalsuse. Uudseks lahenduseks oli siseruumis koorirõdu, mis küll hilisemal perioodil ehitati kinni. Kui hoone välisfassaad on 1957. a fotol viimistletud, siis 1950. aastate interjööri fotodel on näha paljaid palkseinu, ka pingid ja põrand on veel värvimata. Hiljem on siseseinad kaetud puitlaudisega, mille alumine vertikaalne osa moodustab lambrii. Viimase beežides-pruunides toonides värvilahenduse sai palvemaja viimase siseremondi käigus. Kantsel on ruumis kesksel kohal, hiljem on kantslit muudetud ja poodium kinni ehitatud. Algupärasena on säilinud seinasalm, rõdubalustraad ja pingid.

Hoone hetke ehitus-tehniline ülevaade

Krundi ümber olnud kraavide süsteem ei funktsioneerinud, mistõttu jookseb vesi maja alt läbi, kogunedes eelkõige hoone läänenurka trepi alla. See on tinginud hoone vundamendi vajumise, eriti läänepoolses nurgas. Hoone vajumine on nähtav ka interjööris rõdu vajumisega, vajumise tõttu ei sobitu ka saali ja abiruumi vaheline uks enam oma avasse. Hoone lääneküljes olev kõrvalsissepääsu uks ja selle trepp on eriti suures lohus.

Katusealuse vaatluse põhjal läbijooksu ei ole, katusealune oli kuiv⁶³. Sarikasamm on väga tihe ja roovitus tugev, kannatab kivistust. Katusepealse lae soojustuseks on ainult põhk.

Hoone edelaküljes olevate akende puhul näib, et sisemised talveraamid on tõstetud välja. Ilmastikumõjude ja valede hooldusvõtete tõttu on need räsitud. Aknaid on lihtsakoeliste võtete abil parandatud ja paigutatud. Edelakülje viiluaknad on halvas seisukorras ja vajaksid välja vahetamist uute akende vastu vana ruudujaotust ja raami laiust jälgides. Saali aknaid on hilisemate remonttööde käigus paigutatud primitiivsete ehitusvõtetega ja vahenditega, samuti on akende veelauale kinnitatud topelt plekk, mis rikub akende esteetilisust. Soovituslik on mitte

⁶³ Ülevaatus aeg 23. VIII 2021. a.

hakata parandama valesid ehitusvõtteid, vaid säilitada olemasolev, kui see pole just ohtlik hoone säilivuse seisukohast. Aknad vajavad korrapärast hooldust, kittimist ja värvimist. Hilisema remondi käigus paigaldatud klaasikinnitusliistud asendada kitiga, mis tagab akna pikemaajalise säilimise.

Rääkides välisfassaadist, siis nurgalauad on hilisemas ehitusjärgus lõigatud lühemaks, tekitades arhitektuurse ebakõla. Hilisemate ilmselt nõukogude perioodil toimunud remonttööde käigus on sokli veelaud saanud pleki, mis mille üleskeere on ebaproportsionaalselt kõrge. Ehki vale ehitusvõte rikub arhitektuurset tervikkust ja esteetilist välimust, on see hilisem ehitusetaap saanud hoone arhitektuurseks osaks ning on soovitatav muutmata jätta.

Hoone tahveldatud peauks on pealt kaetud laudisega, sisemine uks tundub olevat autentne. Selleks, et vältida ukse edasist ilmastikust ja veest tingitud hävinemist tuleks paigaldada ukse kohale varikatus.⁶⁴

Väärtuste hinnang ja soovitused restaureerimiseks

Muidu lihtsa palvemaja arhitektuurseks väärtuseks on erikujulised aknaavad ja koorirõdu. Kui mitte arvestada kinniehitatud rõdupealset, siis on palvemaja saal säilinud üsna autentsena. Selle sakraalne ajalooline ilme tuleks säilitada. Väärtuslikeks ajaloolisteks sisedetailideks on põrand, lagi, seinapinnad, pingid, kantsel, valgustid, seinasalm, laud ja mütsinagid. Võimalusel võiks taastada algse ruumilahenduse avades kooripealse rõdu ning eemaldada rõdult hilisem viimistluskihistus. Taastamist vajaks välisuks oma algupärase tahveldusega. Hoone välisilme tuleks võimalikult säilitada, viimastest remonttöödega tehtud ümberehitused moodustavad uue ajaloolise kihistuse, mille muutmine tekitaks enam kahju kui kasu. Uute renoveerimis-restaureerimistööde juures tuleks välisviimistluses kasutada traditsioonilisi ja keskkonda sobivaid materjale, sealhulgas krohvi, looduskivi, katusekivi või laastu, puitlaudist, plekki jms hoonele iseloomulikus võtmes; looduslike ehitusmaterjale jälgendavaid materjale kasutada ei tohi. Traditsiooniliste materjalide kasutamine aitab hoida ühtset pärandväärtuslikku käekirja hoone ilmes. Uue katusekatte paigalduse puhul tasuks kaaluda räästaaluse uuesti avamist ja sarikate esile toomist.

---

⁶⁴ Ehitustehniline ülevaatus ajaloolistele tarinditele, ülevaate teostaja Muinsuskaitseameti restaureerimisnõunik D. Lukas ja M. Pugri, dokumenteerija M. Pugri, 23. VIII 2021.

4.4.1. Kärddla baptistikoguduse palvemaja (1884, 1939. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Hiiumaale Kärddlasse tuli ärkamisliikumine Vormsilt. 1881. a veebruaris tuli Hans Linqvist kolme kaaslasega Hiiumaale evangeliseerima Reigi ja Rootsi küla rootslasi. Mehi rootsi külades vastu ei võetud. Teel tagasi Kärddlasse peatusid nad Paavel Elleri juures kus Vormsi Hansude puudulikust keeleoskusest hoolimata sai süüdatud vaimulik tuli. Usulise ärkamise läbielanud hiidlastel tekkis tihedam side Vormsiga, käidi mitmeti Vormsil külas, nende seas oli ka hilisem Kärddla Baptistikoguduse juht Peeter Kaups. Nii sündis Vormsi ja Hiiu meeste läbikäimisest vaimulik ärkamine, mis levis 1882. aasta alguses kogu ümbruses. Koosolekuid peeti talutubades iga pühapäev ise külas, vahel peeti koosolekuid ka metsas, heina- ja karjamaal. Kuid nii tagakiusu kui karistuste tõttu tuli otsida turvalisemat kohta. Esimene alaline koosolekute pidamise koht oli Tubala külas Tõnise talu, millele saadi ka valitsuse registreeritud luba. Esimesed Kärddla usklikud said ristitud Haapsalus 30. aprillil 1884. a pastor Adam Reinhold Schiewe poolt, kokku 8 inimest. 1884. a juulis sõitis Schiewe Hiiumaale koguduse asju korraldama ja viis läbi esimese ristimise Kukka rannas⁶⁵. 1884. a suvel sai kokku ristitud 58 inimest. Esialgu moodustas usklike grupp Peterburi Saksa Baptistikoguduse Haapsalu osakonna. Iseseisva Kärddla Baptistikogudusena alustati 19. veebr 1886. a, jäädes pastor Schiewe juhtimise alla. Lahkhelide tõttu pooldus aga kogudus 1886. a suvel: teisitimõtledjad kogunesid Peet Saueri ümber Palade priikogudusse ja Kärddla Baptistikoguduse juhiks sai Peeter Kaups.⁶⁶

Palvemaja ehitamise mõtte algatajad olid kohaliku koguduse mehed vend Koppliku juhtimisel. Eeskostjana Suuremõisa krahvi Ernst Friedrich von Ungern- Sternbergi ees seisis saksa pastor A. R. Schiewe, kes krahvilt kabeliehitamiseks abi palus. Läbirääkimiste tulemusena kinkis krahv kogudusele krundi Kärddlasse (praeguse aadressiga Kabeli tn 3) ja niipalju palke Kõpu metsast kui vaja. Tingimuseks oli, et koguduseliikmetest taluperemehed oma rendivõlad ära tasuvad, sest paljudel olid mõisale suuremad summad võlgu. Lisaks oli krundi kinkimisel tingimus, et seda ei tohi kasutada muuks otstarbeks kui palvemaja ehitamiseks (ill 43).⁶⁷ Leping võeti vastu ja ehitus algas 1895. a kevadel Haapsalu ehitusmeistri Koppliku juhatamisel. Palgid veeti Kõpu metsast Kärddla randa meritsi parvetades, sealt edasi ehitusplatsile. Rahaliselt oli siiski kitsas, abi tuli nii annetuste kui laenude näol, lisaks lubas ehitusmeister 200 rbl pikema

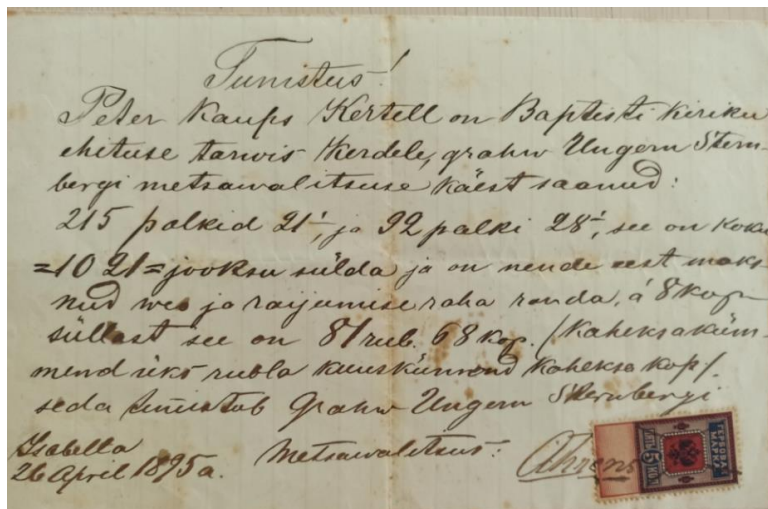
---

⁶⁵ Kärddla Baptistikoguduse liikmeraamatu järgi.

⁶⁶ E. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärddla baptistikoguduse arengust; 50 aastat apostlite radadel: jooni baptisti koguduste eluarengust Eestis. Toim R. Kaups. Keila: Külvaja, 1934, lk 30–32.

⁶⁷ Krahvi Ernst von Ungern -Sternbergi teadaandmine 29. Noobr 1895, originaal Kärddla baptistikoguduse arhiiv.

aja peale võlgu jätta. Koguduse protokoll kajastab nii korjandust ehituse heaks kui ka koguduse liikmetelt laenu küsimist (5% intressiga). Inimeste mälestused kinnitavad, et mõni müünud oma pesu seljast, et saada maja valmis. Kokku kestis töö kolm kuud ja palvemaja avati pidulikult septembris 1895. Selleks ajaks oli kogudusel veel 500 rbl võlgu. Kuna luterlik kirik ei lubanud baptistikoguduse liikmeid kiriku surnuaeda matta, siis oli krahv annetanud 1885. a kogudusele surnuaia jaoks maad Palade kuusikus, millele 1897. a korralik kiviaed ümber ehitati.^{68, 69, 70}

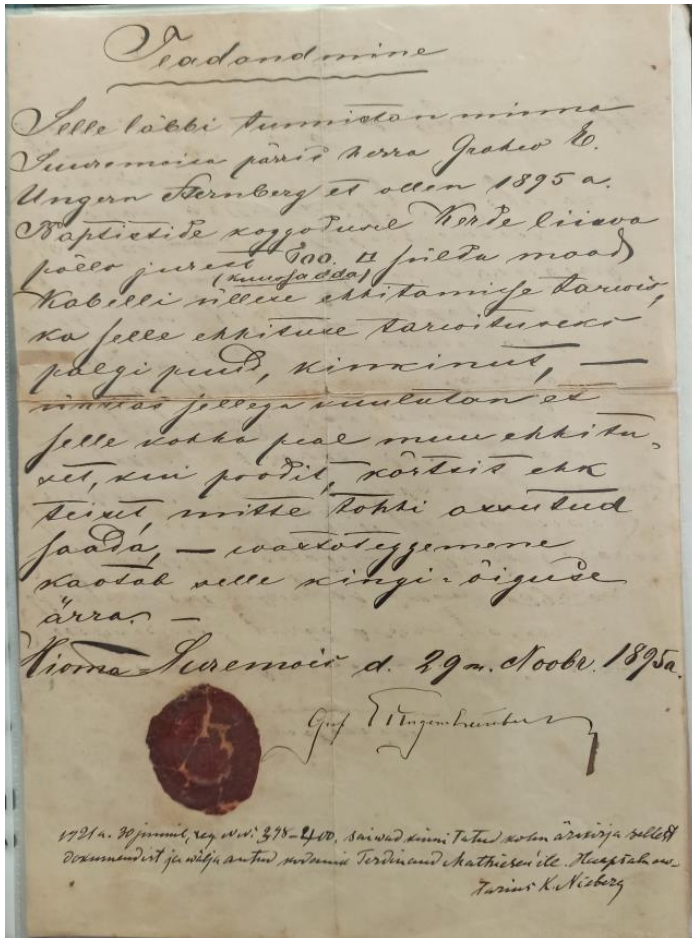

43. Krahv E. Ungern -Sternbergi metsavalituse tõend 26. aprillist 1895. a selle kohta, et Peter Kaups on saanud Kärde palvemaja ehituse jaoks kokku 307 palki ning tasunud metsamaterjali raiumise ja veo eest 81rub 68kop. Foto: Kärde Baptistikoguduse arhiivi fotokoopia.

⁶⁸ E. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärde baptistikoguduse arengust.

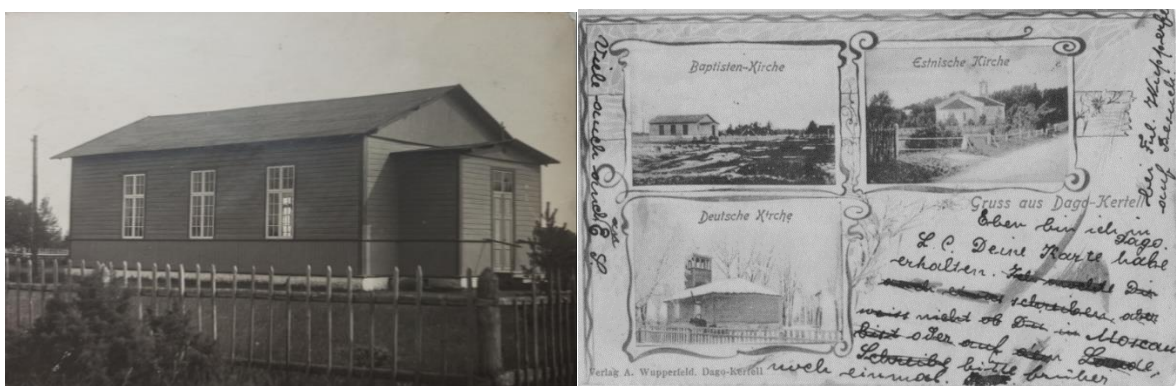
⁶⁹ 50. aastat apostlite radadel, lk 30–32.

⁷⁰ Usklikultristitud koguduse Protokolliraamat Hiomaal (sic!), alustatud 1884 aastal, protokoll 22. juuni 1897. a.

44. Suuremõisa krahvi Ernst von Ungern -Sternbergi teadaandmine selle kohta, et ta on 1895. a annetanud Kärddla Baptistikogudusele kabeli ehitamiseks palgipuud ja kinkinud 600 ruutsülda maad tingimusel, et selle koha peale muud ehitust ei tohi asuda kui palvemaja, vastasel juhul kaotab see kingi õiguse. Foto: Kärddla Baptistikoguduse arhiivi fotokoopia.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

45. Kärddla Baptistikoguduse palvemaja 1895. a ehitatud mahus, foto M. Paljasma erakogust.
 46. Fotopostkaart. Kärddla kirikud (Baptisti palvemaja, luteri kirik, saksa kabel). Foto: HKM Fp 900:21 F 4386.

Kärddla Baptistikoguduse palvemaja asub Hiiu maakonnas Kärddla linnas aadressil Kabeli tn 3, tegu on muinsuskaitsealuse ehitismälestisega registrikoodiga 23568. Maja on valminud kahes etapis. 1895. aasta ehituse puhul oli tegemist lihtsa rõhtpalkehitisega, mille pikihoone

otsafassaadil oli ruumikas eeskoda, selle katuseviilul oli tagasihoidlik rist. Hoone tagaosas sopistus seinast välja ehitis tagumise väljapääsu jaoks. Hoone kummalgi pool pikkikülge oli kolm kõrget ja tiheda prossijaotusega akent. Fassaadi allosas oli püstlaudisest vöö, põhiosas rõhtlaudis. Interjäär oli tõenäoliselt jagatud suureks palvesaaliks ja tagumiseks abiruumiks.⁷¹ Katus oli madala kaldega. 1910. a eemaldati kõrvalruumi ja saali eraldav vahesein ja seeläbi avardus suur saal oma mahutavusega (mõõtudelt 14,82 x 8,75 m).⁷²

1936. aastal otsustas kogudus 40 aastat vana palvemaja korralikult remontida ja ehitada vajaminevad kõrvalruumid. Juurdeehitusprojekti koostas aastal 1938 arhitekt Karl Treumann, kelle eelarve kohaselt pidi juurdeehituse maksumuseks kujunema 6500 kr, millest poole lubas kogudus armastustööga (=vabatahtliku tööga) katta. Juurdeehituse nurgakivi paneku ajal oli koguduses 524 liiget, ehitust juhtisid Eduard A. Heinla ja Gustav Laud. Seekordse ehituse finantseerimiseks otsustati ka pangast laenu võtta, seda koguduse liikme Johannes Mägi kaudu, kuid 1. septembril 1939. a puhkenud sõja tõttu jäi see plaan katki.⁷³ Rajatud juurdeehitus oli looduskivivundamendil palkseinte ja tsementkivi katusega, millega ühtlasi kaeti ka olemasolev hoone (ill 47). Katusekivid valmistati kohapeal käsitsi vormides. Uuendati seinavoodrit, pandi uued laetalad. Juurdeehitusega tõsteti oluliselt katuse kaldenurka, mis lisas kõrguse mõttes avarust põhisaalile ning samas võimaldas see uue hooneosa katusealuse kasutusele võtmist ärklikorrusena. Juurdeehitus lõpetati 1939. a sügisel, sellega saadi juurde väike saal 7,25x 5,6m, lisaks võõrastetuba ja jutlustaja korter.⁷⁴ Peasissepääsu poolsel viilul moodustas õhutuslõõri korsten väikese torni, mille otsa oli kinnitatud rist (ill 48).

47. Palvemaja juurde- ja ümberehitus 1939. a. Foto: repro raamatust „Aednikupoisist jutlustajaks“.
48. Kärkla Baptistikoguduse palvemaja peale 1939. a juurdeehitust. Foto: M. Paljasma erakogust.

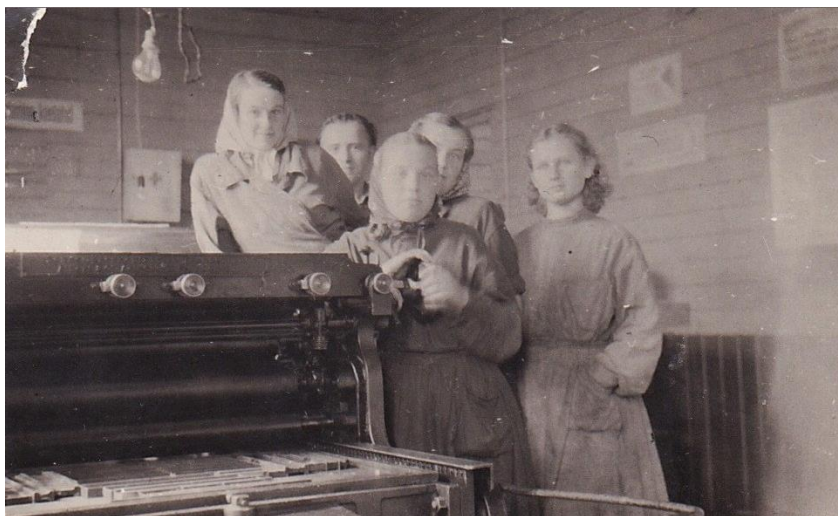
⁷¹ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, lk 6.

⁷² E. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärkla baptistikoguduse arengust, lk 29.

⁷³ Kärkla Baptistikoguduse usuühingu protokolliraamat, 1929–1996, protokoll 1939. a.

⁷⁴ E. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärkla baptistikoguduse arengust, lk 29.

Peale II maailmasõja lõppu palvemaja natsionaliseeriti nõukogude võimu poolt ning sinna paigutati trükikoda „Hiiutrükk“ (ill 47). Peale trükikoda oli hoone autobaasi käes ja lõpuks sai sellest puidutöökoda.⁷⁵

47. Foto tehtud palvemajas, kui seda kasutas trükikoda „Hiiutrükk“, u 1953-1954, esiplaanil Aili Kibuspuu. Foto: E. Veevo erakogu.

Hoone tagastati kogudusele kui õigusvastaselt võõrandatud vara 1994. a. Taasiseseisvumise aja alguses oli kogudusel plaan vana hoone lammutada ja selle asemel ehitada uus kogudusehoone, ka sellekohane eskiisprojekt oli valmis. Kuid tänu Jaan Bärensoni eestvedamisele sai Kärkla baptistikoguduse hoone võetud muinsuskaitse alla ning hoone tunnistati kultuurimälestiseks 1999. a. Seejärel koguduse plaanid muutusid ja hakati ette valmistama olemasoleva ajaloolise palvelahoone restaureerimisprojekti. 1999. a eemaldati hoonelt vana laudis ja tehti uus tsementkividest katus põhimahu osale, rohkemaks sel hetkel raha ei jätkunud. Suure saali osas jäid vanad sarikad, sest need olid tugevad.⁷⁶ Kahjuks seisis hoone enne restaureerimistöõde algust veel mõned aastad tühjana ja sel ajal toimus hoones põleng, milles sai oluliselt kannatada 1938. a juurdeehituse osa. Hoone taastamine leidis aset 2004–2007. a. Rahalist toetust restaureerimiseks tuli mitmelt poolt eraannetustena, samuti kunagi Vancouverisse emigreerunud koguduse järeltulijailt ja Toronto Eesti Baptistikoguduselt, oluliseks annetajaks oli ka Rootsi sõpruskogudus. Lisaks saadi riiklikku toetust „Pühakodade programmist“ 350 000 eesti krooni, mis kulus hoone välisilme taastamiseks.⁷⁷

⁷⁵ T. Kähr intervjuu autoriga 13. VII 2021, salvestus ja märkmed autori valduses.

⁷⁶ M. Paljasma kirjavahetus autoriga, 30. I 2022. Märkmed autori valduses.

⁷⁷ T. Kähr intervjuu autoriga 13. VII 2021 ja M. Paljasma intervjuu autoriga 11. VII 2021. Salvestus ja märkmed autori valduses.

48. Kärkla baptsitkoguduse palvemaja Kabeli tn 3 enne restaureerimistöid, 2004. a. Foto: T. Kähr erakogu.
 49. Põlengus kannatada saanud hooneosa. Foto: T. Kähr erakogu.

Restaureerimistöde lähtealuseks oli 1938. aasta Karl Treumanni (eestipäraselt Karl Tarvase) juurdeehitusprojekt, restaureerimiskontseptsioon nägi ette 1938. a välisilme taastamist (projekteerija „Dagopen OÜ“). Tööde alguses oli hoone tehniline olukord halb. Seoses hoone muude funktsioonidega nõukogude ajal oli hoones tehtud mitmeid ebasobivaid ümberehitusi, lisaks oli hoone enne kogudusele tagastamist seisnud tühjalt ja hooldamata, mis oli tekitanud avariilise olukorra ja seadnud hoone hävimisohtu.⁷⁸

Palkseinad olid üldiselt heas seisukorras, väljavahetamist vajas vaid ülemise palgirea pehkinud osa ja tulekahjus kannatada saanud osa. Et saali kesk-ülaosa oli seina keskteljest välja vajunud, siis seinte sidumiseks paigaldati lisaks olemasolevatele puittaladele trossidest tõmmitsad. Seinad soojustati 10cm kivivillaga, tuuletõkkeplaadiga ja seejärel kaeti voodrilaudisega järgides 1938. a ajaloolist ilmet ja värvilahendust.

Hoonele rajati restaureerimisel uus katus. Et 1938. aasta katus oli olnud tsementkivist, siis ka nüüd sai palvemaja kivikatuse. Hoone põhimahu sarikad olid heas olukorras ja säilitati vana konstruktsioon. Kuid juurdeehituse osa katusekonstruktsioon oli tulekahju, pika läbijooksu ja ilmastikumõjude tõttu kannatada saanud, mistõttu asendati uuega. Looduskivist lintvundament soojustati peale põrandate lõhkumist seest 5cm vahtpolüsteroolplaatidega ja krohviti väljast.⁷⁹

Aknad valmistati koopiadena algupäraste akende eeskujul kaheraamiliste lihtakendena. Puidust paraadukse tahvelduse osas jälgiti algupärast, selle värvimata pind rõhutab naturaalse tammepuidu ilu. Ukse ülaossa rajati tiheda ruudujaotusega valgmikaken. Ukse kohale tehti

⁷⁸ Muinsuskaitseameti arhiiv (edaspidi MKA), ERA.5025.2.2242: Kärkla Kabeli tn. 3. Palvemaja Kärklal Kabeli t. 3. Muudatuste projekt. P-12840. Dagopen OÜ projektibüroo, Kärkla, 2003.

⁷⁹ Samas.

kolmnurkset katuseviilu imiteeriv varikatus, mis koos tuulekojaga moodustab astmeliselt tõusva rütmi (ill 50, 51). Varasema puukuuri asemel ehitati uus abihoone koos katlamajaga.⁸⁰

50, 51. Kärkla baptistikoguduse palvemaja 2021. a suvel. Foto: autor.

Siseruumi kirjeldus

Kahjuks ei ole autorile olnud kättesaadav ükski foto, millel oleks jäädvustatud ennesõjaaegne siseruumi olukord. Seega pildiline võrdlus esialgse interjööriga puudub. Taastatava palvemaja siseruumi kujunduse arhitektuurseks eesmärgiks oli võimalikult tõetruu tulemus, mis oleks baptistikogudusele omaselt vaoshoitult sakraalne, kuid kannaks pühakoja helgust ja väärrikust. Samas ei lähtu see ajaloolisest interjöörist, siseruumi puhul ei olnud restaureerimisel ka muinsuskaitselisi piiranguid. Sisekujunduse autoriks on arhitekt Indrek Allmann.

Saali sissepääsu kohale rajati siserõdu, mida seal ajalooliselt ei olnud. Seinad kaeti kipsplaadiga, lambriid ei taastatud. Moldvõlvlagi kaeti uue laudisega. Kogu palvemaja vana laudpõrand lammutati ja rajati uus laiadest laudadest põrand soojustatud betoonalusele. Kantslipoolsesse nurka ehitati põranda alla väike ristimisbassein (pole kasutuses), samast seinavast pääseb ka koosolekute ruumi. Teisel korrusel asuvad pühapäevakooli ruumid ja puhketuba koos köögiga.⁸¹

Ainukesteks Käina maantee palvemajast kaasa toodud ajaloolisteks elementideks on ruumis leivamurdmise laud ja puidust seinatekst „Jumal on armastus“ (ill 52, 53). Kogu siseruum on pühalikult valges-helerohelises, aktsentvärviks on tumedam roheline, mis annab ruumile ilusa raamistuse põrandaliistude ja kantsli horisontaalpindade näol. Mängulise lisandusena on maalitud põrandale palmilehed, mis jooksevad ruumis tsentraalselt suunaga uksest kuni kantslini. Ruumi hubasuse ja heli mõttes on maaling kaetud pika tumerohelise vaibaga.

⁸⁰ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, lk 6.

⁸¹ MKA P-12840, ERA.5025.2.2242.

52. vaade siseruumile kantsli suunas, 2021 juuli. Foto: autor.

53. vaade siseruumile rōdu suunas, 2021 juuli. Foto: autor.

Kantslitagusel seinal on valgustatud valge rist – idee on saadud Tartu Kolgata kirikust ja teostus on koguduseliikme Kristjan Vaksilt. Risti peetakse ruumis oluliseks pühakoja identiteedile viitavaks sümboliks. Kooriosa on avatud ja sümboolselt tähistatud ühe astmega. Kantsli osas oli koguduse soov, et see oleks kerge ja teiseldatav. Saali lühtrid ja pingid, mis on koguduse juhatuselt valitud, sobituvad hästi keskkonda. Pingid on saadud poeketi Sõbralt-Sõbrale vahendusel Rootsist humanitaarabina. Sisekujunduslik idee ei ole rahanappuse tõttu lõplikult teostatud (nt puuduvad radiaatori katted), kuid ruumis on tuntav esteetiline harmoonia, õigete värvide ja materjalide valikuga on saavutatud tervik hoone eksterjööri. Tänapäevane video ja helitehnika on püütud ruumis paigutada nii, et see jääks võimalikult varjatuks. Ruumi esteetika ja väljapeetus on oluline.⁸²

Hoone ehitus-tehniline ülevaade

Restaureeritud hoone on heas seisukorras, siiski on ka murekohti. Hoone kivikatust katab sammal, mille juured lagundavad katusekive. Teiseks on saanud hoone endale sünteetilise värvkatte, mis ei kaitse puitu nii tõhusalt kui linaõlivärv, vaid hakkab puidupinna niiskudes lahti kooruma. Hoone sai restaureerimistöodel väljast värvitud 2006. a, kuid vajab uut üle värvimist juba 2020. aastal. Aknad ei ole piisavalt tihedad, välimised klaasid ei ole mitte kititud, vaid liistudega kinnitatud. Tugeva vihma ja tuule korral ei pea aknad vett. Punnid on raamidest välja kuivanud ja raam ei seisa tugevalt koos. 2020. aastal said hoonele paigaldatud vihmaveetorud ja rennid, mis tõhustas vihmavee ärajuhtimist hoonest eemale. Ventilatsioon ei ole nii efektiivne, kui kogudus ootaks, kuid samas ei soovita müra, hetkel töötatakse parema lahenduse leidmiseks. Ristimisbasseini põhjal on külmakerge ja vajaks uuesti ehitamist.

---

⁸² T. Kähr intervjuu autoriga 13. VII 2021 ja M. Paljasma intervjuu autoriga 11. VII 2021. Salvestus ja märkmed autori valduses..

Väärtuste analüüs ja hinnang

Kuna Kärkla kogudus oli üks esimesi Eesti baptistikogudusi, siis koos oma paljude harukogudustega on tal oluline sümbolväärtus vabakoguduste ajaloos. Kärblast juhiti baptistiliikumise tööd Hiiumaal, kuid tänu seal tegutsenud inimestele ulatus koguduse mõju laiemale, ega piirdunud üksnes Hiiumaaga. Esiletõstmist väärib Karl Kaups, kes on üks Eesti baptismi suurkujusid, kirjamees ja pastor. Ta pidas vaimuliku tööd Kärklas (1918-1924), seejärel Tartu Immanueli koguduses (1924-1940). 1944. a emigreerus Kaups koos perega Rootsi ja sealt edasi New Yorki, kus ta juhtis väliseesti kogudust ja andis välja ajakirja Põllu Vagudel.⁸³

Kärkla baptistikoguduse restaureerimise lugu pälvib eraldi esiletõstmist: hoone, mis on olnud 45. aastat väärkohtlemise osaline sai sajandi alguses taastatud pühakojaks. Kärkla palvemaja on üks kaunimini restaureeritud vabakoguduste palvemaju Eestis ja üks kahest muinsuskaitse all olevast EEKB Liidu palvelast (teine on Kalju palvemaja Tallinnas). Hoone väärtusteks on ajalooline välismiljö, püüdlikult taastatud ja eksterjööri terviku moodustav esteetiline siseruum. Ilus näide asjatundlikust professionaalsest restaureerimisest.

4.6.1. Rakvere Karmeli koguduse palvemaja (1933. a, 2021. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Evangeeliumi toojaks Rakverre oli Tõnu Saarman, esimesed Rakvere õed ristisid 1894. aastal vend A. R. Schiewe Haapsalus ja vend Tetermanni Tallinnas. Samal aastal moodustati Rakveres Tallinna I Baptisti koguduse osakond, mille juhatajaks sai Tõnu Saarman.

Ametlik luba koguduse tööks saadi kubernerilt 1896. aasta juunis, aastast 1900 jätkati juba iseseisva kogudusena, liitudes ka Eesti Baptistide Ühendusega. Esimestel aastatel tuli võidelda mitmesuguste raskustega. Probleemiks oli pinna leidmine Rakveres koosolekute pidamiseks, sest keegi ei tahtnud „uususulisi“ oma majja.

1902. aastal leidis koguduse elus aset suursündmus – vähem kui kolme kuuga ehitati vend Saarmani poolt ostetud krundile Kunderi tänavale oma palvela (ill 54). 20. augustil pandi

---

⁸³ Osaduses kasvanud: kirjutisi Eesti EKB koguduste loost. Toim. Toivo Pilli, Ü. Linder. Eesti EKB Koguduste Liit: 2009, lk 176-179.

nurgakivi ja 2. novembril oli hoone õnnistamise pidu, mille pidulikku muusikalist osa juhatas Andres Tetermann⁸⁴.⁸⁵

54. Rakvere koguduse 1. palvemaja Kunderi tn (end. Surnuaia uulits), u 1910. a. Foto: Karmeli koguduse arhiiv.

Kuna koguduse palvela asus kõrvalises kohas, võõral krundil ja ligipääsetavus ei olnud soodne, samuti oli see suurenenud kogudusele väikeseks jäänud, siis otsustati hoone lammutada ja ehitada uus palvemaja Kreutzwaldi tänavale. See sai teoks suuresti tänu Joel Efraim Dahli⁸⁶ eestvedamisele ja ühistele jõupingutustele, sest oli majanduskriisi aeg. 27.11.1932. volitas usuühingu täiskogu jutlustajat Efraim J. Dahli koos nõukogu liikmete-abijutlustajatega Richard Tallermaa ja Rudolf Biedermanniga ostma kogudusele ehituskrundi, kuhu saaks ehitada uue kiriku. Usuühing ostis Rakvere linnalt ehituskrunt nr 1325, mis asus Õpetajate heinamaa asumis Dr. F.R. Kreutzwaldi tänaval. Krundi suuruseks on 1729 m² ja ostuhinnaks 501.41 krooni, millest 91.41 kr maksti kohe ja ülejäänud summa jäi 36 aastaks hüpoteeklaenule.⁸⁷

⁸⁴ Andres Tetermann (1854–1952) oli Tallinna Esimene Baptisti Koguduse juht, lauluisa, ühtlasi Eesti Baptisti Ühenduse esimees ning esimese eesti baptistide ajakirja „Teekäija“ toimetaja. Lahkus Eestist 1920. a Ameerikasse.

⁸⁵ J. Felsberg ja A. Tetermann, Eesti Baptisti koguduste ajaloolik Album 25 Juubeli aasta mälestuseks, Tallinn: 1911, lk 95–105; 50. aastat apostlite radadel, lk 41–43.

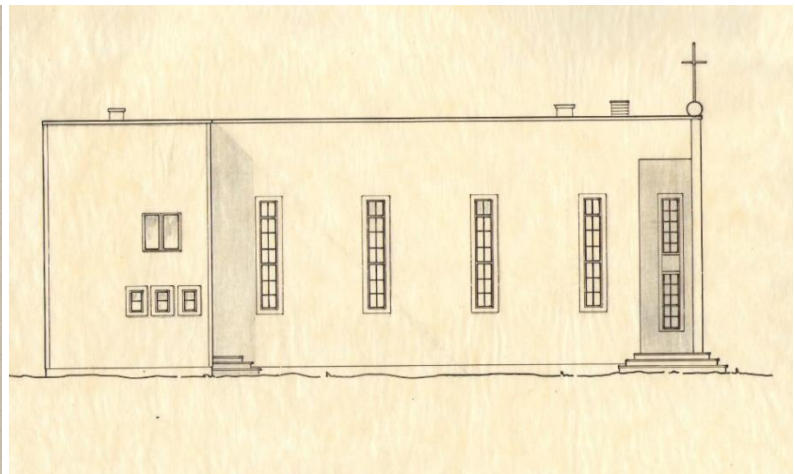
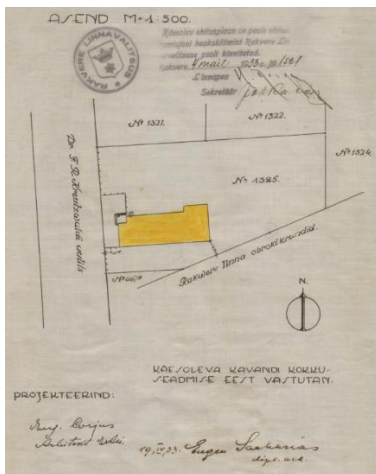
⁸⁶ Joel Efraim Dahl, Rakvere koguduse juht 1931–1936. a. Peale hoone valmimist kaotas usalduse koguduse juhatuse poolt, kelle arvates palvela ehitamine liiga kalliks oli läinud ja hoone liiga suur saanud.

⁸⁷ Liivika Krigoltoi, Ajalooline õiend EEKBKL Rakvere Karmeli koguduse palvelale, 2017, lk 5.

55. Karmeli baptistipalveta projektikavandid, vasakpoolne var 1 Kunderi tn krundile ja parempoolne var 2 Kreutzwaldi tänava krundile. Autoriks arhitekt Engelhard Corjus, 1932. a. Foto: EAM Fk 10819 dat 1932.

Uuele hoonele telliti projekt baltisaksa arhitektilt Engelhardt Corjuselt 1932. aastal. Projekti variante oli teadaolevalt kaks: 1. variandi kohaselt Kunderi tn krundile ja 2. variant uuele Kreutzwaldi tänava krundile (ill 55). Originaalprojekti kohaselt oli rõduga saalis istekohti kokku 200 inimesele. 19.04.1933 valminud projekti arhitekt-autoriks on märgitud Eng. Corjus ja diplomeeritud arhitektiks Eugen Sacharias (ill 56). Imselt puudus E. Corjusel kehtiv arhitektikutsetunnistus.

56. Karmeli palvemaja projekt, 1933. Arhit E. Corjus, E. Sacharias. Foto: Rakvere Karmeli koguduse arhiiv.

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

57. Karmeli koguduse uue hoone nurgakivi panek 1933. a. Eemal on paista Vabadusesammas, vasakul nurgas Lastekaitse ühingu maja nurk. Foto: Karmeli koguduse arhiiv.

1925. aastal oli püstitatud Rakvere varem hoonestamata endistele kirikumõisa aladele Vabadussõja ausammas, mille ümber kavandati Johan Laidoneri park ja sellest kagu poole Vabaduse plats.⁸⁸ 1930. aastatel toimus järkjärguline Vabaduse platsi ümbruse hoonestamine, esimesed kerkinud hooned olid Virumaa Lastekaitse ühingu puumaja (1929, arh August Tauk) ja Rakvere Saksa Gümnaasium (1931, arh Ernst Kühnert). Sinna väljaku äärde kavandati ka Karmeli palvemaja.⁸⁹ Karmeli koguduse palvemaja kaunistustevaba tornita pikihoone pidi esialgse plaani kohaselt olema krohvitud valgeks, moodustades selliselt terviku Pauluse kiriku (1936, arh Alar Kotli) ja Rakvere Saksa gümnaasiumihoonega. 1933. aasta 25. märtsi ajaleht „Virulane“ peab hoonet „kõigiti ajakohaseks ja stiililt moodsaks ehituseks“⁹⁰, augustikuine väljaanne aga kiidab hoonet kui „uudsust ehituskunsti alal, mis ehitakse moodsa arhitektuuri põhimõttel“.⁹¹

Rakvere Karmeli baptisti palvemaja (ill 58, 59) oli üks esimesi nn „katuseeta“ kirikuid, mis esindas funktsionalismi pürgimusi Eesti 20. saj alguse kirikuarhitektuuris. Projekti autoriks oli baltisaksa arhitekt Engelhardt Corjus (koostöös Eugen Sachariasega), kes oli arhitekti hariduse saanud Hannoveris ja rakendas saksa eeskujudele toetudes vara-funktsionalistlikke ideid ka

⁸⁸ S. Naska, Rakvere linna üldplaneering. Miljöövääruslikud hoonestusalad. Tööriühm R. Alatalu, O. Orro, I. Raudvassar, R. Treufeldt. Tallinn: 2009, lk 13.

⁸⁹ R. Treufeldt, Rakvere Pauluse kiriku muinsuskaitse eritingimused, Tallinn: 2008. Muinsuskaitseameti arhiiv (MKAA), ERA.5025.2.9451, lk 3-5.

⁹⁰ Uus kirik Rakveresse. Baptistid ehitavad jumalakoda. –Virulane 25. III 1933, lk 4.

⁹¹ Uudsust ehituskunsti alal. Baptisti kirik ehitatakse moodsa arhitektuuri põhimõttel. –Virulane 3. VII 1933, lk 3.

Eesti sakraalarhitektuuris. Ta oli varasemalt projekteerinud ka Tartu metodisti kiriku hoone (1931), mis jäi teostamata ja lisaks sellele Narva Saalemi evangeeliumi kristlaste palvela (1933, hävis II maailmasõjas).

58. Rakvere Karmeli baptisti palvemaja välisvaade, 1959. a. Foto: EEKBLA.

59. Rakvere Karmeli baptisti palvemaja välisvaade enne lammutmist. Foto: EAM Fk18190.

Rakvere Karmeli koguduse kirikuhoonet iseloomustab vertikaalne suundumus, mida toetab nii seinte väljavenitatus kui väga kõrged ja kitsad rõhtsa prossiõotusega aknad. Põhitüübilt võis lugeda seda hoonet tornita pikihooneks, kuid katus oli funktsionalismile omaselt lame ja ilma tornikellata. Asümmeetrilise hoone sisse pääses pikihoone nurgast moodustuva nurgapostile toetuva varikatuse alt,⁹² sissepääsu kaunistas ekspressionistlik puituks. Visuaalset kõrgust lisas hoonetele nurgaposti kohal räästal asetsev rist ja sissepääsu kohal väljavenitatud ristikujuiline aken. Ilmselt kehvadest majanduslikest oludest tingituna jäi hoone fassaad aastateks viimistlemata, kattes üksnes tõrvapapp. Laudisega sai palvemaja kaetud alles peale II maailmasõda, kui kohalik täitevkomitee tegi kogudusele ettekirjutuse hoone välimus korrastada.⁹³

⁹² E. Tamm, Moodsad kirikud: Eesti 1920.–1930. aastate sakraalarhitektuur. Egle Tamm, 2001. Arhitektuurimuuseum, 2001, lk 62–63.

⁹³ G. Kotieseni intervjuu autoriga 28. I 2022, salvestus autori valduses.

60. Ühisfoto Karmeli palvemaja hoone ees. Fassaad on kaetud tõrvapapiga ja sokkel on veel krohvimata. Dateerimata. Foto: Rakvere Karmeli Baptistikoguduse arhiiv.

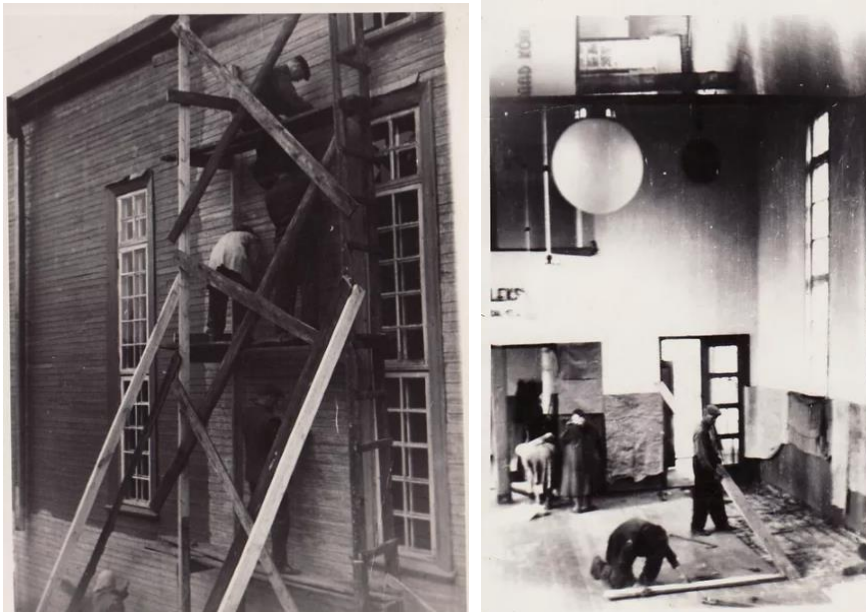
1947. a ülevaatusaktist selgub, et kividest vundament, püstpalktäitega sõrestiksein, värvimata välisvoodrilauad on rahuldavas seisukorras. Seda kõike siis 14 aastat peale sõda. Sõja ajal langes kirikust põhja poole pomm, mis põhjustas õhu löögijõu tagajärjel õrna lohu saali põhjapoolsesse seina. Suuremaid sõjakahjustuste tagajärgi ei olnud, ilmselt vajasid parandamist aknad. 1948. a hindamisaktis on uus märge selle kohta, et hoones on 4 plekkvoodriga ahju. Hoone põhipinnast välismõõtude järgi kasutatakse kirikuna 147,84 m², elamuna 59,4 m² ja keldrina 58,2 m².

Inventariseerimisplaanid teostati aastal 1962. Plaanilt on näha, et keldris on olnud pesuköök, samuti on märgitud ristimisbasseini ehk baptisteeriumi asukoht. Baptisteerium oli lihtne 1,6 x 2,25 m suuruses, värvitud seest valgeks. Teisel korrusel on 2-toaline korter üldpinnaga 43,6 m². Esimesel korrusel on olnud koguduse kantselei.⁹⁴

1963. a tehnilise seisukorra hindamisülevaatus tulemuseks oli remondivajadus, aktis märgitakse, et paekivist vundament on rahuldavas seisus ja kõik muu mitterahuldavas seisus: seintel on vajumishälbed, katusesarikad vajavad parandamist, laetalad on vajunud, põrandatalad on osaliselt mädanenud, ahjudes on kive väljalangenud ja vaja on teha lihtsamaid sisetöid.⁹⁵ (ill 60, 61)

⁹⁴ Rakvere Karmeli Kogudus, RA, LVMA.956.2.441.

⁹⁵ Inventariseerimise toimik nr. 1138, L. Koidula 15, RA, LVMA.889.1.8834.

60. Toimub välisfassaadi värvimine. Foto: Karmeli koguduse arhiiv.

61. Kapitaalremont, täpne aasta teadmata. Saalis vahetatakse põrandalaudu, põrand kaetakse soomepapiga. Foto: Karmeli koguduse arhiiv.

1990. aastate alguse remondi käigus asendati senine välisvooder poolümara palgi moodi lauaga, millega muudeti (M. Kalm: rikuti)⁹⁶ oluliselt senist arhitektuurset ilmet. 2005. a said asendatud aknad vastavalt ajaloolistele fotodele, 2011. aastal toimus katuse remont ja 2012–2013 aastaiks oli kavandatud fassaadide soojustamine.⁹⁷ Viimase tööni ei jõutud, sest 2013.a rekonstrueerimise projektiga kaasnenud eelarvestamine viis järelduseni, et renoveerimistöö kallidus ja võimaliku investeeringu suurus ei lahenda koguduse peamist probleemi, milleks on ruumipuudus. Karmeli koguduse palvemaja lammutati 2019. aasta suvel (ill 62, 63) eesmärgiga ehitada samale ajaloolisele krundile uus kogudusehoone, mis vastaks tänastele koguduse vajadustele.

⁹⁶ M. Kalm: „rikuti täielikult arhitektuurne ilme“, Lääne-Virumaa XX sajandi ehituspärand, Muinsuskaitse alusuuring, Eesti XX sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs. Tallinn: 2010, lk 33. https://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/laane-virumaa/Laane-Virumaa.pdf (vaadatud 30. I 2022).

⁹⁷ A. Randla, 20. sajandi palvemajad, lk 287.

62. Karmeli koguduse palvemaja lammutamine, 2019. a suvi. Foto: Karmeli koguduse fotokogu.

63. Karmeli koguduse palvemaja lammutamine, 2019. a suvi. Foto: Karmeli koguduse fotokogu.

Siseruumi kirjeldus

Interjöõri iseloomustas lameda kõrge laega pikk saal, mille sissepääsupoolses tagaosas asus rõdu. Piki ruumi keskjoont jooksis triibuline vaip, kahel pool asusid klappidega pingid. Seinad olid kaetud puitlambriiga, ülemine osa ja lagi krohvitud. Algne poodium oli kolmeastmeline ja sellel oli kaks kantslit: sõnakantsel ja muusikakantsel. Viimase taga peitus harmoonium. Kantslitagusel seinal oli piiblisalm „Seiske, tundke, et mina olen Jumal! Ps 46:11“ ja väljapääsu kohal seinal oli piiblisalm „Inimene katsugu iseennast läbi! 1 Kr 11:28“(ill 67, 68). Hiljem lisati kantslitagusele seinal veel tekste, vahepeal oli neid lausa kolm. Vasakul pool kantslit oleval seinal asus puitraamistuses kell (ill 65).

65. Endise Rakvere Karmeli baptisti palvemaja sisevaade, 1959. a. Foto: EEKBLA.

66. Endise Rakvere Karmeli baptisti palvemaja sisevaade enne lammutamist. Foto: EAM Fk22044.

67, 68. Seinasalmid endise Karmeli palvemaja saali seintel, u 1950. aastad. Foto: Karmeli koguduse fotoarhiiv.

Nõukogude perioodil ehitati poodium ümber kinnisemaks, selleks tuli taotleda eraldi luba täitevkomiteelt. Baptistseerium asus poodiumi all, selle lavapealne luuk avanes kahelt poolt tõmmates (ill 69). Paigutuselt paiknes ristimisbassein ruumi tsentris, kahel pool olid eraldi

meeste ja naiste riietusruumid, ristimisvee kütmiseks oli keldris eraldi ahi. Kuid pinnase kiirest vajumisest tingituna ei olnud alumisi ahje võimalik pikalt kasutada. Hiljem ristimisbassein amortiseerus ja lammutati 1998. aastal.⁹⁸

69. Baptisteerium Karmeli palvemajas. Dateerimata. Foto: Karmeli koguduse fotoarhiiv.

Hoone ehitus-tehniline ülevaade

Hoone tehniline seisukord enne lammutamist oli rahuldav. Pinnase tõusust tulenevalt oli hoone sokliosa liiga pinnase sees ja aluspalgid mädanenud. Paekivist vundament ja kelder vajanuks hüdroisolatsiooni ja terve hoone soojustamist. Uuendada tulnuks amortiseerunud aknad ja uksed, elektri-, ventilatsiooni- ja küttesüsteem, samuti vajasid tugevdamist katuse fermide sõlmkohad.⁹⁹ Ekspert hinnangu järgi osutus hoone uuendamine koos juurdeehitustega kallimaks, kui uue hoone projekteerimine ja ehitamine.

Uue hoone lugu

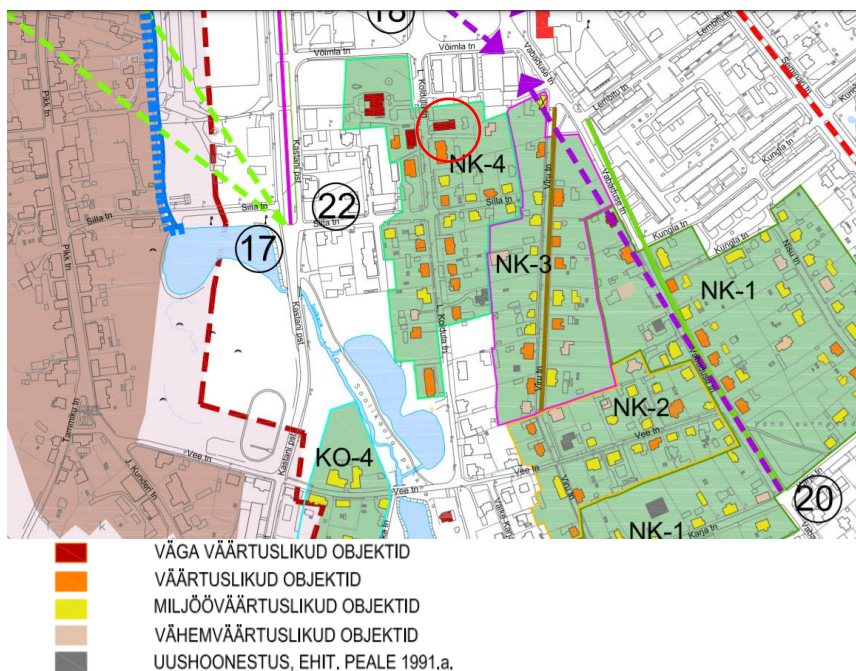
Otsides põhjusi, miks Karmeli 20. sajandi alguses ehitatud palvemaja lammutamine sai võimalikuks, tuleb esiti öelda, et hoone asus väljaspool Rakvere linna muinsuskaitse ala, samuti polnud hoone väärtustatud riikliku mälestisena. Muinsuskaitseameti poolt tellitud Lääne-Virumaa 20. sajandi ehituspärandi alusuuringus¹⁰⁰ on kunstiajaloolane Mart Kalm andnud hoone tehnilisele seisundile hinnanguks „hea“, kritiseerides vaid fassaadi viimistlust. Seega otsest muinsuskaitselist piirangut hoonele ei kehtinud. Teisalt valmis 2009. aastal Rakvere linna üldplaneering, mille juurde koostatud miljööväertuslike hoonestusalade analüüsi ja

⁹⁸ G. Kotiesen intervjuu autoriga 28. I 2022, salvestus autori valduses.

⁹⁹ Karmeli palvemaja hoone ülevaatus, SV Ehituskonsultatsioonide OÜ, 2016.

¹⁰⁰ M. Kalm, Lääne-Virumaa XX sajandi ehituspärand, lk 33.

kaitsetingimuste ettepanekutes on Karmeli palvela (L. Koidula tn 15) soovitatud tunnistada kultuurimälestiseks. Hoone on üldplaneeringus kategoriseeritud kui arhitektuuriajalooliselt „väga väärtuslik hoone“, mis „väärrib säilitamist kui piirkonna, ajastu, stiili, arhitekti loomingut või ehitise tüübi silmapaistev näide“.¹⁰¹ Kuna hoone asus Koidula- Nisu miljööväärtuslikul alal, siis planeerimisseaduse alusel korraldavad miljööväärtuslike hoonestusalade kaitset kohalikud omavalitsused ehk antud kontekstis Rakvere linn. Sisulise otsuse palvemaja lammutamiseks langetaski Rakvere linnavalitsus, linnaarhitekt Angeelika Pärna ja linnapea Mihkel Juhkami osalusel, koguduse enda sooviavalduse peale ehitada olemasolevale krundile uus koguduse hoone. 2016. aastal on kinnitatud detailplaneering Karmeli palvemaja lammutamiseks ja uue hoone ehitamiseks, mille aluseks on võetud üldplaneeringu punkt: „Miljööväärtuslikud hooned võib asendada mahult ja arhitektuurilt miljöösse sobivate hoonetega, kui nende tehniline seisukord või linnaehituslik situatsioon ei võimalda nende säilitamist.“¹⁰² Tähelepanu väärrib aga tõik, et hoone oli kategoriseeritud kui väga väärtuslik hoone, mitte pelgalt miljööväärtuslik (ill 70). Lammutusloa kinnitamiseks koostati tehnilise seisukorra ekspertiis ja ajalooline õiend koos materjalide ja detailide taaskasutusse suunamise ettepanekutega.

70. väljavõte Rakvere linna üldplaneeringu muinsuskaitseala- ja miljööalade kaardist, Karmeli koguduse hoone (Koidula tn 15) on märgistatud punase sõõriga.

¹⁰¹ S. Naska, Rakvere linna üldplaneering. Miljööväärtuslikud hoonestusalad. Analüüs ja ettepanekud kaitse- ja kasutustingimusteks. Töörühm R. Alatalu, O. Orro, I. Raudvassar, R. Treufeldt. Tallinn: 2009. Kättesaadav Rakvere Linnavalitsuses.

¹⁰² Miljööväärtuslikud hoonestusalad, Hoonestus. Rakvere Linna Üldplaneering. Rakvere linnavalitsus: 2009.

Muinsuskaitse amet juhtis Rakvere Linnavalitsuse tähelepanu sellele, et detailplaneering on vastuolus üldplaneeringuga, mille kohaselt on Rakvere Koidula tn 15 tunnistatud arhitektuuriajalooliselt väga väärtuslikuks hooneks, mis ei kuulu lammutamisele. MKA soovitas väga väärtusliku hoone säilitada, 1990. aastatel ümber ehitatud fassaadid restaureerida ja ruumipuuduse lahenduseks kavandada sobivas mahus juurdeehitis. Mälestiseks tunnistamist kaaluti, kuid loobuti autentse materjali vähese säilivuse tõttu. Et hoone ei olnud mälestisena riigi kaitse all, ei saanud MKA sundida omavalitsust oma pärandit hoidma või väärtustama.

Seega võib öelda, et algatus Karmeli palvemaja lammutamiseks tuli koguduse enda poolt: „Selleks, et koguduse annid, oskused ja panus võiks tulla parimalt esile, on vaja suuremat hoonet. Perekond kasvab ja vajab suuremat kodu“, nagu ütleb Karmeli koguduse tänane pastor Gunnar Kotiesen.¹⁰³ Koguduse initsiatiiv sai poliitilise ja juriidilise kinnituse linnavalitsuse poolt.

Enne lammutamisotsust oli kogudusel ruumikitsikusest pääsemiseks ka alternatiivseid plaane. Kaalutlusel oli kolm alternatiivi: 1. Keslinna krunt, mis seab mahulised piirangud ehitustegevuseks (ajalooline asukoht miljööväärtuslikus piirkonnas); 2. 2013. a tühjaks jäänud Mini Rimi ruumide ostmine ja kohandamine; 3. linna serva krundi ostmine uue palvemaja ehitamiseks. Rakvere linnavalitsuse luba vana hoone lammutamiseks aastal 2016 andis kogudusele tõukejõu uue hoone projekteerimiseks selle ajaloolisele asukohale. Algatati arhitektuurikonkurss, mille sisendülesandeks oli tänapäevane konverentsihoone 300 inimesele, mis oleks suurendatav-vähendatav olles võimalikult multifunktsionaalne hoone. Kontseptsioon oli luua sakraalsust mitterõhutav jumalakoda, mis on oma olemuselt avatud ja kuhu sisenemine ka jumalakaugele inimesele oleks võimalikult lihtne. Arhitektuurselt sobilikuima lahenduse väljavalimisel osales lisaks kogudusele ka linna peaarhitekt Angeelika Pärna ja Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuriosakonna dekaan Toomas Tammis. Hoone arhitektuurse lahendi looja on arhitektuuribüroo Luhse & Tuhal, sisekujunduse autoriteks on Katrin ja Argo Vaikla osaihingust Vaikla Disain. Projekteerimine viidi lõpule aastaks 2018 ja ehitusega alustati 2019. a suvel.

Uus hoone koosneb mitmest osast: mati akustikaga ilma aknaavadeta saalist, fuajeest ja kõrvalsaalist. Saalis saab pidada jumalateenistusi, samuti korraldada kontserte või konverentse. Lisaks on kompleksis pastoraadihoone, külaliskorterid, noorsoo- ja pühapäevakooliruumid, aga

---

¹⁰³ Rakvere Karmeli kogudus - kes me oleme ja miks vajame uut hoonet? – Youtube 15. X 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=i5LD8MGVpeo> (vaadatud 02. II 2022).

ka jõusaal ja saun. Lisaks siseruumile avardub hoone õue sinna loodava katuserassi ja amfiteatrilaadse trepistikuga siseõue näol. Hoone ehituseks loodi eraldi sihtasutus Rakvere Karmeli Kirik ja esialgse eelarvestuse järgi oli hoone maksumuseks kavandatud 1,1–1,2 mln eurot. 2022. aasta eelarveliseks maksumuseks on 2,4 mln eurot, millest tänaseks (jaanuar 2022. a seisuga) osaliselt valminud hoone 1. ehitusetapis on investeeritud 1,4 mln eurot. Kõige suurema rahalise panuse uue hoone ehituseks on teinud kogudus nii annetuste kui laenu näol, palju annetusi on tulnud väliseestlastelt, aga ka kohalikelt ettevõtjailt ja kristlaskonnalt, ehituse finantseerimiseks on võetud ka laenu.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Lammutatud palvemaja oli esiti kultuuriajalooline väärtus Rakvere baptisti koguduse, aga ka laiemalt terve Eesti baptistide ajaloos. Seda eriti legendaarse kogudusejuhi Árpád Arderi¹⁰⁴ sealse tegevuse tõttu. Teiseks oli Karmeli palvemaja arhitektuuriväärtuslik hoone, olles üks esimesi „ilma katusega“ kirikuhooneid ja ainuke säilinud puidust funktsionalistlik sakraalhoone Eestis, tõsi mille funktsionalistlik välisilme kunagi päriselt ei teostunud. Muuhulgas oli ainuke arh Engelhard Corjuse poolt projekteeritud säilinud sakraalhoone.

Ma ei arva, et Karmeli palvemaja arhitektuurne ruum ja vorm peegeldanuks teoloogilisi vastuolusid traditsiooniliste usundite ja uuskristlike usundite vahel.¹⁰⁵ Pigem näitas see baptistide ajaga kaasas käimist tollases ühiskonnas ja võimekust end modernses arhitektuurikeeles väljendada. Ka arh Engelhard Corjuse isa, Woldemar Leopold Corjus, oli baptist ja usutegelane. Samuti oli baptist Corjusega koostööd tegev arhitekt Eugen Sacharias. Koos keskendutigi uute palvemajade projekteerimisele.¹⁰⁶

Karmeli 20. sajandi alguse palvemaja lammutamise ja uue hoone ehitamise lugu räägib sellest, kuidas praktiline vajadus, mida kogudusehoonelt oodatakse, saab traditsiooni ja ajaloo väärtusest olulisemaks. Kogudus ei mahtunud enam ära oma ajaloolisse ruumi ja otsiti lahendusi. Uue hoone väärtuseks on see, et ta asub oma ajaloolisel krundil. Analüüsid Karmeli kiriku asukohta ja piirkonna arengut, siis 20. sajandi alguses oli tegu veel suhteliselt hoonestamata alaga. Kui 1930. aastatel hoonestati järkjärgult Vabaduse platsi ümbrus, siis Koidula tn algus oli mõeldud olema rohkem linlik. Sellest pidi sellest tulema jätk Vabaduse

---

¹⁰⁴ Árpád Arder oli Karmeli koguduse vanemaks 1955–1968, pidas jumalateenistusi nii eesti, soome kui saksa keeles. Tema ajal elavnes koguduse vaimulik töö ja liitus palju uusi inimesti. A. Arder omas laia suhtlusringkonda Ida-Saksamaal.

¹⁰⁵ Minu vastulause ajaloolisele õiendile. Liivika Krigoltoi, Ajalooline õiend EEKBKL Rakvere Karmeli koguduse palvelale, 2017, lk 3.

¹⁰⁶ Liivika Krigoltoi, Ajalooline õiend EEKBKL Rakvere Karmeli koguduse palvelale, 2017, lk 4.

väljakule. Tänapäevane linnaehituslik olukord on taas muutunud, piirkonna tähtsus on tõusmas tänu Pauluse kirikusse loodava Pärdi kontserimajale ja uue Rakvere riigigümnaasiumi ehitamisele. Teisalt võiks küsida, kuidas sobituvad uusehitised antud ajaloolisele miljööväärtuslikule alale ja kas uusehitised on alati väärtust lisavad või tuleks hoopis eelistada olemasolevate rekonstrueerimist. Ehitusjärgus uus kirik on madalvundamendil asuv betoonehitis, mis oma katusekujuga imiteerib ümbruskonnale omast viilkatusega hoonet, sobitudes vormilt keskkonda. Sakraalhoonele viitab fassaadi süvises olev vähemärgatav rist, mis jookseb valgusjoonena tänavale ja on sümboliseks mõtteliseks ühendajaks koguduse ning kogukonna vahel (ill 73).

Kui hinnata hoone mahulist kooskõla ümbritseva keskkonnaga ja paiknemist krundil, siis oma liigendusega astub hoone tänavajoonelt sammu tagasi, moodustades selliselt väikese eesõue. Eesõu kujutab endast kontseptuaalset paralleeli Jeruusalemma templi eesõuega, kuhu võisid mittejuutidest usklikud siseneda ja palvetada.¹⁰⁷ Analoogselt on Karmeli kiriku eesõu avatud kõigile linnaruumis kulgejatele. Krundi maht ja kõrguspiirang on ilmselgesti seadnud planeerimisel piirid. Arhitekt on saavutanud Karmeli uue hoone puhul hea mahulise suhtetasakaalu, olemata liiga pretensioonikalt laiuv (lubatud täisehituse protsent 51,7). Hetkel on fasaadikatteks on ilmastikukindel *sandwich* paneel. Ehkki lõplik fasaadimaterjal on veel välja valimata, siis projekti järgi planeeritud keraamiline plaat jätab õhku materjalikasutuse sobilikkuse ajaloolises piirkonnas, ega suhestu kõrvalolevate hoonetega, olles domineerivalt nüüdisaegne (ill 72, 73).

72, 73. Karmeli kiriku visualiseering, arhitektid Luhse ja Tuhal. Foto: Karmeli koguduse koduleht.

¹⁰⁷ Vana Testamendi Teises Ajaraamatus on kirjeldatud, kuidas kuningas Saalomon ehitas Jumalale templi. See oli püha koht, kus asus seaduselaegas ja oli Jumala ligiolu. Templi ehitamine toimus u 960–920 eKr ja selle hävitas Paabeli kuningas Nebukadnetsar u 587–586 eKr (2 Kuningate raamat, 25. ptk). Templi taastamine toimus Esra ja Nehemja juhtimise all 538.a eKr (Vana Testamendi Nehemja raamat). Templit ümbritses kolm õue: preestrite, meeste ja naiste õue. Neljas oli eesõue, kuhu tohtisid siseneda ka mittejuudid. Teise templi aeg kestis 420 aastat, siis hävitasid selle roomlased 70. AD ja juudid pagendati mööda maailma laiali.

Karmeli koguduse uuel hoonel on suur sotsiaalne väärtus. Karmel on sotsiaalselt väga aktiivne kogukonna poole pööratud kogudus, kelle liikmeskond täna ei ole küll väga suur (ca 215 liiget 2022. a alguses), kuid kes oma tegevusega haarab ja mõjutab palju suuremat hulka inimesi kohalikus kogukonnas. Erilist tähelepanu pööratakse noorte- ja lastetööle, mis on populaarsed ja rohke osalusega. Uus hoone ei ole seega kirik üksnes oma kogudusele, vaid kogudusekeskus tervele kogukonnale. Seda väljendab ka ruum ise, luues suure aatriumiga sissekäigu osas seltsimise ja sotsiaalse läbikäimise ruumi, kuhu võib vabalt siseneda ka inimene, kel puudub otsene religioosne side. Klaasfassaadiga aatrium on avatud olekuga, olles sümboliseerivalt justkui templi eesõu, mängumaa tänava ja kiriku kui pühapaiga vahel (ill 75).

74, 75. Karmeli kiriku visualiseering, sisearhitektid Katrin ja Argo Vaikla. Foto: Karmeli koguduse koduleht.

Majanduslikus mõttes olnuks vana hoone renoveerimine tänapäevastele nõuetele vastavaks olnud suur investeering, mis oleks kogudusele liialt vähe tagasi toonud. Uus hoone vastab tänastele tehnilistele tingimustele, selle läbimõeldud ruumiplaneering kaasaja ruumilistele vajadustele ja pakub suuremat komforti. Kindlasti on uuel hoonel oma uudsusväärtus.

Rohkem oleks oodanud koguduse enda poolset ajalooliste detailide väärtustamist kui viidet oma ajaloole ning integreeritust uude hoonesse. Säilitamist oleks väärinud näiteks vana hoone kantslitagusel seinal olev rist koos piiblisalmiga, mis oli ruumi identiteedi looja. Teadaolevalt on see tekst küll säilitatud, samuti osa palke vanast hoonet ja katusel asunud rist, kuid uues hoones ei ole neile seni väärikat asukohta leitud ja ruumikujundusse pole neid kaasatud. Fakti, et tegu pole pelgalt konverentsiruumi või kontserdisaaliga, vaid pühakojaga, saab tulevikus viitama ülistusbändi lavatagusel seinal olev rist.¹⁰⁸ Kõnekas on see, et põhisaalis puudub kantsel ja poodiumi asemel on saalis lava (ill 74). Pigem ongi uus kirikusaal oma kujunduses ja viimistluses kui „black box“ kontserdi- ja etendusesaal, mis on pigem omane Ameerika karismaatilisele kui Eesti traditsioonilisele vabakoguduslikule sakraalsele ruumile.

¹⁰⁸ G. Kotiesen intervjuu autoriga 28. I 2022, salvestus autori valduses.

4.6.2. Tartu Kolgata baptistikoguduse palvemaja (1931. a)

Tartu Kolgata baptistikoguduse eellugu ulatub 19. saj lõppu, mil Läänemaal alguse saanud baptisti- ja priikoguduslik ärkamine jõudis Peterburi ja Peipsi-taguste eesti külade kaudu Lõuna-Eestisse. Praegune Tartu Kolgata kogudus on nelja baptistikoguduse järglane: Tartu I, II, III ja Tartu Peeteli kogudus.

1895. a tuli Tartusse evangeelset tööd tegema Jaan Tomm Peterburist ja tema töö tulemusel moodustati 1896. a suvel Tartu priikogudus. Kuid tagakiusu tõttu ühineti baptistidega. 1901 a asutati Tartu baptistikogudus, esialgu Pärnu koguduse osakonnana Mihkel Oidermanni juhtimisel, mille nimeks võeti **Tartu I Baptisti kogudus**. Ametlik luba koosolekute pidamiseks saadi küll peale 1905. a revolutsiooni. Kogudusel oli mitmeid jaoskondi, nt 1912. a rajatud Laius-Tähkvere kogudus. Ruume üüriti eri aegadel Raatuse, Tööstuse (A. Haava) tänaval, Munga- Jaani nurgal ja Lutsu tänaval.

Märkimist väärib see, et usulist tööd toetasid tol ajal Tartus kaks aadlisoost isikut, kindral von Tiesenhausen ja baltisaksalasest lesk Margarita von Brasch. Viimase kutsel tuli 1905. a Tartusse Jaan Paidrasson, kes hakkas aadliproua majas koosolekuid pidama. 1906. a lasi Margaretha von Brasch ehitada oma aeda Aleksandri tänaval 1000 inimest mahutava palvemaja. 1910. a eraldus Paidrasson aga Braschi juurest õpetuslike erimeelsuste tõttu ja 1911. a moodustus uus kogudus nendest, kes koos Paidrassoniga lahkusid. 1918 a sai kogudus iseseisvaks, võttes endale **Tartu II Baptisti Koguduse** nime. Töö edenes jäid ruumid kitsaks, otsustatakse ehitada palvemaja. Krunt ostetakse Tähe tänavale. Uus palvela valmis 1931. aastal. Siis võetakse kogudusele uus nimi: Tartu Kolgata Baptisti Kogudus.

Tartu III baptisti kogudus kasvas välja vaimutööd rõhutavast allianssliikumisest. Pärast Jaan Paidrassoni eraldumist võttis töö üle Karl Mühlberg ja 1919. aastal võetakse nimeks Tartu III Baptisti kogudus. 1923. a osteti von Braschi järglastelt ära Aleksandri tn 26 asunud palvemaja. 1924. a asus kogudust juhtima Karl Kaups Hiiumaalt ning 1930. aastal liitusid I ja II kogudus ühtseks Immaanueli koguduseks, kus oli sel ajal üle 400 liikme.

76. Immanueli koguduse hoone, u 1933–1934. a. Foto: repro raamatust „50. aastat apostlite radadel“.

Tartu Peeteli kogudus asutati 1906. a nendest inimestest, kes astusid välja Oidermanni juhitud kogudusest, sest neile meeldis priikoguduslik emotsionaalne meelelaad. Seega iseseisva Eesti Vabariigi lõpuaastail tegutses Tartus kolm aktiivset baptistikogudust: Immanueli, Kolgata ja Peeteli. Kui nõukogude võim 1945. aastal kogudused üheks liitis, hakati tegutsema Kolgata koguduse palvemajas Tähe 66. See oli loogiline jätk, sest Immanueli palvemaja oli 1944. a sõjatules hävinenud ja Peeteli kogudusel polnud rendipinnal jätkamine lubatud. Liikmeid oli peale sõjakeerist ales jäänud 300 ümber. Tegutsema jäi ka Salemi kogudus, kuhu ühinesid priikogudus ja nelipühi kogudus.¹⁰⁹

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

Esimene plaan oma hoone ehituseks on protokollitud 1928. a aprilli üldkoosoleku protokollis, kus valitakse ehituskomisjon, kellel tehakse ülesandeks sobiliku krundi leidmine. Detsembris otsustatakse osta Tähe tn 188 (täna Tähe 66) kinnistu No2173, mahus 185 ruutsülda hinnaga 1572,5 krooni.¹¹⁰

Palvemaja ehitatakse 1931. a arhitekt Arnold Matteuse projekti järgi¹¹¹, nurgakivi asetati 28. juunil. Majanduslikult oli see väga kitsas aeg, raha koguti nii oma liikmeilt, kui võeti laenu. Väga suure isikliku rahalise annetuse andsid vennad Paidrasson ja Möller.

¹⁰⁹ Tartu Kolgata koguduse koduleht, <https://kolgata.ee/kolgata-koguduse-ajalugu/> (vaadatud 1. II 2022); 50. aastat apostlite radadel, lk 75–77.

¹¹⁰ ERA.5256.1.5, Tartu II Kolgata baptistikoguduse täiskogu koosoleku protokollid, 07.09.1926–02.03.1944.

¹¹¹ Randla, lk 20. Tamm, Tartu, lk 27. Arnold Matteuse autorluses võib küll mõneti kahelda, eriti arvestades, et vaid aasta varem projekteeris ta hoopis teise arhitektuurikeelega Tartu adventistide palvela Lille tänavale. Pigemini oli baptistide palvela puhul tegu sellega, et Matteus allkirjastas koguduse oma jõududega koostatud projekti, sest linnadesse ei tohtinud projektita ehitada.

77. Kõrgõta baptisti koguduse palvemaja Tähe 66, valmimisjärgne foto 1931. a. Foto: EEKBL arhiiv.

Huvitav on hoone ehitusprotsessist lugu, kuidas 1931. a 19. juuli koguduse koosolekul arutati palvemaja kõrgus osas, kas 12 jalast piisab või oleks vaja kõrgemaks ehitada. Täiskogu otsustas tõsta palvemaja 2 palgirea võrra kõrgemale (ill 78). Palvemaja maksumus kokku oli umbes 5000 krooni ja selle sisseõnnistamine toimus 18. okt 1931. a.¹¹²

Juhlastaja jaan Paikmann kandis ette, et
 meil, ehinisel olev palvemaja kõrgus, mille hurg-
 kivi õnnistamine oli 28 juunil s.a., on niid
 12 jala imber ja peeni ette õnnistamine kas sa kõrgus
 arfab, või on tarvis veel kõrgemaks ehitada.
 Täiskogu liismed otsustas tõsta seim
 veel 2 rea palkide võrra kõrgemale. Et age
 palvest järele ole siis laetud siin samal koos-
 olekul järgmised kog. liismed muuta omal
 katal palkeid: vend A. Rand 2 palk, õde
 L. Nisberg 1 palk, vend H. Tõnuke 5 palk, vend
 E. Alts A. Mägi 1 palk, vend P. Koosa 1 palk,
 õde L. Kõrs 1 palk, vend K. Tõnk 1 palk,
 õde A. Tõnk (Tõnk) 1 palk, vend J. Alts 1 palk,
 vend W. Nigul 2 palk. Kõrs 14 palk.
 Peale selle lubend järgmised koguduse liismed
 palkide ostmiseks raha: õde K. Karm 10 krooni,
 vend A. Alts - 10 krooni. Kõrs 20 krooni raha.

78. Kõrgõta koguduse täiskogu protokoll 19. juuli 1931. a. Foto: ERA.5256.1.5.

Valminud hoone puhul oli tegu tavapärase tornita puidust palvelaga, mille põhimahu moodustas palvelasaal. Peasissepääsu kohal oli ümarkaarne valgmikaken, algselt tähte meenutava peenema prossimustriga, kuid peale sõda asendatud lihtsamaga. Ka kaarjas varikatus on hilisem muudatus. Ukse kohal paiknev rist oli lahendatud aknana. Saali kõrged ja kitsad aknad olid

¹¹² Tartu II Kõrgõta baptistikoguduse täiskogu koosoleku protokollid, ERA.5256.1.5.

grupeeritud, mis reedab arhitekti kätt.¹¹³ Tagaosas paiknes saaliga täisnurga all elu- ja abiruumide hooneosa, mis ehkki oli küll kavandatud algse 1931. a projekti peal, kuid realselt ehitatud said kõrvalsaal ja teine korrus nõukogude perioodil aastatel 1957–1960.

Tähelepanuväärne fakt, et palvemaja juurdeehitus toimus sügavalt ateistliku nõukogude poliitika ajal, oli suuresti linnaarhitekti Arnold Matteuse teene. Richard Allsalu oli koguduse poolne ehituse eestvedaja, kelle meenutuste põhjal saadeti ehituse lõppjärgus täitevkomitee poolt kontrollid Tallinnast. Tehtud ettekirjutusega nõuti tuletõrje veevõtu kohta hoovis ja tuletõkkeseina rajamist uue ja vana hooneosa vahele. Ettekirjutused olid absurdsed: hoone oli valmis ja nõudeid oli võimatu täita, see tähendanuks ehituse lammutamist. Et nõudmiste tähtaega polnud aga antud, siis ametlikus vastuses koguduse poolt kinnitati ettekirjutuste täitmist, kuid tähtajatu lubadusena seda kunagi ellu ei viidud. Karistus siiski tuli: 2. korrusele ehitatud abiruumid võeti täitevkomitee poolt ära ja tehti kommunaalkorteriteks.¹¹⁴ Ka 1963. aastal soovis nõukogude võim palvemaja konfiskeerida ja panna Kolgata koguduse koos Salemi kogudusega Sõbra tn õigeusu kiriku saali. Õnneks kasutas neid ruume Eesti Rahvamuuseum oma laona, mis päästis Tähe tänava palvemaja säilimise koguduse hoonena¹¹⁵, seda kuni 2013. aastani. Hoones tegutses 4. aasta vältel 1990–1994 ka 1989. aastal taaselustatud EKB Liidu usuteaduslik seminar.

Siseruumi kirjeldus

Pearuumiks olev kergelt võlvitud madala laega koosolekutesaal oli 14m pikk ja 8m lai. Hoone piduliku avamispäeva foto järgi on alumine seinapind kaetud lambriiga, ülemine osa krohvitud. Lage ja põrandat katab laudis. Saali kummalgi pool sissekäiku olid silinderahjud. Põhirõhu ruumis moodustab poodium koos kantsliga ning selle taha jääv sein. Seinal on mitu piiblisalmi, millest tähelepanu tõmbab keskel asetsev tekst: „1911–1921 Siia maale on Jehoova meid aidanud“. Ilmselt on tegu koguduse 10. juubeliks valminud sildiga, mida ka 1931. a avamisel peeti sobilikuks kasutada (ill 79).

---

¹¹³ E. Tamm, Moodsad kirikud, lk 101.

¹¹⁴ Leho Paldre intervjuu autoriga 20. IX 2021. Salvestus autori valduses.

¹¹⁵ L. Rosenvald intervjuu autoriga, 20. IX 2021. Salvestus autori valduses.

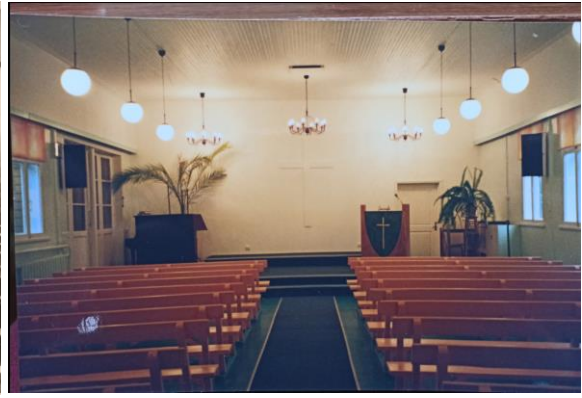

79. Kolgata baptisti koguduse palvemaja sisevaade, palvemaja avamise päeval 18. X 1931. a. Foto: EEKBL arhiiv.

80. Kolgata Kogudus 1960. aastail. Foto: EEKBLA.

Võrreldes hoone hästi säilinud välisilmega, on siseruumi eri aastakümnetel rohkem ümber korraldatud. Muudetud on nii seina kui põrandaviimistlust, samuti mitmeid ümberehitusi on tehtud poodiumi ja kantsliga. Nõukogude perioodil sai poodium suletud ilmega piirde ja kantsli. 1990. aastate lõpu remondi käigus lõhuti see välja ja asendati uuega (ill 82). Algsed pingid on 1957. aastaks asendatud seljatugedega pinkide vastu, mida kasutati palvemajas lõpuni välja, hiljem värvis teater need punaseks. Kui pingid kahekaupa paaris vastamisi kokku asetati, tekkis toetuspind armastussöömaaja laudade tarbeks, all keldris hoiti selleks suuri lauaplaate.

81. Tartu Kolgata baptisti palvemaja sisevaade, 1959. a EEKBL-i 75. aastapäeva juubelialbumist. Foto: EEKBLA.
82. Kolgata baptisti koguduse palvemaja sisevaade, peale 1999.a kapitaalremonti. Foto: EEKBLA.

Pidevalt vaheldusid seintel seinatekstit, selle tingis ka oskusliku Uudo Ripsi¹¹⁶ osalemine koguduses, kelle tehniline käsitööoskus seda võimaldas. Umbes 70. aastail jäi aga püsima tekst „Jeesus Kristus maailma ainus lootus“, mida peetakse Billy Grahami krusaadi mõjutuseks „raudse eesriide tagant“.¹¹⁷ Viimane suurem ümberehitus tehti 1999. a, kui muu hulgas lammutati senine kantsel ja poodiumi piire, suleti ava saali ja kõrvalruumi vahel, muudeti värvilahendust. Valmistati ka uus kantsel (autoreiks Kaido Luik ja Kalevi Roose), mis oli eelmisega võrreldes lihtsasti teisaldatav ning võimaldas kooripealset ümber paigutada. Kantsel ei asu enam kesksel positsioonil.

1999. a tööde käigus asetati seinale rist, millele kohale lisati mõnda aega hiljem tekst „Jeesus Kristus maailma ainus lootus“. Kuna tehniliselt vajati valget seina projitseerimise jaoks, siis nii rist kui tekst olid valged. Teksti tagasipaigaldamine oli piisavalt oluline küsimus, mis otsustati koguduse üldkoosolekul.¹¹⁸ Imselt väljendas seinasalm koguduse ruumiidentiteedi järjepidevust.

Uue hoone lugu

Juba 1990. aastatel oli selge, et hoone on kogudusele kitsaks jäänud ja tõstus küsimus, kui kaua on võimalik olemasolevas hoones tööd jätkata. Probleemi teravdas taasiseseisvunud Eesti alguskümnendil plahvatuslikult kasvanud lastetöö. Teisalt kuna Tartu puhul on tegu ülikoolilinnaga, siis on koguduses alati olnud palju noori. Ka uued vaimulikud tööhärad nagu Alfa kursus, Ristimiskool ja Kogudusekool vajasisid paremaid tingimusi. Lahenduste otsimise käigus oli arutlusel variantidena uue hoone ehitamine uuele asukohale või Tähe tn 66 asunud

¹¹⁶ Uudo (Uudu) Rips (1924–2010) oli eesti metallehistöö tarbekunstnik, fotograaf, arhivaar, poeet ja laulutekstide autor. Tartu Kolgata Baptistikoguduse kauaaegne liige ja mõjukas kaastööline²

¹¹⁷ L. Paldre, intervjuu autoriga, 20. IX 2021. Salvestus autori valduses.

¹¹⁸ T. Lehtsaar, Taevakingi maine pool: Kolgata koguduse hoone lugu. Tartu: Tartu Kolgata Baptistikogudus, 2014.

palvemaja ümberehitus. 2006. a üldkoosolek otsustas uue hoone ehituse kasuks. Läbirääkimiste tulemusena saadi 2008. a Tartu linnalt Jaamamõisas uuele hoonele krunt: Puiestee 114 detailplaneeringu positsioon 9 pindalaga 2578 m². Kuid majandusseisaku tõttu linn krunti ei eraldanud ja uue hoone ehitus jäi seisma. 2012. aastal valmis Tähe tn 66 palvemaja ümberehitusprojekt (arh Epp Krossmann), mis sai linnavalitsuse kinnituse ja pidi teostuma 2013. aastal. Projekt nägi ette 1960. aasta hooneosa lammutamist ja uue suurendatud mahus juurdeehituse püstitamist. Plaanimatav juurdeehituse pind oli 460 m², millega oleks hoone pind suurenenud 200 m² võrra. Kaks nädalat enne ehitustööde algust tuli teade uusapostliku kirikuhoone Veski tn 40 võimalikust müügist, juurdeehituse plaanid pandi seisma. 21. oktoobril 2013 ostis Tartu Kolgata baptistikogudus Uusapostlikult Kirikult Eestis kinnistud Veski tn 38/40 (arh Raal Kivi, valminud 1994. a) hinnaga 460 000 eur, kogudus kolis uutesse ruumidesse novembris (ill 83, 84).¹¹⁹

83. Tartu Kolgata baptistikoguduse uus hoone Veski tn 40. Foto: autor.

84. Tartu Kolgata baptistikoguduse sisevaade, sept 2021. Foto: autor.

Tartu Kolgata baptistikoguduse 20. sajandi alguse palvemaja Tähe 66 müüdi 2014. aastal Andres Dvinjaninovi juhitud Emajõe Suveteatrile. Rist kogudusehoone viilul on nüüdsest kaetud „Karlova teater“ uue teatrinimega (ill 86) ja ruumid kohandatud teatri vajadustele vastavaks (ill 85).

---

¹¹⁹ T. Lehtsaar, Taevakingi maine pool: Kolgata koguduse hoone lugu. Tartu: Tartu Kolgata Baptistikogudus, 2014, lk 20–25.

85. 82 aastat jumalateenistusi peetud saalis mängitakse alates 2014. aastast teatrietendusi. Foto Karlova teatri saalist 2021. a septembris. Foto: autor.

86. Karlova teater 2021. a septembris. Foto: autor.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Karlova linnaosa, kuhu Kolgata koguduse palvemaja 20. sajandi alguses ehitati, oli tol ajal intensiivselt arenev piirkond. Karlova arhitektuurset hoonestusala iseloomustavad viilkatustega ühe või kahekorruselised rõhtlaudisega puitelamud, mille akna- ja ukseümbrised ja raamistused on kaunistatud puitpitsilise ehisdetailidega. Lisaks rohked katuseviilud, dekoratiivsed tornid, aknaalune vertikaalne vöö¹²⁰ ja kaunistatud paraaduksed. Hooned paiknevad tänavajoonel ja on juugendile omaselt taanduvalt-eenduvalt liigendatud. Põhiline ehitustegevus Karlovas toimus aastatel 1904–1914¹²¹, seega 1931. a valminud Tartu Kolgata koguduse palvemaja on suhteliselt hiline ehitis ja on arhitektuurset pigem väheldane, traditsioonilist palvemaja arhitektuuri järgiv. Erinevalt kõrval asetsevatest hoonetest teeb ta tänavafrendist tagasiaste ja asub otsaküljega tänava poole. Võrreldes ümbritsevate kahekorruseliste puidust

¹²⁰ Miljööväärtuslike alade linnaehituslik kujunemine ja väärtus-hinnang. Tartu üldplaneering 2040+, https://gis.tartu.ee/pohilahendus/yldplaneering2040/muinsuskaitse_miljoo/

¹²¹ Samas.

korterelamutega mõjub väikesemahuline palvemaja tillukese ja tagasihoidlikuna. Täna on endine Kolgata koguduse palvela osa piirkonna ajaloolisest miljööst ja omab miljööväärtust.

Sarnaselt Karmeli baptisti palvemajaga ei vastanud Kolgata palvela 21. sajandi alguseks koguduse funktsionaalsetele vajadustele, lisaks ruumipuudusele oli hoonel ehitustehnilisi probleeme, nagu puudulik ventilatsioon või uputav kelder. Ehkki hoone omab baptistide jaoks olulist kultuuriloolist ja ajaloolist väärtust, said koguduse praktilised ruumivajadused kaalukamaks hoonest väljakolimise otsuse juures. Tähelepanu väärib, et otsus sündis koguduse keskel üksmeelselt ja hoonest lahkuti kahetsuseta. Siiski tekkis arutelu hoone pühaduse üle selle müügi hetkel. Hoonet nähti pühana mitte teoloogilises mõttes, pigem mõeldi traditsiooni pühadust või emotsionaalsest väärtusest tulenevalt inimeste tunnetuslikku pühadust, mingi isikliku ajaloo või mälestustega seotuna. Näiteks mäletades hetki, mil palvemajas on põlvitatud ja Jumalale pühendumise otsus tehtud. Traditsiooni pühadusest tulenevalt ei ole baptistid kunagi hästi suhtunud teatrisse ning konservatiivsem pool nägi palvemaja müümist teatri kätte taunitavana.¹²²

Märkimisväärt on kultuslikud esemed, mida vanas palvemajas väärtustati ja mis uude hoonesse sümbolväärtusena kaasa võeti. Kõige olulisemaks oli 1999. a valminud kantsel. Lahkumisjumalateenistusel kanti see koguduse diakonite poolt pühalikult tseremoniaalselt välja ja viidi uude hoonesse. Teadaolevalt toodi kaasa ka väiksemad esemed, mis pole otseselt ruumiga seotud, näiteks püha õhtusöömaja lauda kattev linik. Samas seinal olevat risti ja piiblisalmi ei demonteeritud, sest see oleks lõhkunud sein.

Mis puudutab koguduse uut kirikut, siis ruumiline maht suurenes 3 korda (321m² versus 968 m²), samaväärselt tõusid ka hoone halduskulud. Lisaks valgusküllasele peasaalile on hoones avar siserõduga fuajee, kust hargnevad mitmed klassiruumid, väike saal ja abiruumid. Hoone kuulus 1994–2013 Uusapostlikule Kirikule, kuid konfessionaalne erinevus ei nõudnud olulisi sisulisi muutusi ruumis. Fassaadilt eemaldati vaid uusapostliku koguduse logo (merest tõusvad päikesekiired) ja siseruumi paigaldati uus dekoratiivne rist kirjaga „Jeesus Kristus maailma ainus lootus“. Ühtegi ajaloolist elementi, mis ühendanuks vana hoonet uuega või pärandväärtuslikku objekti ruumis ei ole. Ainus siduv element eelmise hoonega on 1999. a valminud kantsel. „On tunne, et pöörame justkui lehekülge koguduse loos. Kui hoone käes, siis

---

¹²² L. Paldre, intervjuu autoriga 20. IX 2021; L. Rosenvald intervjuu autoriga, 20. IX 2021. Salvestus autori valduses.

on ju uus algus.“, kirjutab Tõnu Lehtsaar.¹²³ Ruumilises mõttes algas 2013. a Kolgata koguduse ajalugu uuesti.

Kui vabakoguduste ajaloos oli ruumi algne eesmärk olla võimalikult vaba sakraalsust rõhutavast keskkonnast, siis nii Tartu Kolgata aga ka Salemi kirik¹²⁴ on liikunud just sakraalsust rõhutava ruumi suunas. Selline traditsioonilistele kirikutele omane sakraalarhitektuuri tunnusjoonte sissetung iseloomustab paljusid viimase aastakümnete vabakiriku uushooneid. Enam ei ole enam tegu palvemajadega, vaid kirikutega.

4.7.1. Palade priikoguduse palvemaja (1921, 1976. a)

Lühike koguduse ja hoone ajalugu

Kogudus on alguse saanud Kärkla Baptistikogudusest, mille alguseks loetakse 1884. aastat. Erinevuste tõttu vaimulaadis tekkis lahknemine ja koguduse pooldumine 1886. a suvel, Kärkla kogudusest lahkunud jätkasid tegevust Pühalepa valla aladel Peet Saueri juhtimisel. Ridala priikoguduse eeskujul võeti endale Palade Priikoguduse nimi. Koosolekuid peeti Palade, Hiisaare, Kukka, Paluküla, Tubala ja Hausma külade talumajades, aga ka mujal nende ümbruses. 1900. a oli Palade koguduses liikmeid 40¹²⁵, 1920. a aga juba 100 ringis.¹²⁶ 1919. a novembris esitati avaldus ja põhikiri Haapsalu rahukohtule koguduse ametlikuks registreerimiseks, nimeks sai see Jeesuse Kristuse Evangeeliumi kogudus, mille peakogudus asus Paladel ja millel oli omakorda mitmeid osakondi. Priikoguduste harukogudused iseseisvusid alles 1930. aastate keskel. Ametlik registreerimine võimaldas ellu viia vendade Sauerite mõtte oma palvemajast. 1921. a osteti Juhan Vilu käest Palade kauplus, mis kahe kuuga ümber ehitati palvelaks, valmistati pingid ja vajalik inventar. Raha maja ostmiseks pani kokku kogudus, annetati ka uskmatute külaelanike poolt. Suurema summa annetas laevakapten Nigu, alul andes laenu, hiljem kinkides selle summa. Kogudust juhtis 1924. aastani Peet Sauer, peale teda Gustav Jääger ja alates 1936 Johannes Jääger. Koguduse liikete arv oli kasvanud 1930. a 200le liikmele ja 1940. a kuulus kogudusse 318. inimest.¹²⁷

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

---

¹²³ T. Lehtsaar, Taevakingi maine pool, lk 30.

¹²⁴ Tartu Salemi kirik 1992. a projekteeritud, arhitekt Maarja Nummert.

¹²⁵ Läbi tule. Palade Priikoguduse 125 aastat. Koostanud E. Veevo. Palade priikogudus, 2011, lk 17–18.

¹²⁶ Andmed võivad olla ebatäpsed, sest kogudus polnud ametlikult registreeritud ja liikmeraamatuid algusest pale ei peetud. Tegelik liikmete arv oli tõenäoliselt suurem.

¹²⁷ Läbi tule. Palade Priikoguduse 125 aastat, lk 19–20.

Palade priikoguduse 20. saj alguse palvemaja on mitte pühakojaks ehitatud vaid selleks otstarbeks kohaldatud hoone, mida selles töös käsitlem. Peale Ridala priikoguduse ühinemist baptistidega 1897. a sai Paladest priiikumise peakogudus Eestis, mistõttu oli märgilise tähendusega. Hoone oli asukoha mõttes Palade elu tuiksoonel, asudes maantee ääres, koolimaja ja kaupluste vahetus läheduses. Palvemaja puhul oli tegu lihtsa pika ja madala pikihoonega, millele liitus ühel küljel väike abiruum, mida algusaastail kasutati korterina, hiljem väikese saalina. Pildi analüüsi järgi on hoonet pikendatud. Peasissepääsu kohale katuseviilule paigaldati rist. 11. augustil 1975. aastal põles Palade koguduse palvemaja, mis oli teeninud seda kogudust 54. aastat.

87. Palade vana palvemaja välisvaade, dat puudub. Foto: E. Veevo erakogu.

88. Palade küla keskus 1930.a. Vasakul esiplaanil priiusuliste palvemaja, vasakul taga Tarvitajate Ühisuse kauplus, keskel uus ja vana koolimaja, paremal Peeter Koha elamu selles asunud talurahva kauplus. 1930. aastad, Espenberg-Haavamägi kollektsoon. Foto allikas: HKM Fp 882:105 F 4264.

Siseruumi kirjeldus

Siseruumi iseloomustas priilaslik lihtsus, ruumis oli vaid hädavajalik inventar: pisut kõrgendatud kantsel, laud valge kaunistusteta linikuga ja seljatugedeta pingid. Kantslitagusel otsaseinal oli kaks piiblisalmi: „Jeesus Kristus on seesama eila ja täna ja igaweste! Heebrea 13:8“ ja „Väga õnnis on iga inimene kes Jumala teerajade peal käib. Üks Issand, üks usk, üks ristimine“. Ruumi ainsaks iluelemendiks on lõikelilled laual.

89. Palade vana palvemaja sisevaade, dat puudub. Foto: E. Veevo erakogu.

Uue hoone lugu

11.augustil 1975. a varahommikul süttis Palade koguduse palvemaja, millest päästa ei õnnestunud midagi. Maja hävis täielikult. Tulekahju põhjus jäi ebaselgeks, ametlikuks süüks pandi süttimine elektrist, mis küll ebatõenäoliseks versiooniks jäi. Võimude poolt tehti ettepanek koguduse ühinemiseks Kärdla kogudusega, liikmed jaotada Kärdla ja Hilleste koguduste vahel. „Nüüd on meie kogudus kadunud. Ei ole muud kui jääme surma ootama.“, oli öelnud Evald Paljasma, kes hiljem oli üks aktiivsemaid palvemaja taastajaid. Oli selge, et koguduse eksisteerimine on seotud palvemajaga. Kui on palvemaja, on ka kogudus. Kus ei ole palvemaja, ei saa ka kogudus tegutseda.¹²⁸

Kogudus otsustas palvela taastada, esimene tõukejõud saadi selleks vanembrespüiter Robert Võsult. Uus maja rajati eelmise vundamendile, kuna nii läks see kapitaalremondi alla ja ei vajanud ehitusluba. Hiiumaalt pärit arhitekt Uno Lige poolt valmis projekt vahtkukermiidist

¹²⁸ Läbi tule. Palade Priikoguduse 125 aastat, lk 28-30; E. Veevo, Palade priikoguduse palvela. Hiiumaa. Kodulugu. <https://www.hiiumaakodulugu.ee/puhakojad/palade-priikoguduse-palvela> (vaadatud 14. II 2022).

hoonele ja juba septembris algasid ehitustööd. Tohutu hulk tööd tehti vabatahtlike abil, paljud pensionäridest koguduseliikmed olid ehituse juures igapäevaselt abiks. Abiks käisid ka uskmatud, mitmed neist lausa salaja. Ka paljud Hiiumaa ettevõtted aitasid ehitusele kaasa, laenates ehitusmaterjale, andes kasutada masinaid, pakkudes ja võimaldades ehitusmaterjalide transporti. Maja ehitati nn. Narva plokist¹²⁹, millest suure enamuse vedas kohale Jausa koguduse liige ja „Sõpruse“ kolhoosi autojuht Emil Vaus. Enamus rahast tuli kokku oma koguduse ja ka teiste Eesti koguduste annetustest, osa rahast tuli ka kindlustuselt. Lisaks omadele meestele käisid tööl abiks suurte kogemustega ehitusmehed Saaremaalt Aleksander Paju ja Gottfried Tammo, kes monteerisid kokku keerulise konstruktsiooniga sarikad. Nad lõpetasid oma töö 23. oktoobril. Juba järgmisel päeval, 24.oktoobril pandi paika viimane müürikivi ja 25. oktoobril said sarikad kohale tõstetud ning poltidega müüri külge kinnitatud. Töö edenemist peeti taevaseks kingituseks (ill 90).¹³⁰

90. Palade Priikoguduse uue hoone ehitamine, mai 1976. Foto: Palade koguduse arhiiv.

Kevade poole jätkusid tööd suure saali kallal. Sisekujunduse projekti koostasid Asta Proos ja Aili Liik, kantsli ning barjääri valmistas Heino Tuulik Kehra kogudusest.¹³¹ Viimane käe all valmis seinasalm „Jeesus Kristus on seesama eile täna ja igavesti“ nagu oli olnud ka vanas palvemajas, nüüd vaid uues kujunduses. Rist kinnitati hoone viilule (ill 91) ja esmakordselt oli rist esindatud ka siseruumis kinnitatuna kantslile (ill 92).

¹²⁹ 1969. a hakati Narva Ehitusmaterjalide kombinadis tootma põlevkivihast gaasbetoonist väikeplokkke, mida rahvasuus kutsuti ka „Narva plokkideks“. M. Mändel, tehismaterjalid Eesti 20. sajandi arhitektuuris. Kasutuslugu ja väärtustamine. Doktoritöö, Eesti Kunstiakadeemia, Maris Mändel 2019, lk 69.

¹³⁰ Läbi tule. Palade Priikoguduse 125 aastat, lk 46–56.

¹³¹ E. Veevo, Palade priikoguduse palvela. Hiiumaa. Kodulugu. <https://www.hiiumaakodulugu.ee/puhakojad/palade-priikoguduse-palvela> (vaadatud 14.02.2022)

91. Palade priikoguduse uus hoone. Foto: Palade priikoguduse arhiiv.

92. Palade Priikoguduse uue hoone siseruum peale valmimist 1976. a. Foto: Palade Priikoguduse arhiiv.

Kui valminud palvela järgis vana vundamendi kontuuri, siis mahu poolest on hoone suurem: saaliosa on varasemast tunduvalt kõrgem. Hoonet iseloomustab madalakaldeline viilkatus ja kõrged aknad. Kõrvalsaali hooneosa on kahekorruseline ja laiem, all asub kõrvalsaal ja selle kohal on abiruumide plokk. Hoone on krohvitud, katusel on eterniit. Maja avati 11. juulil 1976, seega täpselt 11 kuud peale põlengut. Selline ehitustempo oli tollal ennekuulmatu. Hoolimata kõigist jõupingutustest ei suutnud võimuorganid ehitust pidurdada. Selle eest said oma karistuse Hiiumaa ettevõtete juhid, kellele kõigile määrati Hiiumaa kompartei koosolekul 25. detsembril 1975 parteiline noomitus „kaasaaitamise eest baptistide palvemaja ehitamisele“.¹³²

¹³² E. Veevo, Palade priikoguduse palvela. Hiiumaa. Kodulugu.

<https://www.hiiumaakodulugu.ee/puhakojad/palade-priikoguduse-palvela> (vaadatud 14.02.2022).

Väärtuste analüüs ja hinnang

Kuigi Palade 20. sajandi alguse palvemaja hävines tules, siis uue palvemaja rajamisel ei ole mitte niivõrd arhitektuurset väärtust, kuivõrd see kannab tähendusväärtust ja sotsiaalset väärtust. Ilmselt mängis rolli olukord, kus Nõukogude riigi seaduse järgi oli keelatud pidada koosolekuid registreerimata kohas ja ka rendipindadel. Seega, kui kogudusel puudus oma hoone, kus usulisi kultustoiminguid läbi viia, tähendanuks see ka koguduse surma. Et hoone oli tähtis, näitas ka ateistlik poliitiline vastasseis, kuidas hoone valmimise ja avamise vastu võideldi. See oli käega katsutav ja silmale nähtav vastumeede valitseval korrale ehk võimu ja vaimu vaheline võitlus, mis tuli kivisse jäädvustada.

Kiire ülesehitus räägib sotsiaalsest väärtusest, mis avaldus kristliku vendluse koondumisest ühise eesmärgi ehk hoone taastamise ümber. Mida suurem oli surve nõukogude võimu poolt ja mida keerulisem oli leida ehituseks materjale, seda leidlikumalt otsiti lahendusi. Inimesi valdas entusiasm hoolimata poliitilisest survest ja ähvardustest. Küsin, kui see hoone põleks täna, kas oleks mehi kes asuksid seda taastama või jääks sinna mälestuskivi?

Hoone asukoht kannab ajaloo väärtust, sest uus hoone asub vana vundamendil. Seega sümboliseerib viib uus ehitus edasi eelkäijate traditsiooni.

Uue palvemaja ülesehitamisel oli oma vaimulik väärtus, sest ühistöös avaldus ühtlasi ka *koinonia*¹³³ ehk spirituaalne ühtsus. Teitava tööle toodi pidevalt piibelikke paralleele Jeruusalemma varemete taastamisega, mis innustas inimesti pühendumata ja ühiselt pingutama.

4.7.2. Ridala baptistikoguduse palvemaja (1900, 1988. a)

Kogudus on asutatud 1882. aastal, 13. septembril. Algul oli Ridala kogudus priikogudus, mis sündis sellest, kui esimesed usule tulnud Vormsi vendade eeskujul põlluvagude vahel leiba murdsid. Sellest teadasaanud pastor Hörschelmann heitis need mehed järgmise pühapäeval luterlikust kogudusest välja. Kirikust eemaldunud moodustasid oma koguduse ja hakkasid uusi liikmeid vastu võtma. Esimene usuristimine leidis aset 1882. a vee piserdamise teel. Vee alla kastmisega ristiti 1884. a Haapsalus Schiewe poolt. Palvetunnid peeti Koheri külas Ransenbergi juures, peale Hans ja Mihkel Krabi ning Tõnis Laasi usuletulekut ka Koheri külas Oha talus, Kilti koolimajas, ka Mäevallas ja Puise ranna taludes. Koguduse juhiks sai 1887. a Hans Krabi,

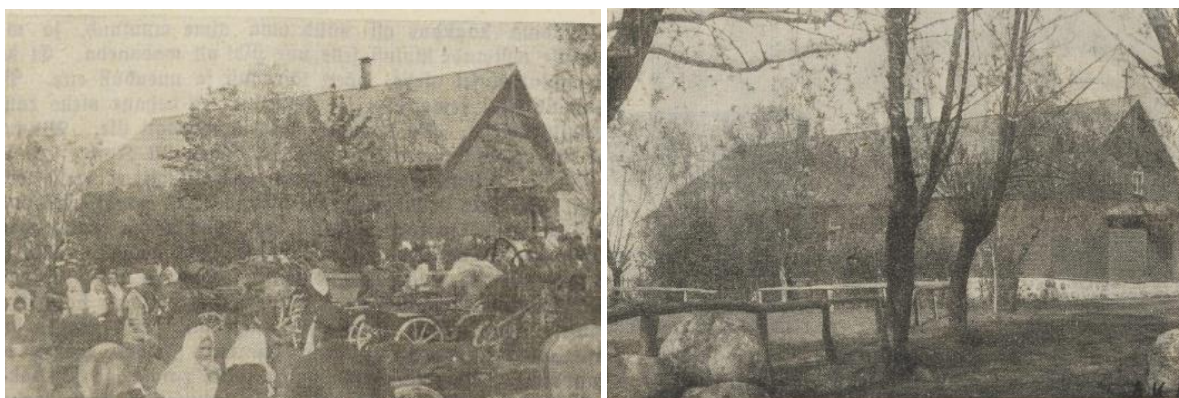
---

¹³³ Kreeka keelne sõna *koinōvía* tähistab ühtsust ja osadust kristlikus kirikus.

sel hetkel kuulus kogudusse juba 140 liiget. Esimene palvemaja ehitati Kolila külla H. Krabile kuulunud Lepiku talu maale, hoone avati 1888. a märtsis. Maja suuruseks oli 15 ruutsülda.¹³⁴

Vallavanem ja Haapsalu ametivõimud keelasid koosolekute pidamised, kui neid peeti keelust hoolimata, järgnesid trahvid, kohtus käimised ja vanglakaristus. Tagakiusamise tõttu liituti 1897. a Haapsalu baptistikogudusega, mis viis poolte liikmete lahkumiseni kogudusest. Pärast baptistidega liitumist sai koguduse uueks vanemaks Tõnis Laas. Kogudus kasvas kiiresti ja Lepiku palvemaja jäi peagi väikeseks. Tõnis Laas ostis Mihkli talukoha ja müüs kogudusele oma maast krundi uue palvela jaoks. Uus hoone ehitati tee äärde, Asuküla ja Haapsalu maantee vahelisele alale, kuhu oli lihtsam ligipääs. Lepiku palvemaja lammutati ja sobilik materjal toodi üle uue maja ehitamiseks. 27. septembri 1899. a koguduse koosolekul kinnitati uue palvemaja ehitus. Ehituse juhatajaks oli Tõnis Laas, maksumuseks kujunes 1885 rubla. Maja pikkus oli 6 sülda, laius 5 sülda, kõrgus 17. jalga¹³⁵. Maja valmis aastal 1900.a sügiseks, sellel hetkel oli veel kogudusel 700 rbl ehitusvõlga. Ridala kogudusel olid oma palvemajadega osakonnad veel Rannamõisas, Laikülas, Mäevallas, Lähtrus, Haeskas, Võnnus-Saunjas, Haapsalus ja Massus, pärast 2. maailmasõda moodustati neist mõned iseseisvad kogudused. 1938. aastal oli kogudusel koos osakondadega 800 liiget.¹³⁶

Hoone kirjeldus ja ehituslikud etapid

93, 94. Ridala palvemaja varane ehitusjärg ja hilisem pikendus peale 1923. a. Foto allikas: Repro raamatust M. Busch, Ridala ärkamise ajalugu, 1928.

¹³⁴ A. Tamm, Ridala kogudus 125. Aare Tamm ja Ridala kogudus, 2008, lk 14–19; M. Busch, Ridala ärkamise ajalugu, Keila: Külvaja, 1928, lk 36, 52; 50. aastat apostlite radadel, lk 46–49.

¹³⁵ 1 jalg= 12 tolli ehk ca 30,48 cm. St 12,8m pikk, 10,6m lai ja 5m kõrge

¹³⁶ A. Tamm, Ridala kogudus 125. Aare Tamm ja Ridala kogudus, 2008, lk 14–19; M. Busch, Ridala ärkamise ajalugu, Keila: Külvaja, 1928, lk 36, 52; 50. aastat apostlite radadel, lk 46–49.

95. Ridala baptistikoguduse palvemaja välisvaade. 1959. a. Foto: EEKBLA.

I maailmasõja ajal oli koguduste tegevus keelatud ja palvemaja ukсед suletud, seda kuni aastani 1917. Kuna kogudus kasvas jõudsasti, siis 1923. a võeti ette hoone 2,5 süllase¹³⁷ pikenduse ehitamine, juurdeehituse osa on pildianalüüsi põhjal äratuntav (ill 93, 94). Samaaegselt ehitati ka kooripealne. Ridala palvemaja oli tüübilt ristküliku kujuline pikihoone, millel sissepääs asus otsaseinas. Kõrge 45-kraadise viilkatusega hoone harjal asus rist. Hilisemast hoone pikendusest annavad tunnistust jätkatud voodrilaud fassaadil ja erineva ruudujaotusega aknad hoone tagaküljel.

Mais 1980. a algas Ridala palvemajas kapitaalremont. Uuendati ukсед ja aknad (meistriks Heino Tilk), samuti poodium ja kantsel. Põrand kaeti soome papiga ja värviti. Hoone värviti nii seest kui väljast, ka hoone katus ja pingid. Osa mehi oli ehitusel tasulisel tööl, näiteks uute ahjude ladumise eest maksti v Einsteinile Haapsalust 50 rbl, Voldemar Zirk sai 500 rbl. Suur oli vabatahtlike panus: tööpäev algas hommikul kell 8 ja kestis öhtul kella 10. Samaaegselt osteti juurde ka toole: iga koguduseliige pidi annetama raha 1 tooli ostmiseks. Koorma toolidega tõi kohale Pärnust v Heldur Aas. Raha remondiks koguti koguduse poolt annetustena, kuid kogudusele anti ka laenu. Suur remont lõppes 14. juuniks, omades kindlat eesmärki: 19.–21. juunil 1980. a toimus Ridalas EKB Liidu vaimulik konverents.¹³⁸

¹³⁷ 1 süld= ca 2,13m, hoone ehitati 5,3 m pikemaks.

¹³⁸ A. Tamm, Ridala kogudus 125...lk 82–85.

31. detsembri ööl 1983. a süttis palvemaja, tuli lahvas vahetult enne jumalateenistuse algust 1. jaanuari hommikul 1984. a ja kogu hoone hävines tules.¹³⁹

96. Ridala vana hoone põleng. Foto Ridala koguduse arhiiv.

Siseruumi kirjeldus

97. Vana Ridala palvemaja sisevaade, dat puudub, eeldatav 1920.–1930. aastad. Foto: Ridala koguduse arhiiv.

Siseruumi iseloomustas kõrge võlvlagi, mida toestasid justkui sammaste rea moodustavad kandepostid. Paigutus ruumis oli pikisuunaline, sissepääsu vastas tagaseinas asus poodium koori ja kantsliga. Varajasema foto järgi oli kantslitagusel seinal viis piiblisalmi, mille puhul torkab silma nende püüdlik kaunistamine lillornamendi ja ehisraamiga. Lisaks oli piiblitekstiga

---

¹³⁹ 31. XII 1984 a. öise tormi tõttu olid tuletõrje veevõtukohta pumbajaamad elektrita, mistõttu kustutusvett ei olnud võimalik kätte saada. Võimalikuks õnnetuse tekkepõhjuseks jäi sädeme tekkimist slepest või rikkest elektrisüsteemis, (A. Tamm, Ridala kogudus 125, lk 92–95).

kaunistatud ka kantsli esipaneelid. Romantiline lillornament ja dekoratiivsus kadusid järgnevate remontide käigus.

98. Uute koguduseliikmete õnnistamine. 1930dad aastad. Foto: Ridala koguduse arhiiv.

99. Ridala palvemaja sisevaade. Foto 1957. a juubelialbumist. Foto: EKBL arhiiv.

Läbi aastate vahelduvad vaimulikud loosungid Ridala palvemaja seintel: „Õndsad on need, kes puhtad südamest, sest nemad peavad Jumalat nägema“, „Meie elu on taevas“, „Aga meie tahame Jehoovat kiita nüüd ja igavesti! Halleluuja!“, „Aga mina loodan Sinu peale, Jehoova, ma ütlen: Sina oled mu Jumal!“, „Tema armastab õigust ja kohut. Maa on täis Jehoova heldust.“, „Tulge Jumala ligi.“... jm.¹⁴⁰

¹⁴⁰ A. Tamm, Ridala kogudus 125...lk 53.

Kantsel asub kõrgendatud poodiumil, kantsli külgedel olid jutlustajavendade pingiread. Kogudusesaali pinkide rohkearvulisuse ja pikkuse järgi arvestades pidi palvemajja mahtuma vähemalt 300–400 inimest osa võtma. Seinapind oli krohvitud ja värvitud, võlvlae ülemineku kohal kaunistas ruumi horisontaalne ehiskarniis. Piki seinapinda jooksis mütsinagide rida. Paremalt pool seinal oli puidust raamis ümar seinakell ja plekist silinderahi. Laudpõrandat katab pingirea vahekäigus jooksev pikk triibuline põrandavaip.

Uue hoone lugu

Peale tuleõnnetust 1984. a kõlasid vanempresbüter Robert Võsu sõnad: „Selle koja me taastame kui ärkamisaja hälli.“ Kuid kogudus polnud võimeline palvemaja taastama: sel hetkel oli koguduses 83 vanemaealist liiget, neist 5 meesterahvast. Presbüterite Nõukogu otsustas toetada Ridala palvemaja taastamist, selleks loodi erifond keskuse kassa juurde.

7. aprillil 1984. a Ridala EKB Nõukogu täiskogu koosolekul arutati palvemaja taastamise võimalikkust, kohal viibis EKB Liidu vanempresbüter asetäitja Ülo Meriloo. Sõnavõttudes oli palju emotsionaalsust: „Tulin 1. I 1984. a Ridalasse jumalateenistusele, leidsin eest põlenud maja varemed. Nutsin ja palvetasin.“, „Soovin, et palvemaja ehitatakse üles laste ja lastelaste pärast“.¹⁴¹ Küsimuse all olid nii rahalised vahendid, projekteerimine, tööjõud kui ehituse juhtimine. Kogudus võttis vastu positiivse otsuse hoone taastamiseks, lootes EKB Liidu toetusele ja Ülo Meriloo abile projektdokumentatsiooni koostamisel. Uue hoone arhitektiks said Peeter Püssim ja ehitustööde juhatajaks Heino Meri. Ehitus algas 1985. a suvel, õnnistuspilvega nurgakivipanek toimus 27. septembril 1986. a.

100. Ridala uue hoone ehitus, 1986–1987. aastatel. Foto: Ridala koguduse arhiiv.

¹⁴¹ Ridala Baptisti Usuhinguga ja Nõukogu Protokolliraamat, algus 1939. Koguduse protokoll nr 215, 8. III 1984. a. Ridala Baptistikoguduse arhiiv.

Tööd toimusid suuresti vendluse hoogtööna, Ridala palvela ehituse juurde tulid autod inimestega mitmelt poolt üle vabariigi, Heino Meri oli teinud vabatahtlikele töögraafiku. Panustati südamega ja tasuta. Osad tööd tehti ka hankekorras: krohvimine, viimistlemine, elektri- ja santehnilised tööd. Ehitustööd kestsid 25 kuud, seejuures tehti 82 000 palgalist töötundi ja 200 000 vabatahtlikku töötundi. Hoone maksumus 55 tuh rbl. Palvemaja avati 26. VI 1988. a.¹⁴²

Valmis postmodernistlik sakraalhoone, mis astmeliselt tõusvate viilkatuste ja omavahel ühendatud hooneosadega matkib Ridala Maarja Magdaleena kiriku arhitektuuri. Sisekujunduses on kasutatud traditsioonilisest kirikuarhitektuurist pärinevat ornamentikat, vitraaži ja värvikombinatsioone on kasutatud vabas interpreteeringus. Ehitusmaterjaliks tellis ja puit, katusekatteks on punane eterniit. Hoone lähedale oli plaanis ehitada ka kellatorn, mis jäi aga raha nappuse tõttu teostamata.¹⁴³ Hoone aktsendiks on mõlemal hoone küljel kõrguvad tihedaruudulised kumerad aknad. Kui esifassaadil on kasutatud laeva rooliratta sümbolikat, millest omakorda kasvab välja rist, siis altariseina kujundus meenutab Maarja Magdaleena kiriku peaportaali kumerust. Altariseina keskel asub rist, kantsel on ruumis kesksel kohal ja asub kõrgendatud poodiumil. Eriliselt sakraalse ilme annab siseruumile kõrge lagi ja selle all kõrguvad 12 haruga kroonlühtrid, mis arhitekti Peeter Püssimi sõnul meenutavad Isa silmi, kes jälgivad ja saadavad sind, ehk säravaid taevatähti. Teisalt meenutab kroonlühter 12 Iisraeli suguharu ja 12 Jeesuse jüngrit, kus Jeesus ise on keskel.¹⁴⁴ Nii kirjelduses kui ruumis endas on märgata traditsioonilisele kirikule lähenevat sümbolikat ja ruumivormi, mis on uus suundumus 20. saj vabakoguduste sakraalarhitektuuris.

101, 102. Ridala uus hoone, arh P. Püssim. Foto: EEKBLA.

¹⁴² A. Tamm, Ridala kogudus...lk 90– 115.

¹⁴³ V. Raam (toim), Eesti arhitektuur 2. Tallinn: Valgus, 1996, lk 36.

¹⁴⁴ A. Tamm, Ridala kogudus...lk 123.

Väärtuste analüüs ja hinnang

Ridala baptistikogudus kannab endas kohamälu, see on paik, mis oli 19. saj lõpu Läänemaa ärkamise keskpunkt. Pikalt oli Ridala olnud baptisti- ja priiilikumise koguduste vaimulikuks koduks, seal olid toimunud konverentsid, vendluse päevad, piiblikursused ja tähtpäevadel kokkusaamised. Väärtuseks on asukoht iseenesest ajaloo traditsiooniga ja tähenduslikkusega. Kiirus ja järjekindlus, millega hoone taastati, räägib paiga tähtsusest. Kohaväärtusest räägib seegi, et hoone ehitas üles EKB Liit, mitte kogudus ise. Selles, kuidas ühendati jõud nii materiaalselt kui füüsiliselt, kuidas üle Eesti käidi ehitusel abiks ja annetati ehitustööde jaoks, näitab paiga olulisust vendlusele või usuliikumisele laiemalt, mitte üksnes kohalikule kogudusele.

Hoone ehitust kajastavad kirjalikud mälestused räägivad vaimulikust väärtusest, hoone ehituse juures toimus pidev piibellik paralleel ja tõlgendamine, nagu oli ka Palade puhul. Uue hoone ehituses nähti esivanemate usu edasiviimist ja kindlat Jumala tahet. See ei olnud vaid füüsilise hoone ehitamine, vaid selles nähti ka vaimuliku koja ehitamist.¹⁴⁵

Küll on aga uue ja vana hoone vahel selge erinevus. Uue ruumi arhitektuurikeeles puudub ühenduslüli vana hoone ja pärandiga. Ruumilises kujunduses, sümboolikas ja materjali kasutuses puudub traditsiooni järjepidevus. Uus ruum kehtestab uue ajastu, midagi on jäädavalt kadunud. Arhitektuurne käsitlus kaugeneb algusaegade traditsioonilisest ehitusest järjest enam. Kui 1900. aastate fotodel on kesksel kohal kirjasõna ehk piiblisalmid seinal ja ruum ise on ambitsioonitu, siis uue hoone sakraalsuse ihalus ei anna enam häbeneda. Hoone on oma aja moodsas arhitektuurikeeles uus kirik, mitte enam palvemaja. Ridala baptistikoguduse uus hoone pälvis 1988. a Eesti arhitektuuripremia II koha.

---

¹⁴⁵ Paralleele toodi kirjakohtadega Vanast Testamendist: Esra 3:11–13, Psalm 127:1, Nehemja 2:20, Jesaja 58:12, (A. Tamm, Ridala kogudus, lk 107).

103. Ridala koguduse uus hoone. Foto: Uno Kukk, 1980. aastad. EAM Fk 6026.

104. Ridala koguduse uus hoone, sisevaade. Foto: Uno Kukk, 1980. aastad. EAM Fk 6027.